

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ
FAKULTA ARCHITEKTURY

**REFLEXIA SÚČASNEJ SITUÁCIE VYBRANÝCH EURÓPSKYCH METROPOL
AKO RÁMEC UVAŽOVANIA O BRATISLAVSKEJ PREDMESTSKEJ A CEZHRANIČNEJ KRAJINE**

Habilitačná práca

Ing. arch. Michal Bogár, PhD.

Brno, 2022

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som habilitačnú prácu „Reflexia súčasnej situácie vybraných európskych metropol ako rámec uvažovania o bratislavskej predmestskej a cezhraničnej krajine“ spracoval samostatne a uviedol som všetky použité zdroje.

V Bratislave 31.8.2022

Ing. arch. Michal Bogár, PhD.

PodĎakovanie

Ďakujem mojím kolegom z FAD STU v Bratislave a z parížskeho ateliéru DPA, s ktorými som mal možnosť v uplynulých rokoch spolupracovať na výskume a na príprave viacerých publikácií. V tomto smere chcem poďakovať osobitne prof. Ľubici Vitkovej a prof. Vladimírovi Šimkovičovi, ktorí v našich rozhovoroch otvárali nové a pozoruhodné témy. Vďaka patrí aj geografovi Martinovi Švedovi, ktorý mi pomáhal pozorovať krajinu iným pre mňa doteraz nepoznaným spôsobom. Prostredníctvom jeho editorskej práce som mal možnosť publikovať čiastkové výsledky môjho výskumu vo vedeckých publikáciách vydavateľstva SAV.

Ďakujem aj architektke Márii Bogárovej, mojej manželke, za celkovú podporu a spoluprácu. V uplynulých rokoch sme sa spoločne zúčastnili vo viacerých urbanistických a krajinárskych súťažiach. Naše rozhovory a súťažné koncepcie ovplyvnili moje názory a premýšľanie o krajine, ktoré je čiastočne zachytené aj v tejto práci.

Ing. arch. Michal Bogár, PhD.

Obsah

Kľúčové slová	3
Predstavenie autora	5
Predmet a cieľ habilitačnej práce	7
Súčasný stav problematiky	7
1. Úvod	9
2. Medzipriestor	11
2.1 Obrady prechodu	11
2.2 Bratislavská metropolitná krajina	14
2.3 Medzipriestor	16
2.4 Komentár ku kapitole	23
3. Zelený pás	25
3.1 Cezhraničná oblasť ako spojená krajina	25
3.2 Nové dunajské rameno – krajinný prvok aj súčasť protipovodňovej ochrany	27
3.3 Poľnohospodárstvo ako fenomén územia	28
3.4 Bratislavský Zelený pás ako regulačný prvok a kontaktná zóna metropolitného regiónu .	30
3.5 Komentár ku kapitole	32
4. Bratislava, súčasť cezhraničného regiónu	35
4.1 Mesto na hranici	35
4.2 Nejasné rozhranie medzi okrajovými časťami mesta a vidieckou krajinou	39
4.3 Suburbanizácia	40
4.4 Krátky pohľad späť – historická topografia	43
4.5 Kontaktná zóna	44
4.6 Záver	45
4.7 Komentár ku kapitole	46
5. Topografické a mentálne vrstvy predmostia na území Vydrice	49
5.1 Pohľad z mosta	49

5.2	Pohľad do vzdialenejších vrstiev	51
5.3	Diskusia ex post	55
5.4	Záver	60
5.5	Komentár ku kapitole	61
6.	Rieka ako inšpirácia architektúry – príklad Petržalka	63
6.1	Pocit mora/pralesa	63
6.2	Pôvodné prostredie vnútrozemskej delty.....	65
6.3	Regulácia Dunaja – veľký zásah do prírodného prostredia	66
6.4	Urbanistické projekty inšpirované pôvodným prírodným prostredím	68
6.5	Rieka v rozvojových konceptoch. Aktivity na Seine, možná paralela s Dunajom	71
6.6	Bratislavské urbanistické koncepcie s témou dunajských ramien.....	72
6.7	Záver	77
6.8	Komentár ku kapitole	77
7.	Územný rozvoj kraja – minulosť a vízia do budúcnosti	79
7.1	Úvod.....	79
7.2	Mesto a región – medzi ideami a realitou	80
7.3	Vojnové roky a oklieštený región.....	83
7.4	Urbanistické vízie verzus železná opona.....	84
7.5	Územno-plánovacie koncepcie a realita suburbanizácie po roku 1989	91
7.6	Súčasný názory na rozvoj regiónu	96
7.7	Záver	99
7.8	Komentár ku kapitole	99
8.	Bratislava v zelenom objatí?	101
8.1	Úvod.....	101
8.2	„Pra-príroda“ verzus suburbium.....	103
8.3	Európske metropolitné územia a krajinno-prírodná osnova ako rámec a limit	105
8.4	Výskum a ideový koncept metropolitného zeleného prstenca Londýna.....	107

8.5	Ideové štúdie pre Veľký Paríž.....	107
8.6	Veľká Bratislava a diskurz o rozvojových osiach a prírodno-krajinnej kostre regiónu	110
8.7	Diskurz o cezhraničných súvislostiach a rozvoji Bratislavského regiónu	110
8.8	Prejavy suburbanizácie a dve mierky pozorovania.....	113
8.9	Krajinná kostra zázemia mesta - východisko a potenciálny limit urbanizácie	113
8.10	Záver	117
8.11	Komentár ku kapitole	118
9.	Závery.....	125
10.	Použitá literatúra	126
11.	Prehľad grafických príloh	132

Kľúčové slová

Metropola, predmestie, suburbanizácia, prírodné plochy, zelený pás Londýna, Veľký Paríž, bratislavský región, cezhraničná krajina

Keywords

Metropolis, suburb, suburbanization, natural areas, London's Green Belt, Greater Paris, Bratislava region, cross-border landscape

Abstrakt

Urbanizácia napreduje rýchlym tempom. Rozpína sa do predmestí a ďalej do metropolitnej krajiny, kde zaberá veľké nezastavané územia, prírodné a poľnohospodárske plochy. Najmä druhá polovica 20. storočia priniesla do prímestských oblastí rozsiahle nereverzibilné zmeny krajiny pokrývky. Od polovice deväťdesiatych rokov sa prejavujú výrazné zmeny aj v časti bratislavského regiónu, ktorý je súčasťou cezhraničnej viedensko-bratislavskej metropolitnej oblasti. Habilitačná práca predstavuje súbor publikovaných knižných kapitol a aktuálnych komentárov, ktoré sa dotýkajú témy metropolitných území vybraných európskych miest a v ich kontexte sa venujú reflexiám zameraným na predmestské oblasti v bratislavskej aglomerácii.

Predstavenie autora

Ing. arch. Michal Bogár, PhD.

Narodený 1.8.1960 v Bratislave,

Rodné číslo: 600801/6069

Národnosť: slovenská

Trvalé bydlisko: Kozia 13, 811 03 Bratislava, Slovenská republika

E-mail: michal@bogar.eu ; michal.bogar@stuba.sk

Vzdelanie:

26.08. 2021: pridelenie titulu PhD.

2016 - 2021: doktorandské štúdium, Fakulta architektury STU, Bratislava

1979 - 1984: Fakulta architektúry, Slovenská vysoká škola technická (dnešná STU), Bratislava

1983: Fakulta architektúry TU Delft študijný pobyt IAESTE - ateliér pamiatok – prof. H. C. Knook

1982 – 1983: VŠVU Bratislava – medzi-fakultné štúdium vybraných predmetov - prof. M. Kusý

1975 – 1979: Gymnázium Tomášikova (jazyky: anglicky, rusky, francúzsky - aktívne), Bratislava

Priebeh zamestnaní - odborná prax:

02. 2018 – súčasnosť: pedagóg a vedecký pracovník na Stavebnej fakulte STU, Bratislava

09. 2019 – súčasnosť: pedagóg a vedúci ateliéru Alexy/Bogár, Fakulta architektúry STU, Bratislava

01. 2018 – súčasnosť: BOGÁR architekti (spoluzakladateľ ateliéru s Máriou Bogárovou)

06. 1990 – 12. 2017: Bogár Králik Urban, ateliér architektúry a dizajnu (spoluzakladateľ ateliéru)

09. 1990 – 12. 1990: Atelier Christian de Portzamparc, pracovná stáž v ateliéri, Paríž

09. 1984 – 06. 1990: architekt na Štátnom projektovom a typizačnom ústave (ŠPTU), Bratislava

O autorovi:

Architekt a urbanista Michal Bogár je absolventom Fakulty architektúry STU v Bratislave. Vo svojich aktuálnych projektoch sa sústreďuje predovšetkým na revitalizáciu verejných priestorov a na prestavbu predmestských území v rôznych mierkach. Je spoluzakladateľom ateliéru Bogár Králik Urban (BKU), kde pôsobil v rokoch 1990-2017. Od r. 2018 má vlastný ateliér BOGÁR ARCHITEKTI spoločne s architektkou Máriou Bogárovou. Zúčastnil sa niekoľkých desiatok medzinárodných súťaží, z ktorých možno spomenúť Jorn Utzon Memorial v Sydney (2019), Artcampus VŠVU v Bratislave (2019), slovenskú expozíciu pre Bienále architektúry v Benátkach (2019), polyfunkčné centrum Miloslavov (1. cena, spolu s ER ateliérom, 2020). Samostatne, alebo so svojimi kolegami vypracoval doteraz viac ako 60 súťažných návrhov, z ktorých viaceré boli ocenené a postavené. Spomedzi zrealizovaných diel možno spomenúť napríklad Liturgický priestor pre sv. omšu pápeža Františka v Šaštíne (1. cena spolu s ER, 2021), Veľvyslanectvo SR vo Washingtone, D.C. (1. cena – Bogár, Fischer, Králik, Lizon, Urban, 2001). V rámci publikačnej činnosti je spoluautorom viacerých kníh. Medzi inými je to Moderná Bratislava 1918-1939 (Marenčin PT, 2013), alebo kniha Bratislava Metropolis (SAS, 2014), na príprave ktorej spolupracoval s parížskou kanceláriou Dominique Perrault Architecture (s ateliérom BKU).

Michal Bogár je pedagógom na STU v Bratislave, pričom spolupracuje so školou ENSA Versailles - ateliér Borghi / Feraru (Transfrontalier). Niekoľkoročnú pedagogickú spoluprácu rozvíja aj s ateliérom Buček / Horatschke na Fakulte umění a architektury TUL, Liberec.

Predmet a cieľ habilitačnej práce

Habilitačná práca predstavuje súbor tematicky súvisiacich textov publikovaných v priebehu rokov 2013 - 2020 vo viacerých monografiách a zborníkoch z domácich a zahraničných vedeckých konferencií.

Predmetom habilitačnej práce je predmestská a cezhraničná krajina bratislavskej aglomerácie, ktorá sa reflektuje v jednotlivých kapitolách v sídelnej a čiastočne aj regionálnej mierke.

Cieľom habilitačnej práce je prispieť k poznaniu vybraných urbanistických koncepcií dotýkajúcich sa Bratislavy a jej zázemia v kontexte súčasných domácich a európskych tendencií v uvažovaní o rozvoji predmestských oblastí. Práca sa v tejto súvislosti sústreďuje na tému nezastavaných lokalít a na ich prírodno-krajinnú kostru, ktorá má v sebe potenciál čiastočne ovplyvniť formu a smerovanie urbanizačných osí na území mesta a v pril'ahlej časti regiónu. Práca sleduje danú tému v rôznych mierkach a predstavuje v tejto súvislosti niekoľko ukážok z prípadových štúdií. Autorské komentáre jednotlivých kapitol zároveň zhodnocujú uvedené príspevky, zaraďujú ich do širšieho kontextu a dopĺňajú k nim niektoré informácie v súvislosti s aktuálnou situáciou.

Súčasný stav problematiky

V predmestiach predovšetkým hlavných miest štátov bývalého „východného bloku“, odohrávajú sa od deväťdesiatych rokov 20. storočia výrazné zmeny. Ide predovšetkým o rýchly rast obytných štvrtí, logistických a technických areálov, ktoré svojou zástavbou pokrývajú veľké územia prímestských oblastí. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o suburbanizácii, ktorá ako jeden z dominantných procesov intenzívne ovplyvňuje krajinné zmeny v mnohých metropolitných územiach.¹

¹ SÝKORA, Luděk a Martin OUŘEDNÍČEK. Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Razin, E., Dijst, M., Vázquez, C., eds. *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer, 2007, s. 209-233. ISBN 978-1-4020-5761-8. K tejto téme pozri aj príspevok: ŠUŠKA, Pavel a Martin ŠVEDA. Suburbanizácia? In: ŠVEDA, Martin a Pavel ŠUŠKA, eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, s. 3-19. ISBN 978-80-89548-08-8

Predmestské oblasti veľkých amerických a západoeurópskych miest sú výrazne poznačené suburbanizáciou už od polovice 20. storočia. Tieto procesy sa dotkli okolia Prahy, resp. Bratislavy až v polovici deväťdesiatych rokov, kedy sa po odstránení železnej opony začali prejavovať nové ekonomické a trhové podmienky, ktoré priniesli aj veľkú ponuku nehnuteľností a nových rezidenčných projektov v predmestských oblastiach.

Viacerí autori, ktorí sa venujú výskumu tejto témy, konštatujú, že práve regióny veľkých postsocialistických miest dnes prechádzajú snáď najväčšími transformačnými procesmi v Európe.² Pražská, alebo bratislavská aglomerácia nie sú v tomto vývoji výnimkou. Najmä po roku 2000 nastali v zázemí týchto miest pomerne veľké zmeny prejavujúce sa v úbytku poľnohospodárskych a iných nezastavaných plôch, ktoré nahrádzala predovšetkým nová rezidenčná výstavba.³

Významnú rolu v diagnostikovaní predmestských území zohrávajú výskumy humánnych geografov, ktorí sledujú presuny obyvateľstva medzi mestami a ich zázemím, získavajú dáta a mapové podklady zachytávajúce zmeny krajinej pokrývky a sumarizujú dopady suburbanizácie na zázemie miest.⁴ Paralelne s výskumnými projektmi, ktoré sa realizujú v geografickom prostredí, vznikli v ostatných rokoch viaceré teoretické štúdie venované vzťahu prírodného prostredia k urbanizácii.⁵ V sérii spomínaných reflexií hrá dôležitú rolu divoká príroda, alebo „archaická príroda“, ako ju nazýva francúzska filozofka Chris Younes v niektorých svojich textoch.⁶ Sú to prírodné a geografické elementy, ktoré sú stále prítomné v reliéfe, alebo v skrytých vrstvách krajinej pokrývky a vystupujú do popredia pri štúdiu a uvedomení si širších geografických súvislostí vytvárajúcich prírodno-krajinnú kostru miest a ich okolitých území. V ostatných rokoch sa tieto prvky stále zreteľnejšie

² OUŘEDNÍČEK, Martin a Petra ŠPAČKOVÁ. Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace. In: Ouředníček, M., P. Špačková a J. Novák, eds.. *Sub Urbs: krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia, 2013, s. 13-36. ISBN: 978-80-200-2226-4.

³ HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů. Brno: Host, 2012, 212 s. ISBN 978-80-7294-592-4. Pozri aj príspevok: FERANEC, Ján a Ján OŤAHEL. Land cover changes in Slovakia in the period 1970 – 2000. *Geografický časopis*, 60 (2), s. 113-128. ISSN 0016-7193

⁴ ŠVEDA, Martin. Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinej pokrývky. *Geografický časopis / Geographical journal*, 63 (2), 2011. 155173. ISSN 0016-7193
Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/03101353%c5%a0veda.pdf> [Cit. 12. 4. 2021]

⁵ ŠIMKOVIČ, Vladimír. Poloha a osud mesta na hranici. In: PERRAULT, D., M. BOGÁR, L. KRÁLIK a L. URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 55-81. ISBN 978-80-88757-77-1. Pozri aj text: MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. Bratislava: Kalligram, 2011, 188 s. ISBN 9788081014000

⁶ YOUNES, Chris et al. *Ville contre-nature*. Philosophie et architecture. Paris: La Découverte, 2010, 288 s. ISBN 9782707130914

objavujú v ideových konceptoch a v rozvojových scenároch urbanistov a krajinárov. Jedným z esenciálnych ideových projektov tohto typu je londýnsky Green Belt, kde sa odborníci aj občianski aktivisti dlhodobo sústreďujú na zachovanie čo najväčšieho súvislého územia nezastavanej a voľnej krajiny okolo husto osídleného mestského prostredia. Princíp zeleného pásu, aj keď nie je v mnohých prípadoch definovaný zákonom, svojimi prioritami a určitými obmedzeniami výstavby na komunálnej úrovni významne prispieva k usmerneniu budúcej urbanizácie v katastroch predmestských obcí Londýna a ďalších britských miest. Na súčasnej etape výskumu a rozvoja koncepcie zeleného pásu pracuje multidisciplinárny tím London School of Economics (LSE).⁷ Jeho iniciatívy a publikačné výstupy patria dlhodobo medzi dôležité impulzy pre teoretické a výskumné aktivity aj v ďalších európskych regiónoch.

1. Úvod

Urbanizácia napreduje rýchlym tempom. Rozpína sa do predmestí a ďalej do metropolitnej krajiny, kde pokrýva veľké nezastavané územia, prírodné a poľnohospodárske plochy. Najmä druhá polovica 20. storočia priniesla do prímestských oblastí amerických a západoeurópskych miest rozsiahle nereverzibilné zmeny krajinnej pokrývky. Od polovice deväťdesiatych rokov sa prejavujú výrazné zmeny aj v časti bratislavského regiónu, ktorý je súčasťou cezhraničnej viedensko-bratislavskej metropolitnej oblasti.

Habilitačná práca predstavuje súbor textov, ktoré boli publikované v podobe samostatných knižných kapitol v rámci viacerých monografií a zborníkov vydaných v priebehu rokov 2013 – 2020 doma aj v zahraničí. Systematickejší záujem autora habilitačnej práce, zameraný na diferencované témy predmestských území a metódy ich revitalizácie, vznikol a formoval sa v rámci kontaktov s medzinárodnou organizáciou ideových súťaží European už od polovice deväťdesiatych rokov. Neskôr sa tento záujem prehĺbil v spolupráci s ateliérom Dominique Perrault Architecture v rokoch 2011 až 2015. V tejto francúzsko-slovenskej spolupráci ateliérov DPA a BKU vznikla aj iniciatíva pre prvý výskum zameraný na metropolitnú tému s dôrazom na slovensko-rakúske prihraničné územie.

⁷ MACE, Alan, Fanny BLANC, Ian GORDON a Kath SCANLON. *A 21st Century Metropolitan Green Belt*. London: LSE, 2016, 62 s. Dostupné na: https://www.academia.edu/27437201/A_21st_Century_Metropolitan_Green_Belt
PERRAULT, D., BOGÁR, M., KRÁLIK, L. & URBAN, L., eds. et al., 2013. Bratislava Metropolis. 1. vyd. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 267 p. ISBN 978-80-88757-77-1

Tento výskum pokračoval v interdisciplinárnej spolupráci s odborníkmi z viacerých vedných oblastí, ktorá vyústila do prípravy a vydania francúzsko-slovenskej publikácie Bratislava Metropolis⁸ (viac informácií je v kapitole 2). Koordinátorom uvedenej spolupráce bol autor predloženej habilitačnej práce, ktorý v uvedenom výskume pokračoval aj v nasledujúcich rokoch.

V novembri 2015 sa uskutočnila medzinárodná konferencia E13 v Bratislave, ktorú usporiadala organizácia European v spolupráci s FA STU a následne sa konalo ďalšie kolokvium v Paríži, ktorého spoluorganizátorom bol aj Medzinárodný ateliér pre Veľký Paríž (AIGP). Pre obe uvedené podujatia vznikli autorské príspevky zamerané na prihraničné územie Bratislavy a revitalizáciu centrálnej rozvojovej osi Petržalky (podrobnejšie informácie v častiach 6.4 až 6.6). Ďalším autorským textom sústredeným na tému bratislavskej cezhraničnej krajiny, bol príspevok spracovaný pre medzinárodnú vedeckú konferenciu *Bratislava na Križovatke kultúr*, ktorá sa uskutočnila v roku 2016 vo Varšave (celý príspevok je prezentovaný v kapitole 4).

Analytický pohľad na rozvojové územia mesta s dôrazom na podunajskú krajinu a urbanizačné vízie novej mestskej štvrte na pravej strane rieky - to bola téma samostatnej kapitoly pripravenej pre publikáciu Bratislava a more (kompletný príspevok je zaradený v kapitole 6). Najnovší príspevok zaradený do habilitačnej práce je zameraný na reflexiu priestorových koncepcií vybraných európskych metropol (predovšetkým Le Grand Paris a Greater London), kde sa v danom kontexte premýšľa o možnom rozvoji bratislavskej cezhraničnej aglomerácie. Dôležitú úlohu v uvedených reflexiách zohráva krajina, jej prírodné a poľnohospodárske lokality, ktoré ako spojité územia majú potenciál ovplyvniť a limitovať rozvoj urbanizácie.

Podstatnou dimenziou uvedených kapitol je reflexia európskych tendencií v prístupe k predmestským a metropolitným oblastiam. Aktuálne komentáre, ktoré vznikli v rámci spracovania habilitačnej práce, prinášajú súčasný pohľad a doplňujúce údaje získane z najnovších výskumov a publikovaných teoretických prác dotýkajúcich sa uvedenej témy.

⁸ PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Lubomír KRÁLÍK a Ludovít URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. 1. vydanie. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, 267 s. ISBN 978-80-88757-77-1

2. Medzipriestor

BOGÁR, Michal, Lubomír KRÁLIK a Ludovít URBAN. Medzipriestor. In: PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Lubomír KRÁLIK a Ludovít URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 31-54. ISBN 978-80-88757-77-1

Obr. 1. Dva dunajské brehy Bratislavy. Titulná fotografia kapitoly Medzipriestor, ktorá je súčasťou publikácie Bratislava Metropolis. Zdroj: archív autora.

2.1 Obrady prechodu

Krajina obklopujúca dnešnú Bratislavu má v sebe stopy rytmického pohybu Dunaja, ktorý svojou aktivitou zásadne ovplyvnil spôsob osídlenia tohto územia. Rieka tu predstavuje počas dlhého obdobia prirodzenú geografickú hranicu, ktorá premenlivo oddeľuje, alebo spája rôzne kultúry a štátne útvary.

Osídlenie tohto dotykového územia je typickým príkladom pohraničia, v ktorom sa striedalo spolužitie viacerých národov s obdobiami násilného politického rozdeľovania území. V rôznych historických obdobiach v tesnej blízkosti dnešnej Bratislavy opakovane vznikali a zanikali hraničné čiary.

V období po 2. svetovej vojne sa československé hranice v kontakte s Nemeckom a Rakúskom postupne prebudovali na prísne stráženú hraničnú líniu (1948 – 1989), ktorá sa dotkla aj územia Bratislavy. Tieto hranice boli súčasťou tzv. železnej opony, ktorá na niekoľko desaťročí

rozdělila Európu na zóny rôzneho politického vplyvu⁹. Tak ako sú v živote jednotlivca obdobia, v ktorých sa mení určitý status človeka, mohli by sme hľadať niektoré paralely aj v histórii národov, alebo krajín a hovoriť o obradoch prechodu¹⁰ - prechodu z obdobia prísnej oddelenosti do obdobia prirodzeného spolužitia so susednými krajinami.

Obr. 2. Železná opona. Hranica medzi Slovenskom a Rakúskom. Bratislava – Devínska Nová Ves (80. roky 20. storočia). Foto c. Peter Krug

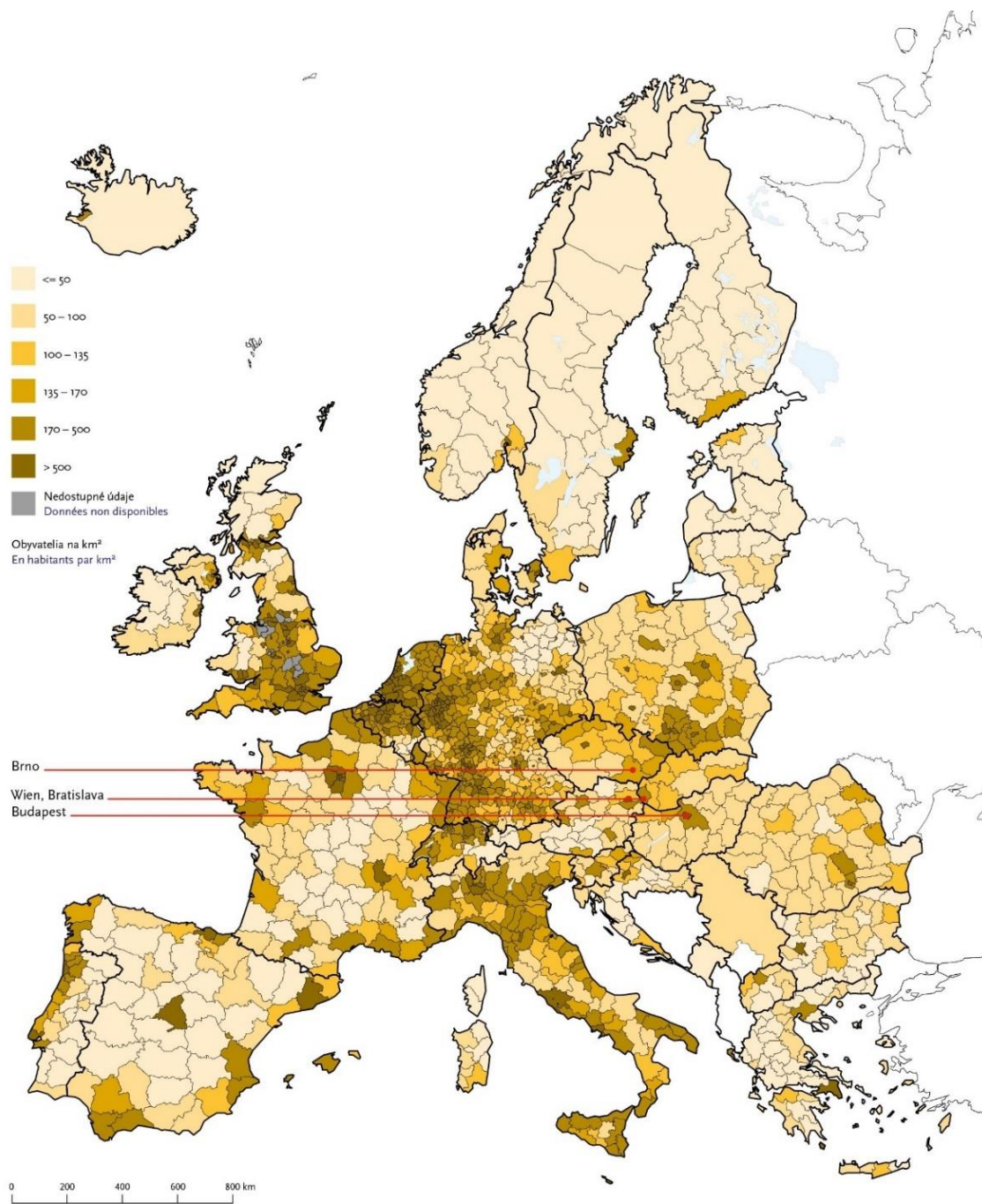
Časť populácie strednej Európy prežíva jeden zo svojich obradov. V rytmickej plynutí dunajskej krajiny je hranica opäť priepustná. Viditeľné fyzické bariéry medzi východnou a západnou Európou sa odstránili. Bezprostredne po spoločenských premenách roku 1989 navštívil Slovensko Ján Pavol II. Jeho misia reprezentovala návrat slobody prejavu a pohybu bez ohľadu na akékoľvek hranice. Na jar 1990 počas pontifikálnej omše na Vajnorskom letisku v Bratislave povedal: „Nebojte sa!“¹¹ – slová, ktoré ľudia na Slovensku vnímali možno trochu inak, než ľudia v Rakúsku, v Maďarsku, alebo v Poľsku – každý z nás mal za sebou inú životnú

⁹ Pojem *železná opona* použil Winston Churchill vo svojom prejave v americkom Fultone v marci 1946. Neskôr sa pojem začal všeobecne používať na pomenovanie niekoľko tisíc kilometrov dlhej hraničnej línie rozdeľujúcej Európu v období tzv. studenej vojny. Železná opona ako slovné spojenie sa objavila už v historických textoch, spomína sa napríklad v Talmude. Bratislavský rabín Baruch Myers vo svojej korešpondencii s Petrom Salnerom potvrdzuje, že tento pojem sa nachádza vo výroku zo Sota 38: „*ani železná opona nedokáže oddeliť (národ) Izrael od jeho otca v nebesiach*“.

¹⁰ GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály*. Systematické studium rituálů. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, 201 s. ISBN 80-7106-178-6

¹¹ Príhovor z 22. 4. 1990 je publikovaný v knihe: JÁN PAVOL II. *Homília sv. otca pri sv. omši na vajnorskom letisku*. In: KOLEKTÍV AUTOROV: Svätý Otec v ČSFR. Dokumentácia z návštevy. Bratislava: Lúč pre Kvas, 1991.

skúsenosť a svoj vlastný príbeh. Odvtedy prešli vyše dve desaťročia a možno povedať, že cesty jednotlivých krajín strednej Európy k otvorenej spoločnosti nie sú priamočiare, ani rýchle. Rovnako tak ani opätovné zblížovanie kedysi blízkyh oblastí, alebo obcí oddelených hranicami, nie je jednoduchým procesom.

Obr. 3. Mapa Európy: hustota osídlenia, podľa regiónu NUTS 3 (2011) v obyvateľoch na km². Poznámka: Hustota osídlenia je vzťahom medzi osídlením (priemerným) a plochou územia. Zdroj: Eurostat, Generálne riaditeľstvo pre regionálnu a mestskú politiku

2.2 Bratislavská metropolitná krajina

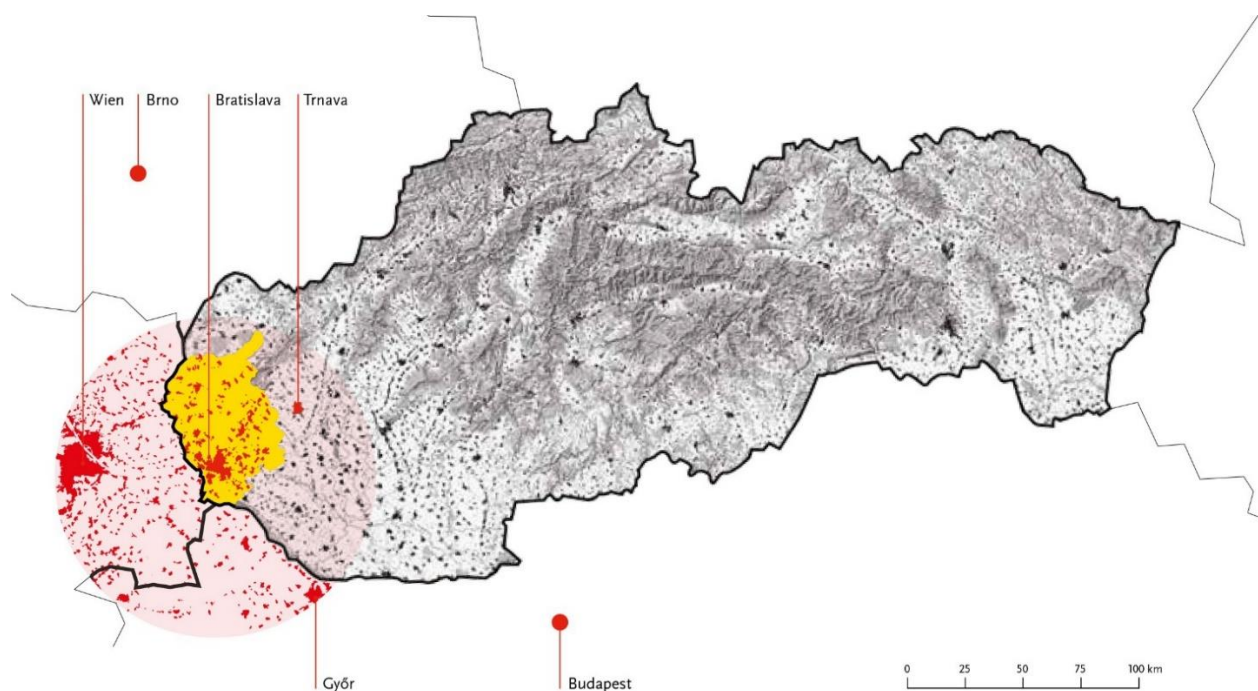
Stredná Európa nie je teritoriálne exaktne definovaná. Typická je svojou rozmanitosťou nahustenou na relatívne malej ploche. Má svoj charakteristický reliéf umožňujúci prirodzenú priepustnosť územia, ktorá dodáva tomuto regiónu nové možnosti rozvoja. Geografické vlastnosti krajiny predurčujú toto stredoeurópske územie na prirodzené spolužitie susedných regiónov. S možnosťou slobodného prechodu cez hranice začal znovu fungovať každodenný život medzi susednými krajinami. Evidentné sú cezhraničné aktivity, ktoré symbolizuje výstavba nových mostov medzi Slovenskom a Rakúskom.¹² V spojitosti s Bratislavou a okolitou krajinou môžeme nájsť viacero interpretácií obrazu tohto územia ako miesta kontaktu, alebo prechodu. V množstve literárnych metafor nachádzame pomerne častý obraz Bratislavy ako brány. Táto predstava patrí do významového poľa toposu mesta na hranici. Pôvodne vychádza zo zemepisného označenia úžiny medzi Devínskou Kobylou a Hainburskými vrchmi, pre ktorú sa zaužíval pojem *porta hungarica* – uhorská brána. Už v 19. storočí sa mesto opisovalo ako strážca tejto brány, od dávnych vekov otvorenej pre všetky možné kmene, národy aj armády. Kým však 19. storočie chápalo tento obraz skôr v zmysle kultúrnej topografie ako križovatku rôznych historických mobilit, prvá Československá republika ním chcela demonštrovať svoju aktívnu zahraničnú politiku, usilujúcu sa o úzke partnerstvo so štátmi strednej a juhovýchodnej Európy. V tomto duchu otvárala medzivojnová ČSR „bratislavskú bránu“ ako cestu do sveta, k medzinárodným vzťahom.¹³ Prioritné postavenie v týchto vzťahoch zohrávali dlhodobo susedné mestá ležiace v kontakte s Dunajom, ale predovšetkým Viedeň a Budapešť.

Keď sa pozrieme na Bratislavu ešte v širšom kontexte, vidíme, že pred vznikom Československa bola porovnateľná s rakúsko-uhorskými provinčnými mestami, ako napr. Graz, Brno, Záhreb a podobne. Prirodzene veľkosť Bratislavy (Pressburg / Pozsony) sa postupne vyvíjala a zaznamenala obdobia významnejšieho vzrastu aj obdobia útlmu.

¹² Medzi prihraničnými regiónmi sa uskutočňuje dvojstranná, alebo trojstranná spolupráca (napríklad INTERREG, vďaka ktorému sa zrealizoval cyklocest z Devínskej Novej Vsi smerom na Schlosshof a pripravuje sa realizácia ďalšieho mosta v období 2014-2020). V roku 2003 vznikla na úrovni krajov a miest iniciatíva na založenie cezhraničného regiónu Centrope, v rámci ktorej diskutujú o smerovaní nadnárodného regiónu štyri susedné krajiny: Česká republika, Maďarsko, Slovensko a Rakúsko.

¹³ TANCER, Jozef. Obraz nie je odraz. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 23-45. ISBN 978-80-89396-21-4

V prostredí svojej okolitej rurálnej krajiny s menšími sídlami bolo mesto Presburg / Pozsony vnímané ako významné a veľké mesto a v tomto kontexte bolo niekedy nazývané aj metropolou. Toto označenie často súviselo skôr s patetickým slovníkom novinárov a politikov, než s reálnym stavom vecí. V priebehu 20. storočia sa pojem metropola obsahovo vyvíjal a nadobúdala exaktnejšie významy. V súčasnej terminológii metropola okrem iných významov označuje aj centrálnu časť rozsiahlej územnej jednotky, ktorú spolu s metropolou tvoria vzájomne prepojené sídla v jej najbližšom i vzdialenejšom okolí. Veľkostné kritérium sa pôvodne definovalo na 100.000 obyvateľov a v rámci súčasných metropolitných oblastí sa uvádza hranica obyvateľstva až nad 1 milión. Dnešná Bratislava s príslušnými mestami a obcami podľa tohto kritéria nedosahuje úroveň súčasných metropol.¹⁴ Ak sa však pozrieme na Bratislavu v inej mierke, vidíme širšiu metropolitnú oblasť, v ktorej sú zosieťované Viedeň, Bratislava, Trnava, Győr a niekoľko desiatok ďalších miest a obcí.

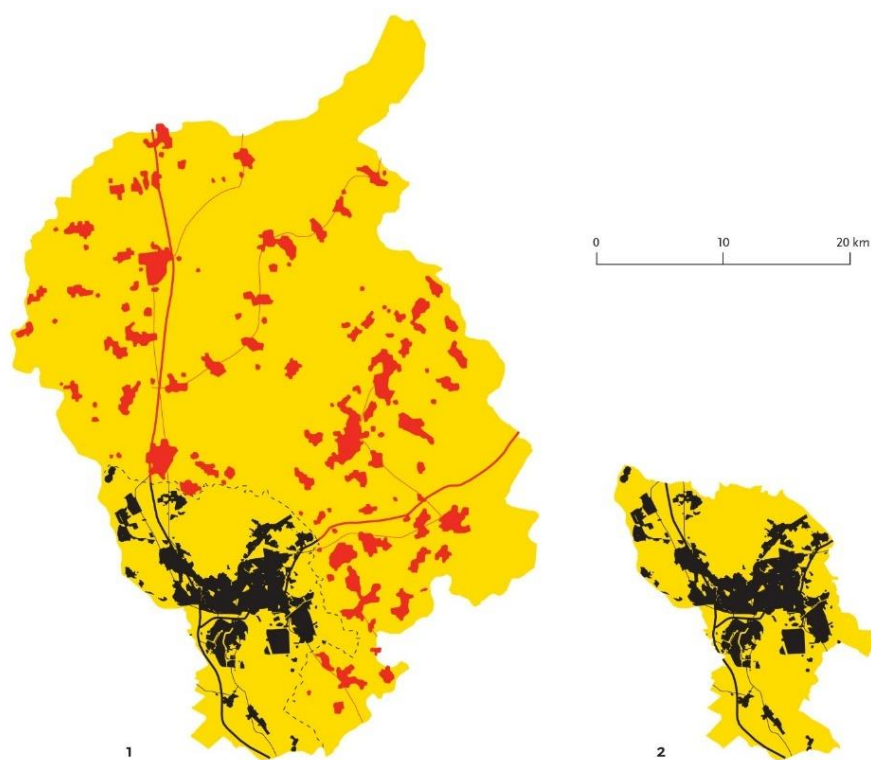
Obr. 4. Mapa cezhraničného regiónu so schematickým vyznačením viedensko-bratislavskej metropolitnej oblasti. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

¹⁴ MANNOVÁ, Elena a Gabriela DUDEKOVÁ. Úvod. Komu patrí Bratislava?: multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In: DUDEKOVÁ, Gabriela. *Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: HU SAV, 2012, s. 9-22. ISBN 978-80-89396-21-4. Metropola je tu uvedená ako centrálna časť rozsiahlej územnej jednotky (nazývanej aj metropolitný región), ktorú spolu s metropolou tvoria navzájom ekonomicky, politicky a kultúrne prepojené sídla v jej najbližšom i vzdialenejšom okolí.

2.3 Medzipriestor

Pri skúmaní kartografického obrazu Bratislavy vidíme mesto s veľkou rozlohou a špecifickým uložením v krajine, ktoré poznačila geografická situácia, vrstvenie politických zmien a premenlivá prítomnosť hraníc. V stiesnených podmienkach medzi pohorím a rozvetveným tokom Dunaja rástlo osídlenie dlhodobo iba na jednom brehu rieky a rozvíjalo sa hlavne západným a východným smerom.¹⁵

Až pomerne nedávno prekročila mestská zástavba rieku a vstúpila do prírodnej krajiny s malými obcami na pravom brehu Dunaja. Bolo to až v 60. rokoch 20. storočia. Plocha mesta sa vtedy začala rozširovať nielen výstavbou novej Petržalky, ale počas zhruba dvoch desaťročí pribudli ďalšie obytné štvrte situované severozápadne a východne od Starého mesta.

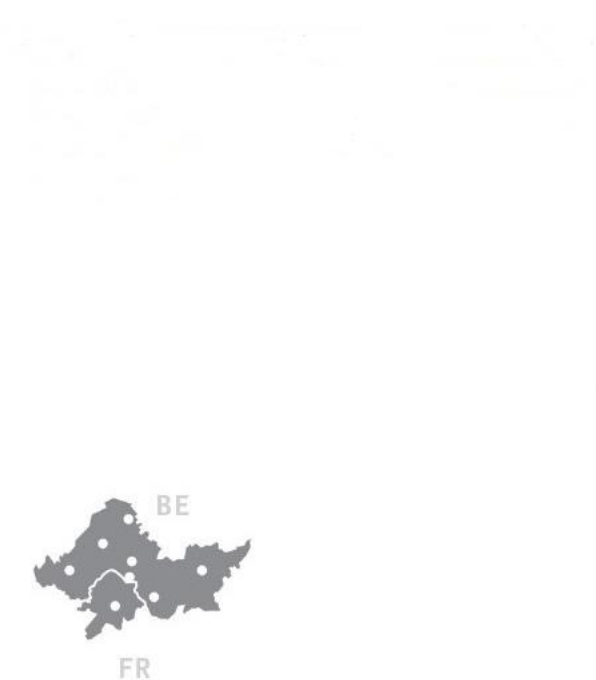

Obr. 5. Prázdne a zastavané plochy regiónu a mesta Bratislavy.

1. Bratislavský kraj: plocha: 2.053 km², obyvateľstvo: 612.682, hustota: 298/km², zastavané územie: 7,9%.

2. Mesto Bratislava: plocha: 367,65 km², obyvateľstvo: 415.589, hustota: 1.130/km², zastavané územie: 20,3%.

¹⁵ K téme plánovania regulácie mesta pozri aj príspevok: MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Premeny obrazu mesta. Storočie plánovania a výstavby. Bratislava. In: DUDEKOVÁ, Gabriela. *Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: HU SAV, 2012, 264 s. ISBN 978-80-89396-21-4

Lille - Kontrijk - Tournai (francúzsko-belgická eurometropola)
3.550 km²

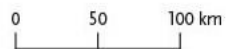
Centrope spájajúca regióny Rakúska, Maďarska, SR a ČR
44.000 km²

Horné Porýnie (francúzsko-nemecko-švajčiarsky euroregión)
21.500 km²

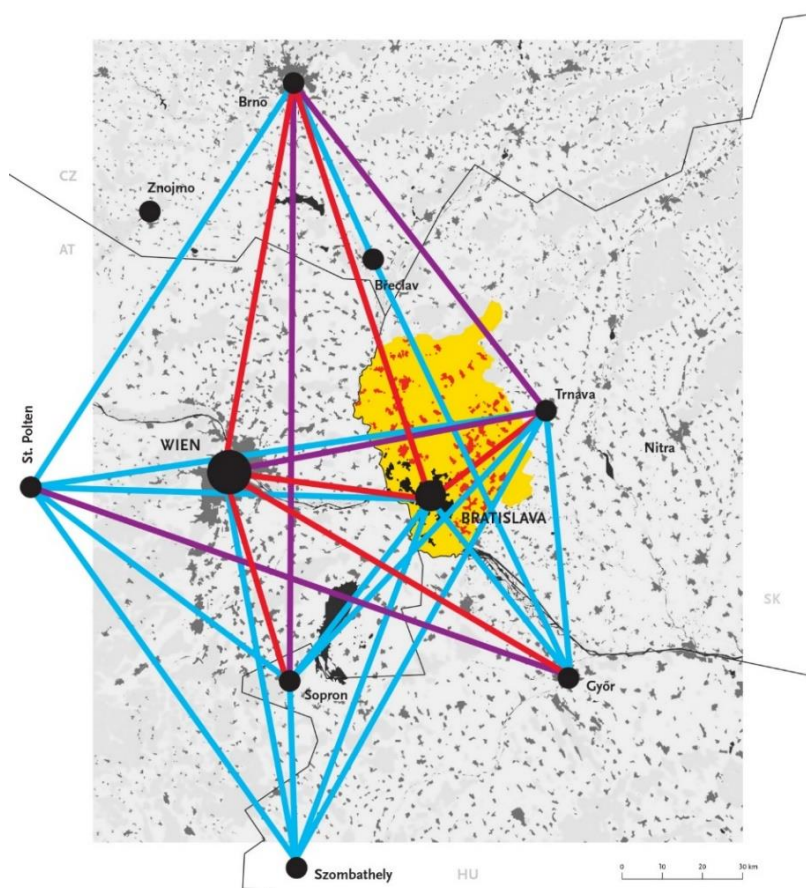

Maas - Rýn (nemecko-belgicko-holandský euroregión)
11.000 km²

Obr. 6. Cezhraničný región Centrope (vpravo hore) so zvýrazneným Bratislavským samosprávnym krajom (žltá plocha) v porovnaní s plošným rozsahom vybraných euroregiónov. Zdroj: Archív autora

Na satelitných záberoch vidíme teda dnes Bratislavu ako značne rozložitú mestskú štruktúru. Keď však len nepatrne zmeníme náš zoom pozorovania, zrazu nie je úplne jasné, či hovoríme ešte stále o meste, alebo už o širšom území – o metropolitnej krajine, v ktorej sa vynára sieť obcí úzko prepojených s mestom. Vzniká tak dvojznačná situácia, v ktorej je ťažko rozlíšiteľné rozhranie medzi mestom a okolitým regiónom, ak neberieme do úvahy administratívne členenie územia.¹⁶ Medzi mestom a blízkymi obcami sa rozkladá „prázdno“, ktoré má rôznorodý charakter.

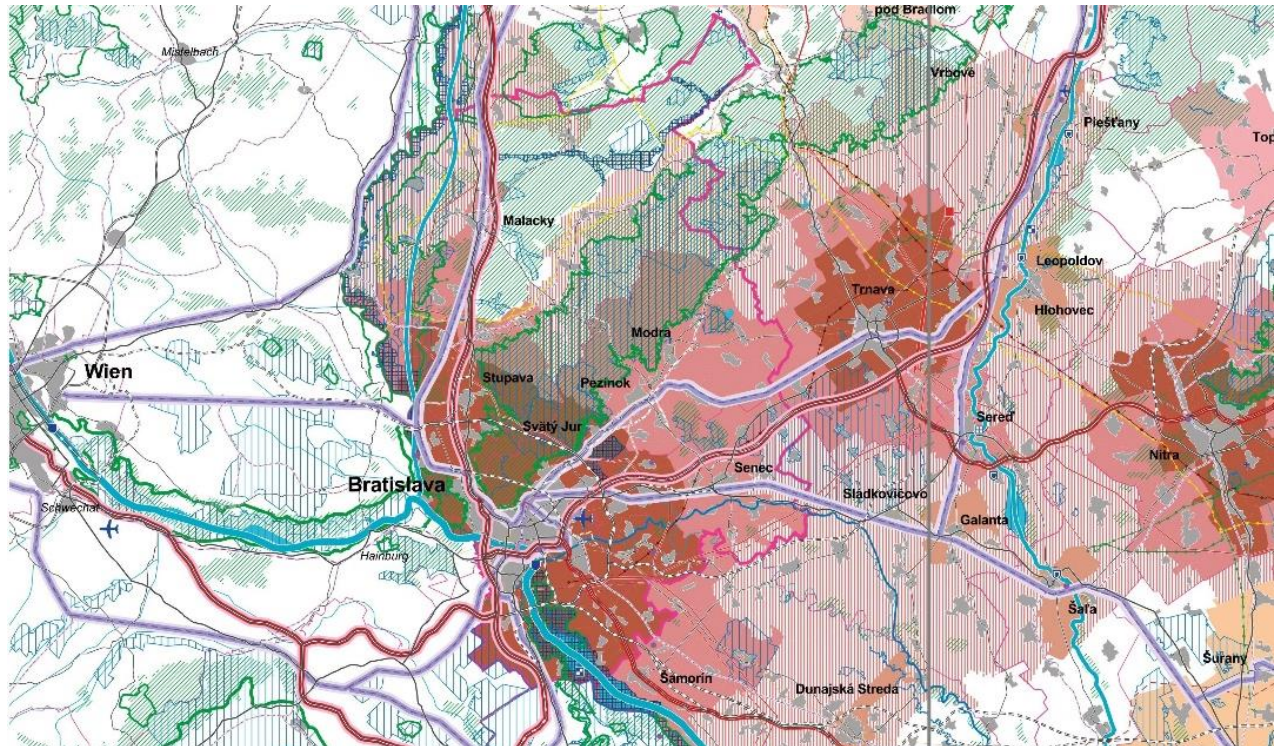

Obr. 7. Euroregión Centrope v kontexte širšieho metropolitného územia. V súčasnosti je evidentné postupné formovanie cezhraničného regiónu medzi Viedňou, Brnom, Bratislavou a Budapešťou. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

- Červená: konkurencie schopnosť verejnej dopravy v porovnaní s použitím osobného automobilu: cestovné časy hromadnej dopravy sú dlhšie o 33% (alebo menej), než pri použití osobného vozidla; frekvencia: min. 10 spojení denne, čo umožňuje 1 požadovaný prestup.
- Fialová: obmedzená konkurencieschopnosť verejnej dopravy v porovnaní s použitím osobného automobilu: cestovné časy verejnej dopravy sú o 33 až o 50% dlhšie než pri použití osobného vozidla; frekvencia: najmenej 5 spojení denne, čo umožňuje 1 prestup.
- Modrá: nedostatočná konkurencieschopnosť verejnej dopravy v porovnaní s použitím osobného automobilu: cestovné časy pri použití verejnej dopravy sú viac ako o 50% dlhšie, než pri použití osobného vozidla; menej ako 5 spojov denne, alebo viac ako 1 prestup.

¹⁶ Z pohľadu administratívneho členenia sa za Bratislavský región označuje územie súčasného kraja, ktoré je zároveň od začiatku roka 2002 aj územím samosprávneho vyššieho územného celku (BSK). V hodnotení štatistických jednotiek územie kraja predstavuje región NUTS II a NUTS III súčasne. HRDINA, Vojtech a kol. *Podkladová správa pre zhodnotenie regiónu Viedeň – Bratislava*. Bratislava: OECD, 2002, 112 s.

Sú tu polia, lesy, vodné plochy, lúky, chránené prírodné lokality, poľnohospodárske pôdy, bývalé priemyselné areály a veľa vody. Všetky tieto prázdne územia medzi zastavanými plochami sú „aspikom“, ktorý bezo zvyšku a blahodarne vyplňa *medzipriestor* prenikajúci pomedzi zastavané a osídlené plochy. Vytvára tak spojitú krajinu nezávislú na hraniciach. Je tu teda otázka aká rozsiahla je metropolitná oblasť Bratislavy? A zároveň, či sa nestáva tento región nadmerne urbanizovaným prostredím, ktoré nenávratne pohlcuje voľné územia?

HRANICA / FRONTIÈRES

- štátna hranica / frontière nationale
- hranica kraja / frontière régionale
- hranica okresu / frontière d'arrondissement
- hranica Bratislavského samosprávneho kraja / frontière de la Région autonome de Bratislava
- ▨ les / forêt
- sídlo / ville ou village
- vodná plocha / surface d'eau
- vodný tok / cours d'eau

ŤAŽISKÁ OSÍDLENIA / CENTRES DE GRAVITÉ DU TERRITOIRE PEUPLÉ

- jadrové pásmo ťažiska osídlenia / noyau du centre de gravité du territoire peuplé
- prímestské pásmo ťažiska osídlenia prvej úrovne / zone suburbaine du centre de gravité de 1er niveau
- ▨ okrajové pásmo ťažiska osídlenia prvej úrovne / zone marginale du centre de gravité de 1er niveau
- ťažisko osídlenia druhej úrovne / centre de gravité de 2ème niveau
- ťažisko osídlenia tretej úrovne – 1. skupina / centre de gravité de 3ème niveau – 1er groupe
- ťažisko osídlenia tretej úrovne – 2. skupina / centre de gravité de 3ème niveau – 2ème groupe
- pridružené centrum ťažiska osídlenia / centre associé au centre de gravité du territoire peuplé

MEDZINÁRODNÉ DOPRAVNÉ KORIDORY / CORRIDORS DE TRANSPORT INTERNATIONAUX

- cestný koridor TEN-T / corridor routier TEN-T
- cestný koridor AGR / corridor routier AGR
- železničný koridor TEN-T / corridor ferroviaire TEN-T
- železničný koridor AGTC / corridor ferroviaire AGTC
- vodná cesta TEN-T / voie navigable TEN-T
- vodná cesta AGN / voie navigable AGN

OCHRANA PRÍRODY / PROTECTION DE LA NATURE

- Národný park (mimo územia SR) / parc national (hors territoire de la Slovaquie)
- chránená krajinná oblasť / aire protégée
- územia siete NATURA 2000 / territoires du réseau NATURA 2000
- chránená vodohospodárska oblasť / corridor ferroviaire AGTC
- Ramsarská lokalita / sites Ramsar

CESTNÁ SIŤ / RÉSEAU ROUTIER

- Stav / État actuel Záměr / En projet
- diaľnica / autoroute
 - rýchlostná komunikácia / voie rapide
 - cesta 1. triedy / route – 1re classe

INFRAŠTRUKTÚRA ENERGETIKY / INFRASTRUCTURES ÉNERGÉTIQUES

- jadrová elektráreň / centrale nucléaire
- vodná elektráreň / hydrocentrale
- vodná elektráreň – záměr / hydrocentrale en projet
- ropovod / pipeline

ŽELEZNIČNÁ DOPRAVA / RÉSEAU FERROVIAIRE ROUTIER

- Železničná sieť medzinárodného a celoštátneho významu / réseau ferroviaire d'importance internationale et nationale
- ostatná železničná sieť / autre réseau ferroviaire

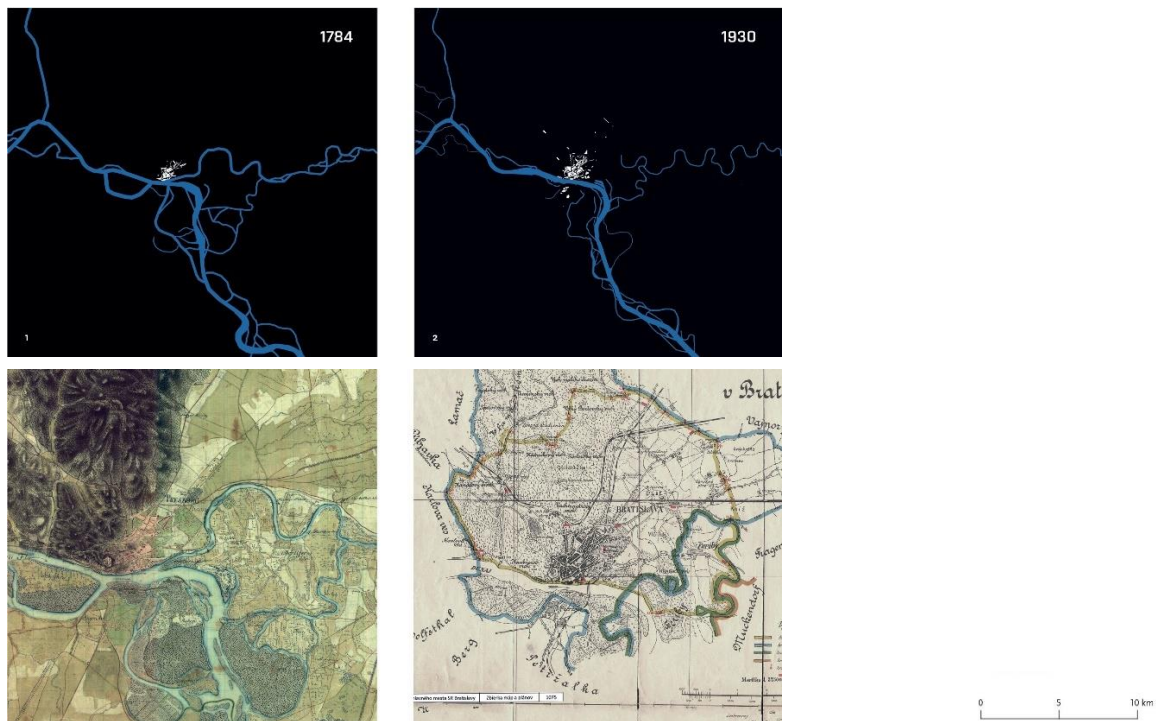
VODNÁ DOPRAVA / TRANSPORT PAR VOIE NAVIGABLE

- prístav TEN-T / port TEN-T
- prístav AGN / port AGN

LETECKÁ DOPRAVA / TRANSPORT AÉRIEN

- letisko TEN-T / aéroport TEN-T
- letisko hlavnej siete pre medzinárodnú dopravu / aéroport du réseau principal (transport international)
- nadregionálne letisko pre medzinárodnú dopravu / aéroport supra-régional (transport international)

Obr. 8. Územný plán regiónu Bratislavského samosprávneho kraja. Zdroj: Bratislavský samosprávny kraj, 2013

Obr. 9. Vľavo: Mapa Bratislavy a vnútrozemskej delty Dunaja. 1. vojenské mapovanie z r. 1782 – 1784. Zdroj: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest, Térképtár.

Obr. 10. Vpravo: Mapa Bratislavy s regulovaným tokom Dunaja, r. 1930. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

Obr. 11. Vľavo: Mapa Bratislavy s regulovaným tokom Dunaja, rok 1959. Zdroj: Archív mesta Bratislavy

Obr. 12. Vpravo: Mapa Bratislavy s vodným dielom na Dunaji, rok 2013. Zdroj: Archív mesta Bratislavy.

Grafická úprava schém mesta Pressburg/Pozsony/Bratislava: BKU. Zdroj: archív autora.

V priebehu niekoľkých desaťročí 20. storočia zaznamenávame veľkoplošnú expanziu mesta. Napriek veľkému nárastu mestského prostredia zachováva sa stále pomerne rozsiahly a nádejný rozsah čistej prírody, ktorá obopína mesto, alebo dokonca vniká do jeho vnútra. Miroslav Marcelli píše o tomto vzťahu: Príroda, s ktorou je obec vo svojom vývine konfrontovaná, je v podstate dvojaká. Je to predovšetkým tá príroda, čo sa prvotným vydelením mestského priestoru ocitla na druhej strane, za líniou hradiab a od tej chvíle dostáva vzhľadom na základné určenia mestského prostredia charakteristiky doplnku, protikladu a často aj protivníka... Tá istá príroda rozprestierajúca sa za obvodom mesta však zároveň poskytuje obci materiálne a ľudské zdroje na jej pretrvávanie a rast.¹⁷

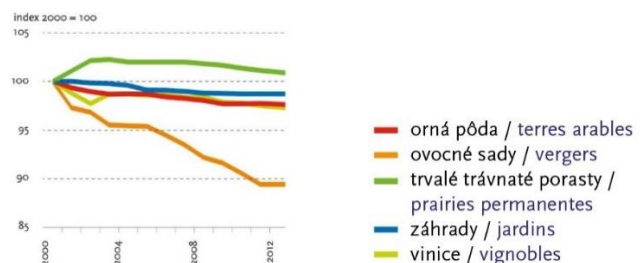
Príroda v okolí veľkých miest sa nám vzdaluje a narušuje sa jej spojitosť. V prípade Bratislavy je takáto situácia markantná hlavne v podunajskej krajine. Rieka tu prešla mnohými premenami a dnešná podoba regulácie ju do veľkej miery vydeľuje z mestského života. Pôvodná krajina s rozvetvenými riečnymi ramenami, ktoré tvorili jej neopakovateľný ráz, sa vytesnila z mesta a prakticky zanikla. Napriek niekoľkým príležitostiam, kedy bolo možné revitalizovať niektoré vodné plochy a zapojiť ich do mestského prostredia, v novej mestskej štvrti na pravom brehu rieky sa využila táto šanca minimálne. Viaceré ocenené návrhy, ktoré priniesla medzinárodná súťaž na južný obvod Bratislavy v roku 1967, pracovali s typickými prvkami podunajskej krajiny a s témou vody¹⁸. Ani jedna z týchto koncepcií sa ďalej nerozvinula. Napriek tomu aj po niekoľkých desaťročiach sú stopy bývalých dunajských ramien viditeľné na leteckých snímkach, kde sa vinú v pooraných poliach, alebo na lúčkach v blízkosti mesta. Táto húževnatá „pamäť krajiny“ nám pripomína, že je tu stále šanca pre opätovný návrat.

Periférie mesta voľne prechádzajúce do medzimestského priestoru, nemajú jasne čitateľný obraz a nevieme ich jednoznačne zaradiť do urbánnej štruktúry, ale ani mimo nej. Bratislava má viaceré predmestské zóny, ktoré zotrávajú vo svojej medznej situácii a ich ďalšie smerovanie ovplyvňujú niekedy aj nepatrné impulzy. Tieto vonkajšie podnety územie buď utlmia, alebo naopak spustia dynamickú reakciu, ktorá začne vyplňať všetky voľné plochy a priestory.

¹⁷ MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. Bratislava: Kalligram, 2011, 188 s. ISBN 9788081014000

¹⁸ Podrobnejší text venovaný Medzinárodnej súťaži na južný obvod Bratislavy z r. 1967 je uvedený v kapitole 6 habilitačnej práce.

V množstve technických, komunálno-politických, investorských, alebo občianskych aktivít môže zohrať svoju efektívnu rolu metóda drobných a presných intervencií z polohy urbanistu, ktorá smeruje k poznaniu a k terapii konkrétneho územia a ktorú by sme mohli nazvať pojmom „*urbi-punktúra*“. V zmysle tejto metódy považujeme za prioritné definovať lokality, ktoré musia zostať nedotknuteľné a prázdne. Regulácia prázdneho teritória môže byť prioritným princípom na hranici mesta a regiónu. Ak sa pozrieme na územie bývalej železnej opony v blízkosti Bratislavy, ide dokonca o dotyk mesta a susedného štátu. Svojou topografiou a históriou je to výnimočné územie, ktoré bolo počas niekoľkých desaťročí prísne stráženou a nedostupnou zónou. Nedotkla sa jej ani urbanizácia, ani žiadne iné civilizačné aktivity a dnes sa tu rozprestierajú polia a prírodné masívy. Zoom našej optiky sa pozerá aj na túto pohraničnú zónu, v ktorej sa dá očakávať nová aktivita a transformácia územia.¹⁹ Pri podrobnejšom skúmaní situácie vidíme v tomto území lokality určené na novú urbanizáciu, ktoré sú vzdialené len niekoľko metrov od susedného Rakúska. Zelené a lesnaté územia, poľnohospodárska pôda, trávnaté plochy lúk a pasienkov zaberajú v strednej Európe veľké plochy. Štatistické údaje Európskej environmentálnej agentúry z uplynulých rokov dokumentujú, že výmera prírodných plôch na Slovensku aj v okolitých štátoch sa markantne znižuje a ustupuje novej výstavbe. S touto situáciou prirodzene súvisí zvýšená pozornosť venovaná prázdnej krajine, ktorú treba vnímať *ako substanciu a nie ako absenciu*.²⁰ „Medzipriestor“ ležiaci v kontakte dvoch susedných krajín vnímame ako jednu z foriem tejto substancie. Do jej neporušenej genetickej výbavy nevyhnutne patria poľnohospodárske plochy a prírodné územia so stopami pravekej divokosti.

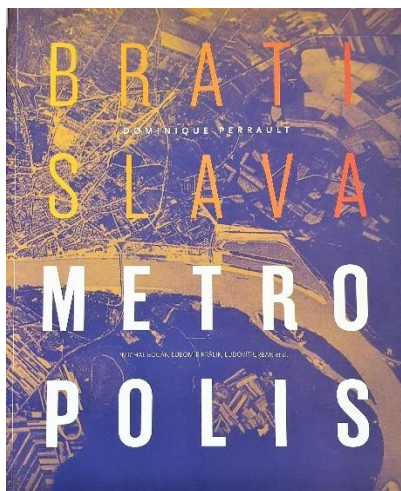
Obr. 13. Graf úbytku ornej pôdy a ďalších zelených plôch na Slovensku, 2000-2012. Zdroj: Enviroportál, 2013

¹⁹ Na mape Územného plánu Bratislavy (Aktualizácia ÚPN Bratislavy, 2007) sú v juhozápadnej časti Petržalky poľnohospodárske a prírodné územia určené na urbanizáciu, ktoré sú v tesnom dotyku s územím Rakúska.

²⁰ PERRAULT, Dominique. Biennale d'Architecture de Venise. *L'Architecture d'Aujourd'Hui*, N°379. Paris: Archipress, 2010, 100 s. ISBN: 10 2918832057

2.4 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 14: Obálka knihy Bratislava Metropolis, Perrault, Bogár a kol, 2013

Medzipriestor je jednou z úvodných kapitol knihy Bratislava Metropolis, ktorá reflektuje širšiu metropolitnú oblasť medzi Viedňou a Bratislavou. Impulz na vytvorenie knihy prišiel zo strany ateliéru Bogár Králik Urban (BKU) po 12. benátskom Bienále architektúry, na ktorom Dominique Perrault predstavil tému *Metropolis?* na niekoľkých príkladoch z francúzskeho prostredia (Lyon, Marseille, Bordeaux, Le Grand Paris...). V rámci nasledujúcej spolupráce ateliérov Dominique Perrault Architecture a BKU začala sa podrobnejšie skúmať téma cezhraničnej metropoly rozprestierajúcej sa v kontaktnom území Slovenska, Rakúska a Maďarska. Užšia spolupráca na danom výskume sa rozbehla v priebehu roka 2011.

Zároveň s tým sa v rámci kooperácie s Francúzskym inštitútom v Bratislave pripravila sériu tematických prednášok, na ktorých architekt Dominique Perrault predstavil túto tému detailnejšie. Najprv v roku 2011 v Slovenskej národnej galérii, v skvelom priestore od architekta Vladimíra Dědečka a neskôr v roku 2012 v košickom Mestskom múzeu, kde bol jeho príspevok zároveň úvodnou prednáškou pre Košice, európske hlavné mesto kultúry.

Keď sa pozrieme späť na benátske bienále z roku 2010, vidíme viaceré dodnes otvorené otázky, ktoré priniesla Kazuyo Sejima, generálna kurátorka expozície svojou témou Ľudia sa stretávajú v architektúre. S ústrednou témou súvisela otázka akým spôsobom môže architektúra objasniť nové hodnoty a nový životný štýl 21. storočia? Téma sa dotýkala aj možných foriem

a spôsobov ďalšieho rozvoja rozsiahleho osídlenia, v ktorom žije stále viac obyvateľov veľkých miest a metropolitných území.²¹ Francúzsky národný pavilón v tomto kontexte otvoril tému *Metropolis?* Jeho kurátorom bol Dominique Perrault, ktorý predstavil analýzy dotýkajúce sa vybraných francúzskych aglomerácií vrátane Veľkého Paríža. Téma sa prirodzene dotýka aj viacerých metropolitných euroregiónov prekračujúcich hranice jednotlivých štátov.

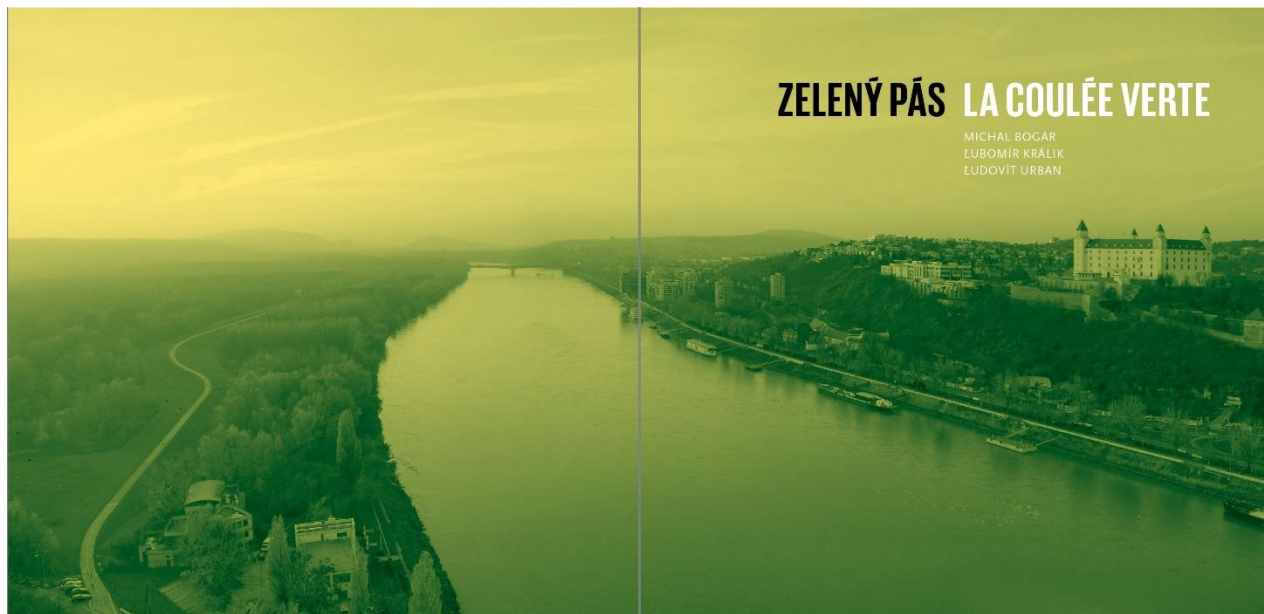
Kniha *Bratislava Metropolis* bola logickou reakciou na otvorené otázky dotýkajúce sa cezhraničného slovensko-rakúskeho regiónu. V autorskom tíme publikácie sa stretli ľudia z viacerých výskumných pracovísk (Sociologický ústav SAV, Fakulta architektúry STU a i.). Výskum a prípravu vedeckých esejí koordinoval spracovateľ tejto habilitačnej práce ako jeden zo zostavovateľov knihy²², pričom práca na tejto publikácii bola kľúčovým momentom, ktorý ovplyvnil orientáciu jeho ďalšieho výskumu v priebehu rokov 2014 až 2021 – od cezhraničnej slovensko-rakúskej oblasti, cez zázemie Bratislavy až po detailnejšie prípadové štúdie (metódou research by design).

²¹ SEJIMA, Kazuyo. *People Meet in Architecture: Biennale Architettura 2010: La Biennale di Venezia*, Official Catalog. Venezia: Marsilio, 2010, 573 s. ISBN-10 8831706519

²² Zostavovateľmi knihy *Bratislava Metropolis* sú Dominique Perrault (parížsky ateliér DPA), Michal Bogár, Ľubomír Králik a Ľudovít Urban (bratislavský ateliér BKU). Členmi výskumného tímu a autormi jednotlivých kapitol sú Zoja Droppová, Ľubomír Falt'an, Miroslav Marcelli, Peter Salner, Vladimír Šimkovič, Cyrille Poy (Paris) a ďalší.

3. Zelený pás

BOGÁR, Michal, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN. Zelený pás. In: PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 239-251. ISBN 978-80-88757-77-1

Obr. 15. Dva dunajské brehy Bratislavy. Titulná fotografia kapitoly Zelený pás, ktorá je súčasťou publikácie Bratislava Metropolis. Foto. Michal Bogár. Zdroj: archív autora

3.1 Cezhraničná oblasť ako spojená krajina

Dlhodobá existencia nepriepustnej hranice zastavila komunikáciu na jej obidvoch stranách. Preto nás dnes zaujímajú nástroje a prvky, ktoré by dokázali podporiť vyvážený stav medzi susediacimi lokalitami na slovenskej a rakúskej strane.

Vychádzame z analýz viacerých odborov a smerujeme k vytvoreniu *regulačného plášt'a*, ktorým chceme prispieť k charakteru spojitkej krajiny voľne plynúcej nezávisle od hraníc. V tejto súvislosti všetky námety z rôznych oblastí považujeme za ideové podnety na diskusie s obyvateľmi, volenými zástupcami, vlastníkmi jednotlivých území a tvorcami územných dokumentov.

Pri vývoji budúcej metodiky a pri tvorbe hlavných rozvojových tém prihraničného územia bude prioritou vzájomný rešpekt a pochopenie pre požiadavky a názory partnerov z druhej strany hranice.

Obr. 16. Zelený pás naprieč Európou. Zdroj: ateliér BKU

Pojmom *hranica* možno opísať ako obvod určitého teritória. Britský geograf Peter Haggett²³ za dané teritórium považuje oblasť, v rámci ktorej sa vykonávajú vlastnícke práva. Prihraničný región nepriamo definuje Haggett vyjadrením, že každá hranica vytvára okolo seba zónu tlaku s tým, že postupným vzd'áľovaním sa od hranice táto zóna tlaku slabne.

²³ HAGGETT, Peter. *Geography: a Modern Synthesis*. New York: Harper & Row, 1975, 300 s. ISBN 0-06-042576-8. Autor v publikácii okrem iných tém venoval pozornosť prihraničným územiám a skúmal vzťahy vo vnútri týchto oblastí.

V rámci krajinnej oblasti, ktorou dnes prechádza priepustná hranica, uvažujeme o námetoch na medzinárodnú debatu, ktoré nebudú vytvárať „negatívnu zónu tlaku“. S tým súvisí náš zámer opätovne preskúmať hraničné územie a jeho fenomén prázdnej krajiny. Prázdne nezastavané územie ako potenciál nemusí automaticky vyvolávať potrebu novej rozsiahlej urbanizácie. Je tu reálny dôvod na preverenie urbanizačných zámerov, ktoré sú pre túto zónu definované v aktuálnom územnom pláne Bratislavy. Náš prístup je vo svojej podstate geografický. V hraničnom území juhozápadne od Bratislavy považujeme typický ráz dunajskej krajiny za kód na formovanie konceptu, ktorý pracovne nazývame *zeleným pásom*.

Vytvorenie zeleného pásu s vodnými plochami vnímame ako prvok nadväzujúci na už skoro zaniknutú sieť dunajských ramien. Vytvorenie kontinuálneho pásma s vodou a zeleňou, ktoré sa čiastočne doplní aj umelým zásahom, v konečnom dôsledku posilní charakter divokej prírody. Princíp dotyku susedných krajín cez prírodný prvok môže znamenať v budúcnosti kontaktné rozhranie, v ktorom sa naplnia rozdielne záujmy Bratislavy a rakúskych prihraničných obcí. Kontinuálna prírodná krajina poskytne priestor na typy aktivít vzácne pre ľudí bývajúcich v meste. Dá sa očakávať, že tento koncept bude akceptovateľný aj zo strany obyvateľov vidieka, ktorí považujú za prirodzené zachovanie tradičného poľnohospodárskeho využívania krajiny rámcovanej lesnými a vodnými plochami. Spojitý zelený masív na slovenskom území s možnými presahmi aj na rakúsku stranu prináša tému „pozitívnej zóny tlaku“ – tentokrát nástojčivého tlaku prírody zaujímavej pre nomádov veriacich, že môžu objaviť ešte stále niečo nové a neznáme.

3.2 Nové dunajské rameno – krajinný prvok aj súčasť protipovodňovej ochrany

Bratislava má v súčasnosti už vybudovaný systém protipovodňovej ochrany mesta aj okolitých obcí. Z tohto dôvodu protipovodňový rozmer všetkých budúcich projektov musí byť v súčasnosti už celkom iný než boli vízie najmä zo šesťdesiatych rokov 20. storočia, ktoré navrhovali nový vodný kanál na území juhozápadne od Bratislavy. V rámci reflexií o novom ramene Dunaja ako prírodnom krajinárskom prvku so športovými a oddychovými funkciami môže mať takýto umelý vodný prvok aj istý rozmer ochrany pred povodňami. Ide hlavne o to, že jeho hrádze rozdelia dané územie na dve alebo tri zóny fungujúce ako druhotné ochranné línie pre prípad poškodenia, alebo havárie hlavných dunajských hrádzi.

Obr. 17 (vľavo) Mikovíniho mapa, výrez. Obr. 18. Ideový návrh nového ramena Dunaja. Zdroj: ateliér BKU.

Delenie krajiny na menšie zóny by zabránilo šíreniu záplavy na rozsiahle územie všetkých troch susediacich štátov. Najvhodnejšou alternatívou na umiestnenie dunajského ramena, alebo sústavy vodných plôch a poldrov sprevádzaných prírodným zeleným pásom, môže byť územie situované popri hraničnej čiare. Pripojenie potenciálneho dunajského ramena na existujúci systém vodných tokov sa môže zrealizovať v južnej časti územia – napríklad do existujúceho ramena, ktoré preteká cez zámocký park v obci Rusovce. Toto pôvodné rameno dlhodobo trpí nedostatkom vody a jeho zavodnenie by bolo prínosné z krajinárskeho aj ekologického hľadiska. Druhou alternatívou vyústenia nového dunajského ramena je jeho prepojenie až do rieky Leitha, či už na území Maďarska, alebo Rakúska. Takýto koncept nového vodného prvku by získal medzinárodný rozmer a vďaka nemu by sa dala dotovať vodou rieka Leitha, ktorá má v suchom období veľmi nízke prietoky. Podobné myšlienky už v minulosti vyslovili maďarskí aj rakúski odborníci.

3.3 Poľnohospodárstvo ako fenomén územia

Aj keď pojem trvalý rast sa v istých prípadoch dá považovať za oxymoron, z hľadiska agrárnej výroby je možné vychádzať z postulátov formulovaných Albertom Barlettom, kde konštatuje, že ľudia budú vždy závislí od poľnohospodárstva. Supermarkety nepostačujú, a preto je hlavnou úlohou poľnohospodárstva zachovanie ornej pôdy, ktorú musíme chrániť pred urbanizáciou, stavebným rozvojom, eróziou a znečistením chemikáliami.²⁴

²⁴ BARLETT, A. Albert et al. *The Essential Exponential! For the Future of Our Planet*. Nebraska-Lincoln, University of Nebraska-Lincoln, 2004, 291 s. ISBN-10 0975897306

Obr. 19. Rurálna krajina a priehľad na Bratislavský hrad z rakúskeho územia. Foto: Michal Bogár, 2013. Zdroj: archív autora

Prihraničné územie, ktoré má v súčasnosti na slovenskej aj rakúskej strane prevažne vidiecky charakter, je mimoriadne kvalitným zdrojom poľnohospodárskych produktov. Ide hlavne o rôzne obilniny, repu, energetické rastliny, rozvíja sa vinohradníctvo, ovocinárstvo a pestovanie zeleniny.²⁵

Sú to typické miestne produkty a k ich kvalite prispieva aj malá vzdialenosť medzi miestom produkcie a miestom spotreby. Časť agrikultúry by sa mala stať atraktívnym dôvodom pre pohyb ľudí za kulinárstvom a inými zážitkami v rurálnej krajine. Transformácia fariem na potreby agroturistiky a pravidelné zásobovanie blízkych stravovacích zariadení čerstvými produktmi by mali byť zdrojom aktivácie a prosperity poľnohospodárskej produkcie.

²⁵ V rámci iniciatívy Genuss Region Österreich (Rakúsko – región pôžitkov) boli registrované produkty Marchfeld Spargel (špargľa z oblasti Marchfeld), Marchfeld Gemüse (zelenina z oblasti Marchfeld) a Kittseer Marillen (marhule z Kittsee) a ďalšie.

Obr. 20. Cezhraničná krajina s prírodnými a poľnohospodárskymi územiami. Zdroj: archív autora

3.4 Bratislavský Zelený pás ako regulačný prvok a kontaktná zóna metropolitného regiónu

Bratislavské obytné štvrte, ktoré vznikali v období šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 20. storočia, sme dlhodobo vnímali v negatívnom svetle v súvislosti s autoritárskym režimom, v ktorom boli postavené. Marcel Roncayolo v súvislosti s výstavbou miest konštatuje, že urbanizmus len zriedkavo uniká pokušeniu a potrebe autoritarizmu²⁶.

Napriek okolnostiam vzniku, mohli by sme mnohým z moderných obytných štvrtí dať v súčasnosti atribút „záhradné mesto“. Svojim obyvateľom dnes poskytujú rozsiahle voľné plochy a množstvo zelene.

²⁶ Komplettná esej je publikovaná v knihe RONCAYOLO, Marcel. *La ville et ses territoires*. Paris: Gallimard, 1997. ISBN 978-2-07-032559-7

Obr. 21. Rurálna krajina a priehľad na Bratislavu z rakúskeho územia. Autor: Michal Bogár. Zdroj: archív autora

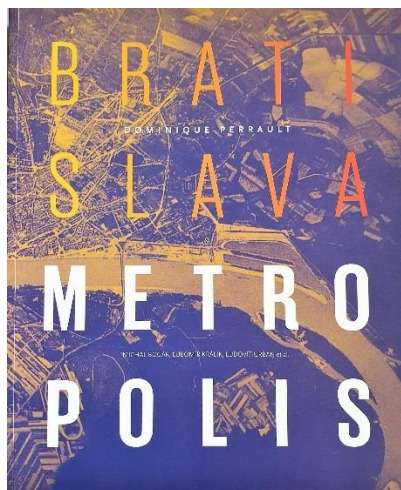
Južná časť Bratislavy, Petržalka, ktorej sme sa už viackrát dotkli, má takisto svoj pozitívny rozmer prítomný v zelených plochách vnútri mestskej štvrte a v jej potenciálnom mestskom parku v kontakte s Chorvátskym ramenom. Tento zelený element voľne prechádza von z mesta, kde nadväzuje na prírodné a agrárne plochy siahajúce až po štátne hranice a

pokračujúce ďalej do vidieckej krajiny v Rakúsku a Maďarsku. Zelené územia, obkolesujúce západný a juhozápadný okraj Petržalky, vnímame ako potenciálny regulačný prvok mestskej štruktúry. Práve tu, pozdĺž hranice, môže vzniknúť kontinuálny krajinný pás vyplnený zeleňou a vodnými plochami. Vkladáme ho do našej ideovej štúdie ako prirodzený limit pre rozvoj urbanizácie smerom k susedným štátom. Môže sa tak stať jedným z nosných prvkov *urbipunktúry* v cezhraničnej metropolitnej krajine v okolí Bratislavy.

Zelený pás ako regulačný prvok definujúci „prázdne územie“ bude v danom kontexte prirodzenou geografickou hranicou. Zároveň s tým bude mať funkciu krajinárskeho prvku, ktorý bude tvoriť kontaktné územie. Prírodná hranica pomôže zachovať v cezhraničnom území pozitívny potenciál pre mentálne aj priestorové vzťahy susedných regiónov a zároveň nadviaže na európsky koncept dotýkajúci sa premeny bývalej železnej opony na Zelený prstenec.

3.5 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 22 Obálka knihy Bratislava Metropolis. Zdroj: Perrault, Bogár a kol, 2013

Kapitola *Zelený pás* bola zaradená do knihy Bratislava Metropolis ako reflexia nad krajinárskou koncepciou vytvorenou v roku 2013 v súťažnom návrhu na cezhraničné územie BAUM. Idea vytvorenia krajinného pásu so zeleňou v juhozápadnej časti Petržalky v kontaktnom území s Rakúskom nadväzuje na myšlienku Európskeho zeleného pásu

(European Green Belt), ktorý sa rozvíja už dlhšie ako ideový projekt transformácie bývalej železnej opony do podoby spojeného prírodného a poľnohospodárskeho územia. Pri Bratislave obsahuje táto cezhraničná oblasť aj časť chránených území, ktoré majú potenciál vytvoriť v budúcnosti ucelenú nezastavanú krajinu slúžiacu ako priestor na oddych, šport a ďalšie relaxačné aktivity obyvateľov mesta a takisto prihraničných obcí na slovenskej aj rakúskej strane hranice. V roku 2014 po vyhodnotení ideovej súťaže BAUM bol víťazný kolektív poverený spracovaním urbanistickej štúdie časti cezhraničného územia.²⁷ V následnej slovensko-rakúskej debate nad štúdiou sa ozrejmovali priority a ďalší možný postup pri spoločnom rozvoji daného územia. V roku 2021 sa začala intenzívnejšie rozvíjať ďalšia etapa tohto projektu, pričom sa vytvorila platforma *baum_cityregion*, v ktorej komunikujú zástupcovia mesta Bratislavy s rakúskymi organizáciami NÖ.Regional a Regionalmanagement Burgenland. Platforma sa sústreďuje na tematizovanie prípravy založenia spoločného cezhraničného mestského regiónu Bratislava a okolie. Strategickými partnermi tohto projektu EÚ sú Stadt-Umland Management Wien/Niederösterreich a Bratislavský samosprávny kraj. Medzi nosné témy patrí zblížovanie územnoplánovacích nástrojov a legislatívneho prostredia, ktoré sú na rakúskej a slovenskej strane zatiaľ odlišné. Cieľom je vytvoriť podmienky na spoločný postup pri rozvíjaní výhľadových koncepcií na oboch stranách hranice vrátane ochrany prírodných a poľnohospodárskych plôch tvoriacich vidiecku krajinu v priamom kontakte s menšími obcami a zároveň s husto osídleným územím Bratislavy.

Dotyk mesta s vidieckym prostredím dostal v súčasnosti nový rozmer a naliehavosť. Na dôležitosť tejto témy upozorňujú najnovšie výskumy, ktoré sa dotýkajú londýnskeho Green Belt²⁸. Aktuálne odborné a občianske iniciatívy v území metropolitného zeleného pásu Londýna ukazujú, že v súčasnosti silnejú snahy obmedziť ďalšiu urbanizáciu v predmestiach a udržať tak čo najväčšiu výmeru prírodných a nezastavaných plôch v dotyku s mestom. Úlohou zeleného pásu je zabezpečiť prirodzený limit rastu urbánneho prostredia a zároveň poskytnúť obyvateľom mestských štvrtí čo

²⁷ Podrobnejšie informácie o štúdií: KACHLÍK, Rado a Zuzana JANKOVIČOVÁ. *Urbanistická štúdia rozvoja prihraničného územia Bratislavy a susedných rakúskych obcí*. Projekt BAUM, Bratislava – územný management. Bratislava: Magistrát hl. m. SR Bratislavy, 2014. Dostupné na: http://www.projekt-baum.eu/assets/File.ashx?id_org=700028&id_dokumenty=1195

²⁸ Londýnsky metropolitný zelený pás (Metropolitan Green Belt) je idea, ktorá vznikla v prvej polovici 20. storočia. Jeho pôvodným cieľom bolo limitovať rast urbánnej štruktúry do nezastavanej krajiny a poskytnúť obyvateľom mesta príležitosť pre oddych v prírodnom prostredí. Podrobnejšie pozri v kapitole 8 habilitačnej práce.

najbližší možný prístup do vidieckej krajiny. V súčasnosti poznačenej dopadmi pandémie menia sa priority každodenného života v mestskom aj predmestskom priestore. Pozornosť sa omnoho viac zameriava na verejné priestranstvá. Ukazuje sa, že je ideálne, keď človek vyjde z domu a maximálne v okruhu 15 minút chôdze nájde všetky ciele spojené s každodennými potrebami – prácou, službami, alebo rekreáciou. Hovoríme tu o tzv. pätnásťminútovom meste. Je to koncept, na ktorom teraz aktívne pracuje mesto Paríž pod vedením primátorky Anne Hidalgo. Človek by v takomto prípade skoro vôbec nepotreboval verejnú dopravu a už vôbec nie automobily. Vízia smeruje k tomu, že profil ulice by sa mal prispôbiť potrebám chodcov, ktorí by mali dostať viac priestoru. Tendencia je rozširovať chodníky, a vkladať do ulíc viac zelene, tak ako sa na tom pracuje napríklad v dnešnej Kodani... Ľudia majú záujem pohybovať sa na čerstvom vzduchu na verejných priestranstvách, kde môžu omnoho jednoduchšie dodržiavať bezpečné vzdialenosti.²⁹

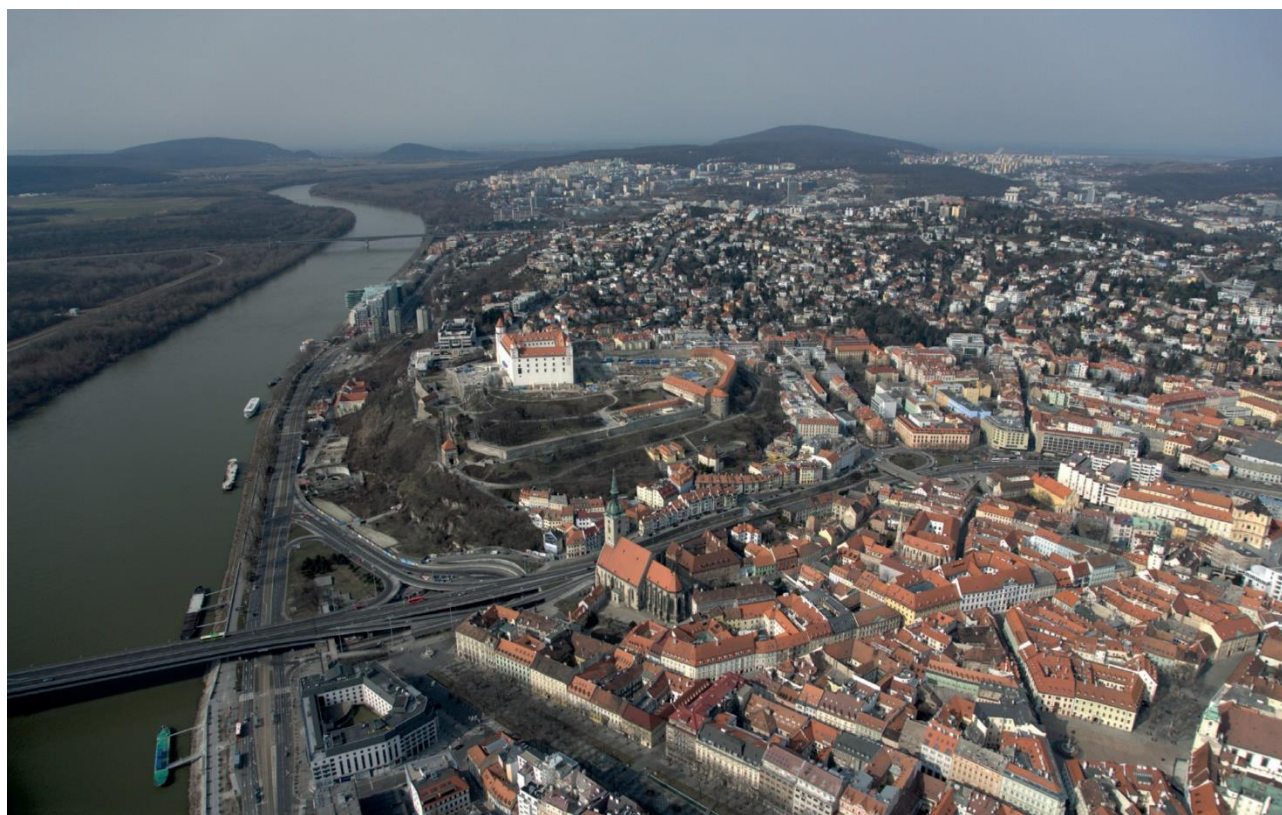
Blížkosť vidieka pre obyvateľov intenzívne osídlených mestských území a všeobecne urbánneho prostredia, je podstatná z hľadiska relaxačných a športových aktivít a sociálnej interakcie, ale v ostatných rokoch sa objavil aj nový argument pre posilnenie tohto vzťahu. V čase pandémie sa v mestskom prostredí postupne definujú nové priority v rámci prípravy kultúrnych, spoločenských, športových a ďalších aktivít. Uprednostňujú sa voľné nezastavané priestranstvá vo vnútri urbánnej štruktúry, alebo v jej prírodnom zázemí, kde pri dostatočných odstupoch majú účastníci podujatí majú fyzicky (aj psychologicky) poskytnuté dobré podmienky hygienického bezpečia a tento trend sa javí byť dlhodobý.

Impulzy prichádzajúce z londýnskych, parížskych a ďalších odborných a občianskych aktivít, ktoré sa sústreďujú na budovanie spojiterej prírodnej a vidieckej krajiny obkolesujúcej mestské prostredie, sú v našom prostredí rovnako veľmi aktuálne a prispievajú ku generovaniu krajinárskych a urbanistických koncepcií aj v dotyku s Bratislavou (pozri aj kapitolu 7).

²⁹ OKAMURA, Osamu. *Pandemie změní naše domy i města*. Rozhovor Matouš Hartman. Praha: CNN Prima News, 2020. Dostupné na: <https://cnn.iprima.cz/pandemie-zmeni-nase-domy-i-mesta-rika-architekt-osamu-okamura-2444>

4. Bratislava, súčasť cezhraničného regiónu

BOGÁR, Michal. Bratislava, súčasť cezhraničného regiónu. Niekoľko poznámok k suburbanizácii v kontakte troch krajín. In: MOSKVIN, Andrijej, ed. a kol. *Bratislava – mesto na križovatke kultúr / Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2016, s. 231-243. ISBN 978-83-945630-4-2

Obr. 23. Dva dunajské brehy. Letecká fotografia Zdroj: archív Margarety Musilovej

4.1 Mesto na hranici

Krajina v okolí Bratislavy je dlhodobo hraničným územím. Súvisí to s prítomnosťou Dunaja a s priaznivou situáciou umožňujúcou prekonať mohutnej rieky, ktorá mala v minulosti veľkú dôležitosť pre obchodné a vojenské trasy v strednej Európe. Strategický význam tejto lokality bol jedným z dôvodov, pre ktoré sa Bratislava ocitla viackrát priamo „na čiare“ alebo v blízkosti hranice. V druhej polovici 20. storočia sa jej dotkla aj línia železnej opony, ktorej niekoľkokilometrový úsek bol vybudovaný aj na území mesta, pričom časť prísne stráženej hranice prebiehala pozdĺž toku Dunaja a Moravy.³⁰

³⁰ Železná opona - vojensky strážená hranica rozdeľovala Európu v rokoch 1948-1989.

Dejiny ukazujú, že Bratislava (Pressburg, Pozsony) patrila prakticky od stredoveku do gravitačného poľa väčšej a významnejšej Viedne. Tento vzťah dokladá aj najstarší zachovaný pôdorys mesta na okraji tzv. Albertínskeho plánu Viedne ³¹ (obr. 24). Je jedinečným vystihnutím vtedajšieho vzťahu oboch miest – Viedne ako skutočnej stredovekej „metropoly“ (je 5-krát väčšia) a Bratislavy, ktorá akoby tvorila jej vzdialené „predmestie“. Bratislava sa síce radila k významným uhorským mestám, avšak v európskom meradle mala skôr provinčnejší ráz.³²

Obr. 24. Najstarší zachovaný pôdorys Bratislavy na okraji tzv. Albertínskeho plánu Viedne z polovice 15. storočia. Zdroj: SEGEŠ, 2005

³¹ Fotografia plánu z polovice 15. storočia je publikovaná v knihe SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský Pitaval*. Zločin a trest v stredovekej Bratislave. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 65. ISBN 80-8046-311-5

³² Albertínsky plán vznikol v súvislosti so zasnubami a sobášom Alžbety, dcéry uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského, s rakúskym vojvodom Albrechtom V. Habsburským. Zásnuby sa uskutočnili v roku 1421 v Bratislave a sobáš v nasledujúcom roku vo Viedni. Táto udalosť je hlavným dôvodom, prečo je pôdorys Bratislavy priradený k plánu Viedne. Viac pozri v kapitole LYSÁ, Žofia. Mesto na okraji, ale v centre diania. In: PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN, eds. *Bratislava Metropolis*, 1. vyd. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 83-99. ISBN 978-80-88757-77-1

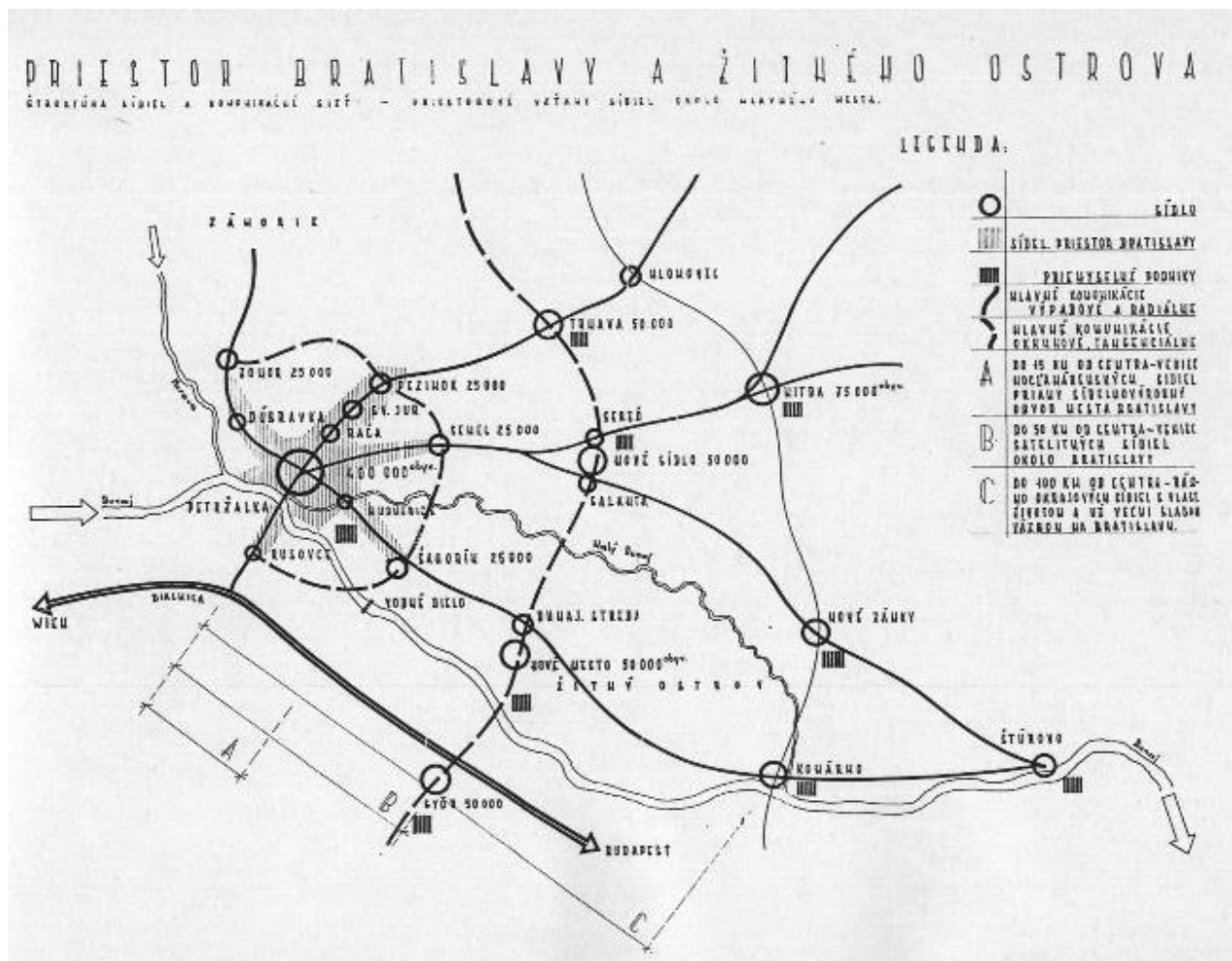
Postavenie Bratislavy sa v priebehu času menilo v rámci regiónu aj v rámci rôznych štátnych útvarov, ktorých bola súčasťou. Počas dlhého obdobia sa medzi Bratislavou a jej širším okolím rozvíjali väzby, ktoré dnes presahujú na územia susedných štátov. Nie je možné úplne presne ohraničiť pôdorys tohto regiónu, vnútri ktorého prebiehajú intenzívnejšie cezhraničné aktivity. V súčasnosti však vieme jeho rozsah približne definovať pozíciami viacerých miest na území Slovenska, Maďarska, Rakúska a čiastočne Českej republiky. Takto vymedzenú krajinu môžeme nazvať aj metropolou alebo metropolitnou oblasťou, ktorú tvorí sieť vzájomne prepojených miest a obcí. Viedeň si veľkosťou osídlenia a významom dlhodobo zachováva prirodzené prvenstvo medzi mestami tohto regiónu³³.

Dnes má Bratislava, rovnako ako Viedeň, štatút hlavného mesta. Okolo obidvoch sídel sa formujú regióny, ktoré majú tendenciu postupného zblížovania sa.³⁴ V tejto situácii má Bratislava špecifickú polohu, pretože je zároveň pohraničným mestom a zázemie vidieckych sídel, ktoré ho obklopujú, má nielen na slovenskom území, ale aj v Rakúsku a Maďarsku. Tieto sídla sú s mestom úzko prepojené každodenným životom a ležia vo vzdialenosti do 35 km od hlavného mesta. V závislosti od geografických a ekonomických väzieb táto vzdialenosť miestami dosahuje až 50 kilometrov.

Špecifickosť situácie spočíva aj v tom, že blízke rakúske obce v čase existencie železnej opony nemali prakticky nijaký kontakt s Bratislavou a počas štyroch desaťročí nebolo možné rozvíjať žiadne cezhraničné kontakty. Nebudovali sa nové dopravné prepojenia medzi susediacimi štátmi ani medzi mestom a jeho bezprostredným okolím na druhej strane hranice. Urbanistické aj dopravné koncepcie Bratislavy boli z tohto dôvodu navrhované len na česko-slovenskej strane a rakúsku časť výkresov tvorilo iba biele miesto na mape alebo prázdny geografický podklad bez návrhu ďalších nadväzností. O tvorbu komplexnejších cezhraničných riešení nejavila záujem ani rakúska strana.

³³ Pojmu metropoly sa venuje aj časť 2.2 habilitačnej práce.

³⁴ Pojem bratislavského regiónu je podrobnejšie vysvetlený v Podkladovej správe pre zhodnotenie regiónu Viedeň – Bratislava, ktorú spracoval ateliér AUREX v roku 2002 pre OECD. Ako Bratislavský región sa tu z hľadiska administratívneho členenia označuje územie súčasného kraja, ktoré je od začiatku roka 2002 zároveň aj územím samosprávneho vyššieho územného celku. Viac informácií pozri v publikácii: HRDINA, Vojtech a kol. *Podkladová správa pre zhodnotenie regiónu Viedeň – Bratislava*. Bratislava: OECD, 2002, 112 s.

Obr. 25. Emanuel Hruška: kresba priestoru Bratislavy a Žitného ostrova. Zdroj: archív autora

Viacere koncepcie dotýkajúce sa možného rastu Bratislavy, ktoré vznikli v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia, navrhovali radiálno-okružný systém rozvoja mesta. Polovičný okružný koncept dopravných trás na slovenskom území však nemal žiadne priestorové pokračovanie na druhej strane hranice. Bohumil Kováč uvádza, že prvú komplexnejšiu schému radiálno-okružného rozvoja mesta a regiónu načrtol v r. 1955 Emanuel Hruška vo svojej skici Priestor Bratislavy a Žitného ostrova (obr. 25). „Jadrové územie – mesto Bratislava – je navrhnuté pre 400 000 obyvateľov. V prvom prímestskom okruhu sú navrhnuté sídla po 25 000 obyvateľov (veniec tzv. nočľahárenských sídiel Zohor, Pezinok, Senec, Šamorín), na vonkajšom obvode sú umiestnené sídla po 50 000 obyvateľov, ako Trnava, nové sídlo medzi Sereďou a Galantou, nové mesto pri Dunajskej Strede a na tomto okruhu je aj Győr (tzv. veniec satelitných sídiel). Pozoruhodná na tejto skici je prognóza polohy vodného diela na

Dunaji pod Šamorínom a trasovanie diaľnice Viedeň – Budapešť”³⁵. Dnes je bratislavský región súčasťou otvoreného schengenského priestoru a hranice nebránia rozvíjaniu cezhraničných priestorových návrhov. Stále však nie je uspokojivo vyriešené prepojenie jednotlivých sídiel vnútri regiónu vrátane väčšieho využitia potenciálu hromadnej dopravy po vode alebo po koľajniciach, kde je reálna možnosť zapojiť do systému existujúce aj nevyužitú železničné trasy a zabezpečiť funkčné zosieťovanie bratislavského aj cezhraničného regiónu. Cieľom takéhoto konceptu je dosiahnuť prirodzené vyššie využívanie systémov hromadnej dopravy, čím by klesol počet individuálnych automobilových presunov za prácou a ďalšími každodennými aktivitami. Krajina medzi Viedňou a Bratislavou obsahuje množstvo obcí, napr. Wofsthall, Berg, Kittsee a ďalšie. V Maďarsku je to Rajka, Bezenye a okruh vidieckych obcí v okolí miest Mosonmagyaróvár a Győr. Od deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia sa zvýšila frekvencia vzťahov medzi týmito obcami a sídlami na slovenskom území, najmä sa zintenzívnili vzťahy s hlavným mestom Bratislavou. Je dôležité, aby tieto obce a mestá boli spolu dobre prepojené a aby každodenný život v nich vrátane presunov bol pre ich obyvateľov pohodlnejší a jednoduchší.

4.2 Nejasné rozhranie medzi okrajovými časťami mesta a vidieckou krajinou

Bratislava má špecifickú štruktúru s rozsiahlymi nezastavanými územiami priamo vnútri mesta. Je to teda nekontinuálne mesto s nízkou hustotou zástavby. Táto urbanistická štruktúra má pôvod čiastočne v geografickej situácii a čiastočne vznikla postupným priradovaním vidieckych obcí k hlavnému mestu. Zároveň s tým sa včlenili do územia mesta aj veľké prírodné plochy a polia, ktoré prirodzene obklopovali a dodnes obklopujú tieto obce, hoci sú už súčasťou mesta. Charakter pôvodne vidieckych lokalít zaradených dovnútra mesta je na mape stále čitateľný. V šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch 20. storočia postavili v blízkosti týchto historických vidieckych obcí nové sídliská. Viaceré z nich sú úzko zviazané s pôvodnými obcami. Medzi nimi a tzv. vnútorným mestom zostali prírodné a nezastavané plochy, cez ktoré prebiehajú linky mestskej dopravy. Charakter mestskej zástavby je však v týchto tranzitných lokalitách prerušený. Tieto oblasti majú už skôr ráz suburbánneho územia. Bratislava sa svojou

³⁵ Podrobnejší opis návrhu pozri v článku KOVÁČ, Bohumil. Možnosti východného rozvoja Bratislavy. *ALFA*. 19 (3). Bratislava: FA STU, 2014, s. 28-37. ISSN 2729-7640

rozlohou blížie veľkosti územia, na ktorom stojí Viedeň³⁶. Počet obyvateľov Viedne je však viac ako štyrikrát vyšší v porovnaní s populáciou Bratislavy. Tento fakt súvisí so skutočnosťou, že hustota mestskej zástavby na území Bratislavy je výrazne nižšia než je urbanistická štruktúra Viedne. Neznamená to samozrejme automatickú dedukciu, že bratislavské územie možno celoplošne zahusťovať. Údaj o redšej urbanistickej štruktúre je pre nás skôr impulzom na podrobnejšie preskúmanie tohto javu a následné vytvorenie alternatívnych koncepcií, akým spôsobom narábať s existujúcimi nezastavanými územiami, so zelenými a vodnými plochami. Zároveň treba preveriť existujúce regulatívy umožňujúce výstavbu a vyzdvihnúť vybrané nezastavané územia, ktoré je potrebné chrániť a ponechať voľné. Obraz vidieckych obcí, ktoré sa nachádzajú v blízkosti mesta, je podobný obrazu, aký majú pôvodné historické obce administratívne priradené k mestu. Svojím charakterom zástavby sú veľmi príbuzné a takisto aj krajina, ktorá ich obklopuje, má podobný ráz. Je to rurálna krajina, ktorá je typická pre slovenské územie, a rovnakú situáciu vidíme aj na rakúskom alebo maďarskom území.

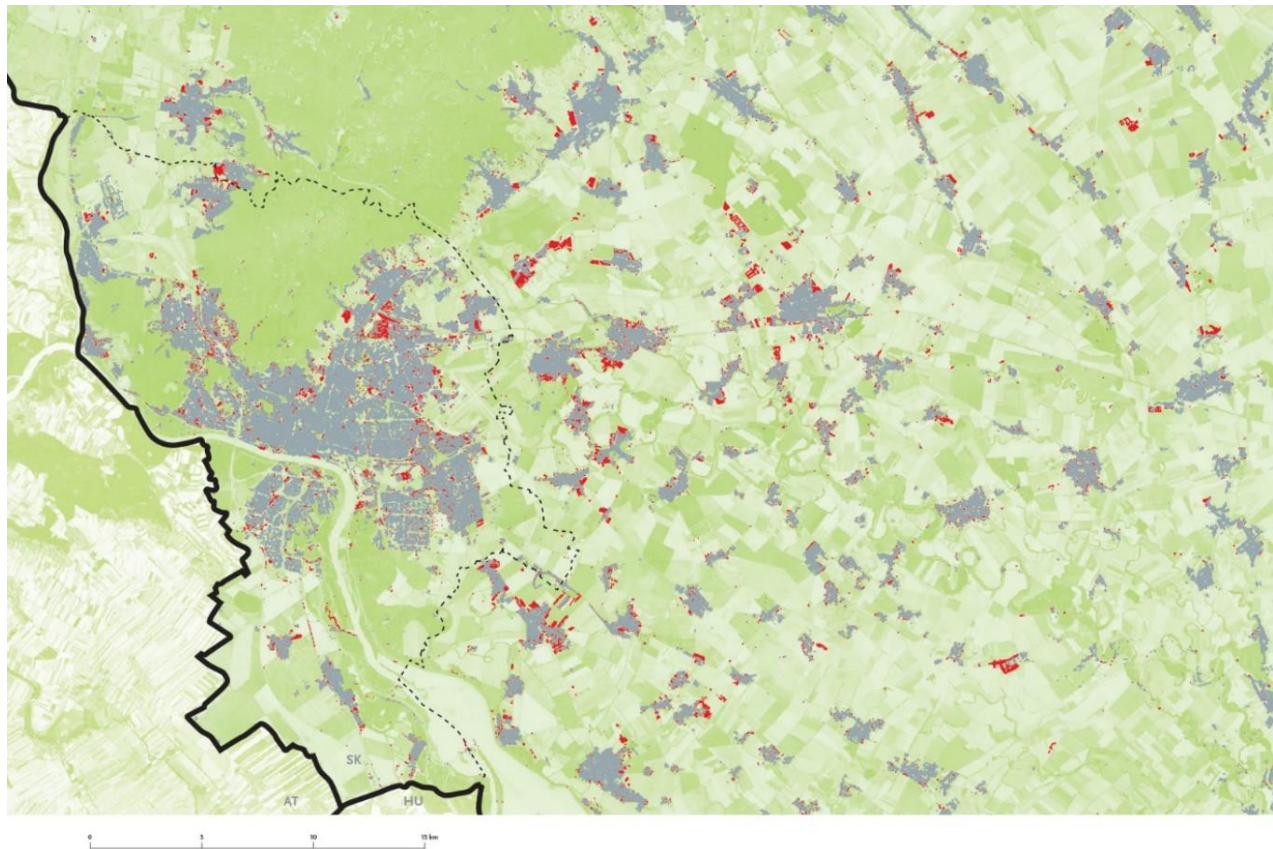
Poľnohospodárske a prírodné plochy, ktoré obklopujú vidiecke obce a oddeľujú ich od Bratislavy, sa nachádzajú aj vnútri mesta, hlavne v jeho okrajových štvrtiach. Vo viacerých lokalitách mesta nie je preto možné jasne rozpoznať hranicu medzi samotným mestom a okolitými vidieckymi obcami.

4.3 Suburbanizácia

Voľné nezastavané plochy na mestskom území aj mimo neho nezadržateľne ustupujú novej výstavbe. Niektoré z obcí za ostatné desaťročie zdvojnásobili alebo strojnásobili svoju plochu. Tento vývoj ukazujú ortofotografie bratislavského regiónu vytvorené v intervale rokov 2006 až 2013. Porovnaním rozsahu zástavby na týchto fotografiách s katastrálnymi mapami sa získali informácie o plošných výmerách pozemkov, ktoré boli zastavané v priebehu sledovaného obdobia³⁷ (obr. 26).

³⁶ Plocha Bratislavy je v súčasnosti 367,65 km² s počtom obyvateľov 426 000. Plocha Viedne je 414,87 km² s počtom obyvateľov 1,797 milióna (rok 2015).

³⁷ Ortofotomapy, ktoré vytvoril architekt Robert Barca a spoločnosť Eurosense v rokoch 2006 a 2013, ukazujú rýchly úbytok prírody a poľnohospodárskych plôch v časti Bratislavského samosprávneho kraja. Grafické spracovanie: Martin Derner a ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN. Zdroj: archív autora

Obr. 26. Ortofoto-mapy, ktoré vytvorila spoločnosť Eurosense v rokoch 2006 a 2013, ukazujú v preložení cez seba rýchly úbytok prírody a poľnohospodárskych plôch v časti Bratislavského samosprávneho kraja. Grafické spracovanie: Barca a ateliér BKU. Zdroj: Archív autora

Prírastok nových rezidenčných lokalít v zázemí Bratislavy je sprevádzaný aj zmenami v počtoch obyvateľstva. Vladimír Slavík a kol. z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v štúdiu z roku 2011 hodnotil vývoj osídlenia v okolí Bratislavy po roku 1989, keď do vývoja osídlenia zasiahla transformácia ekonomiky a vznikli možnosti bývania v nových lokalitách, ktoré priniesol rozvíjajúci sa trh s nehnuteľnosťami. Autori štúdie konštatujú, že „*prvým prejavom suburbanizácie je stagnácia, resp. pokles počtu obyvateľov v meste a rast počtu obyvateľov v zázemí. V prvých rokoch transformácie pokračoval rast počtu obyvateľov Bratislavy až do roku 1996 (452 288). Obrat nastal v roku 1997, odkedy registrujeme trend poklesu obyvateľov (ročne cca 1 000 obyvateľov), čo je jeden z hlavných prejavov suburbanizácie. [...] V posledných rokoch sme však zaznamenali v Bratislave opäť prírastky obyvateľstva, čo možno vysvetliť obnovením výstavby bytov vo vybraných častiach mesta a hlavne prírastkami obyvateľov v izolovaných suburbánných častiach mesta (Záhorská Bystrica, Devín, Rusovce,*

Čunovo, Jarovce).³⁸ Od deväťdesiatych rokov sa v regióne prejavuje aj cezhraničná suburbanizácia. Bratislava priamo susedí s členskými štátmi Európskej únie, nič teda nebráni tejto forme narastania osídlenia. Na maďarskom území, ktoré je v dotyku s bratislavským regiónom, sa prejavili zvýšené stavebné aktivity predovšetkým v obci Rajka, kde sú cieľovými stavebníkmi hlavne Bratislavčania, ktorí sem prichádzajú za rodinným typom bývania. V nedávnom období sa prejavili tieto aktivity aj v ďalších obciach (Bezenye, Dunakiliti). Na rakúskom území sa prejavila intenzívnejšia nová výstavba v obciach Wolfsthal a Kittsee a v meste Hainburg. V týchto lokalitách sa objavujú nové realizácie rodinných a bytových domov vnútri obcí aj v ich okolí.

Narastajúca výstavba v okrajových polohách Bratislavy aj za jej hranicami spôsobuje zmeny krajinej pokrývky. V štúdiu Martina Švedu dotýkajúcej sa tejto témy je územie mesta a okolitých oblastí koncentricky rozdelené na zóny vzdialené od centra mesta v päťkilometrových úsekoch. V medzikruží vzdialenom 10 až 15 km od centra mesta je zóna s viacerými pôvodnými vidieckymi obcami, ktoré sú dnes súčasťou Bratislavy (Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Rusovce, Čunovo a Vajnory), a ďalej vidiecke obce (Chorvátsky Grob, Ivanka pri Dunaji, Most pri Bratislave, Dunajská Lužná, Kalinkovo a ďalšie). Táto zóna obklopuje vnútorné mesto a je územím, kam preniká nová výstavba. Vo vzťahu k zmenám krajinného povrchu autor štúdie konštatuje, že do pôvodne poľnohospodárskej krajiny stále výraznejšie vstupujú nové funkcie, typické pre mestské prostredie. Okrem obytných súborov pribúdajú aj logistika a výroba. „Výraznejší úbytok zaznamenali v tejto zóne predovšetkým areály trávnatých porastov (-1,78 %), trvalých kultúr a ornej pôdy... Príkladom môže byť likvidácia vinohradov v okolí Bratislavy. Vinice tu zaberali esteticky veľmi cenný priestor na juhovýchodnom úpätí Malých Karpát, v súčasnosti sú nahrádzané rozsiahlymi rezidenčnými areálmi... Nenávratne sa tak stráca nielen jeden z významných krajnotvorných prvkov, ale aj nesmierne cenná zušľachtená pôda”³⁹.

V urbanistických konceptoch nových obytných lokalít realizovaných v okrajových polohách alebo v extraviláne obcí sú čitateľné niektoré znaky západoeurópskych suburbií: malé parcely,

³⁸ Podrobnejšie informácie sú v príspevku: SLAVÍK, Vladimír, Katarína KOHÚTOVÁ a Michal KLOBUČNÍK. Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990-2009. *Forum statisticum slovacum*, 2011 (6), s. 169-175.

³⁹ ŠVEDA, Martin. Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinej pokrývky. *Geografický časopis*, 63 (2), 2011. 155173. ISSN 2453-8787 Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/03101353%20c5%20veda.pdf>

vysoká zastavanosť pozemkov, slepá uličná sieť, málo verejnej vybavenosti a ďalšie. Nová rezidenčná výstavba je vo viacerých prípadoch realizovaná aj vnútri historických obcí, kam prináša novú mierku.

4.4 Krátky pohľad späť – historická topografia

Bratislavu (Pressburg, Pozsony) vidíme na historických mapách od stredoveku až do druhej polovice 19. storočia ako kompaktné mesto s malým pôdorysom ležiace na brehu veľkého riečného toku s mnohými ramenami⁴⁰. Dunaj na rovinnatom území medzi Viedňou a Bratislavou má možnosť tiecť pokojnejšie a v širšej krajine tu v minulosti vytváral premenlivé meandre a tzv. vnútrozemskú deltu. V blízkosti historického osídlenia Bratislavy bola pravá strana Dunaja kvôli častým záplavám nebezpečným miestom na bývanie. Bol to jeden z dôvodov, pre ktoré sa tu dlhodobo nerozvíjalo väčšie osídlenie. Obec Engerau (Úzka niva), ktorá v minulosti stála na mieste dnešného sídliska Petržalka, svojím názvom dokladá fakt, že voda a nivy boli v tomto území silným fenoménom. Od konca 19. storočia je Dunaj zregulovaný a jeho ramenná sústava sa výrazne zmenšila, ale vo vidieckej krajine, ktorá obklopuje Petržalku, sú aj dnes uprostred polí čitateľné stopy po bývalých dunajských ramenách. Vnútri petržalského sídliska sa zachovalo Chorvátske rameno, ktoré je stále naplnené vodou, aj keď už nie je prepojené s hlavným tokom Dunaja. Spolu s mohutnými stromami popri vode sú to relikty krajinného obrazu starej Petržalky, ktorá bola plošne asanovaná počas výstavby novej štvrte v sedemdesiatych rokoch. Stále sa tu však nachádzajú stopy po pôvodných objektoch a funkciách. Historická topografia týchto nálezov ukazuje stále prítomné možnosti nadviazať na činnosti a prvky v krajine, ktoré v nej boli charakteristické. Petržalské dunajské rameno s výletnými objektmi a miestami na člnkovanie, mestské záhrady a marhuľové sady, prístupová cesta a hrádze z tereziánskeho obdobia, vojenské bunkre z tridsiatych rokov 20. storočia, to všetko sú prvky, ktoré sa dajú sprítomniť v súčasných koncepciách revitalizácie sídliska a prírodných plôch v okolí mesta.

⁴⁰ Podoba neregulovaného Dunaja s množstvom ramien je zachytená napríklad v Mikovíniho mape z roku 1733. Zdroj: PURGINA, Ján. *Samuel Mikovíni 1700-1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, 263 s.

4.5 Kontaktná zóna

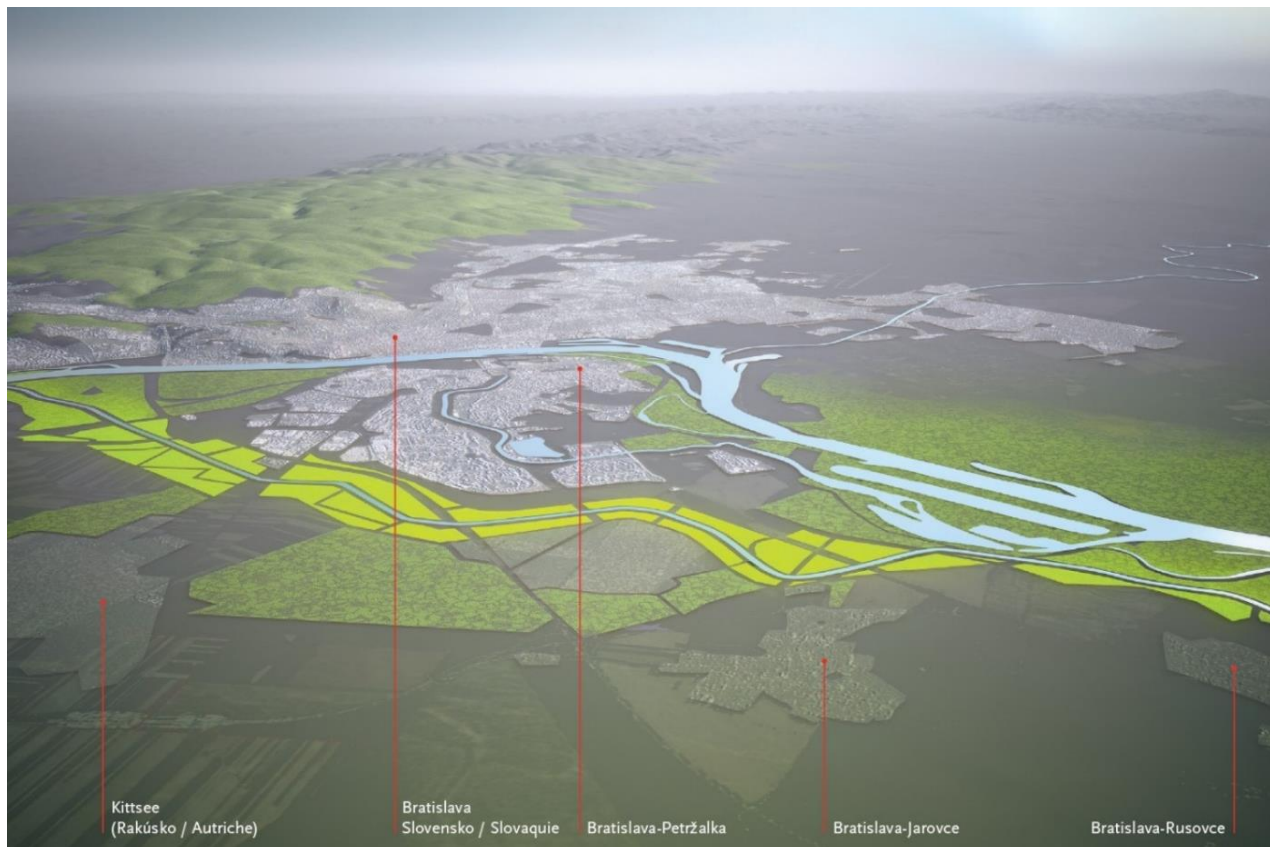
Bývalé hraničné pásmo medzi Rakúskom a Československom bolo počas existencie železnej opony zakázanou zónou. Dlhodobá neprístupnosť územia spôsobila, že v súčasnosti obsahuje množstvo vzácných druhov fauny a flóry, čo je prirodzený základ na vytvorenie zeleného pásu limitujúceho urbanizačné aktivity smerom do vidieckej krajiny.

Tohto územia sa dotklo niekoľko ideových a urbanistických štúdií, ktoré vznikli od deväťdesiatych rokov až po súčasnosť. Prvý návrh rozvoja bratislavského regiónu po roku 1989 vytvoril tím Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity. Vo svojej štúdiu naznačil nové vzťahy medzi susediacimi obcami na slovenskom a rakúskom území a možné prepojenia medzi oboma krajinami, ktoré by mohli viesť k postupnému zrealizovaniu už známej idey radiálno-okružného dopravného systému. V samotnom hraničnom území autori vytvorili koncept premeny železnej opony na zelenú hranicu reprezentovanú suchými poldrami. V tomto smere návrh rozvíjal myšlienku obtokového kanála⁴¹. Štúdia zároveň priniesla do krajiny novú významnú kompozičnú os, ktorá rozvinula pôvodnú parkovú trasu umiestnenú v historickom parku v Kittsee, orientovanú na Bratislavský hrad⁴². Je to jeden z podstatných momentov, keď sa znovu začína spájať cezhraničné územie nielen funkčnými vzťahmi a dopravnými trasami, ale aj kompozičnými a krajinárskymi konceptmi, ktoré nadväzujú na historickú topografiu miesta. Ďalším ideovým impulzom na uvažovanie o susedných územiach dvoch štátov bol projekt BAUM, v rámci ktorého sa v roku 2013 uskutočnila medzinárodná súťaž zameraná na vytvorenie konceptu rozvoja cezhraničného územia medzi hlavným mestom Bratislavou a vidieckymi obcami na slovenskom a rakúskom území⁴³. Súťažné návrhy priniesli diferencované pohľady na možný rozvoj tohto regiónu.

⁴¹ Koncept obtokového kanála bol navrhnutý v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia a jeho cieľom bolo v prípade hrozby povodne zabezpečiť odvedenie určitej časti dunajskej vody do sekundárneho koryta, ktoré bolo navrhnuté v juhozápadnej časti Petržalky. Obtokový kanál realizovaný nebol, aj keď tvoril záväznú súčasť súťažných podmienok medzinárodnej urbanistickej súťaže na novú mestskú štvrť Petržalky v roku 1967.

⁴² Urbanistická štúdia kolektívu Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity je podrobnejšie opísaná v texte KOVÁČ, Bohumil a Peter HORÁK. From the iron curtain to the green border. History and visions of western development in Bratislava – Petržalka. In: *Arts, performing arts, architecture and design conference proceedings, Volume II*. Viedeň: SGEM, 2016, s. 287-294.

⁴³ V ideovej súťaži BAUM bol najvyššie ocenený návrh kolektívu autorov Rada Kachlíka a Zuzany Jankovičovej, 2013. V rámci tejto súťaže prezentovali súťažnú koncepciu aj architekti Michal Bogár, Ľubomír Králik a Ľudovít Urban. Vo svojom návrhu predstavili ideu transformácie bývalej železnej opony na krajinný pás so zeleňou a vodnými plochami.

Obr. 27. Ideový návrh na územie medzinárodného projektu BAUM. Autor: BOGÁR KRÁLIK URBAN, 2013

Objavili sa v nich aj viaceré tradičné prvky a aktivity spojené s agrárnym charakterom krajiny, ktoré môžu výrazne prispieť k posilneniu územia. Impulzy zo súťažných návrhov a z následnej urbanistickej štúdie zostávajú zatiaľ len v ideovej rovine. Neboli rozpracované do podoby územného plánu alebo inej dokumentácie na slovenskej ani rakúskej strane.

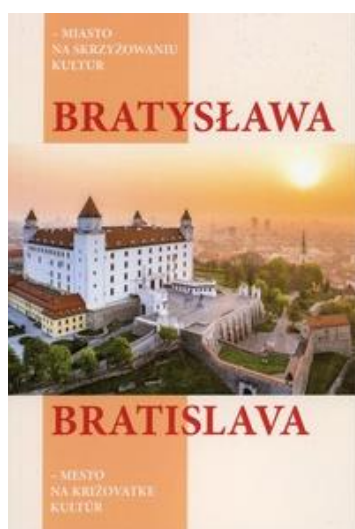
4.6 Záver

Popri iných témach, ktoré sa v tomto území javia ako prioritné, podstatné je pokračovať v debate o formovaní názoru na budúcu podobu bývalého pohraničného pásma a prirodzene aj širšej zóny v jeho okolí. V tejto oblasti vnímame ráz dunajskej krajiny a jej rurálnu tradíciu ako kódy, ktoré sa môžu uplatniť v rôznych autorských koncepciách, je však zrejmé, že v budúcnosti budú ovplyvňovať rozvoj tohto územia. Z nášho pohľadu je existujúca prírodná línia ťahajúca sa v prihraničnej zóne juhozápadne od Bratislavy základom priestorového konceptu, ktorý môže v budúcnosti slúžiť ako zásadný limit pre rozvoj ďalšej urbanizácie v

tejto okrajovej časti mesta. Princíp zeleného pásu (obr. 27) ako krajinného regulačného prvku je podrobnejšie prezentovaný v publikácii Bratislava Metropolis.⁴⁴ Lineárny masív zelene s novonavrhnutou vodnou plochou nadväzujúcou na ideu obnovy dunajských ramien môže poskytnúť v území na rozhraní dvoch štátov prírodný priestor zaujímavý pre ľudí bývajúcich v meste a rovnako aj pre obyvateľov vidieckych obcí. Zelená zóna pri Bratislave ako súčasť konceptu širšieho zeleného pásu⁴⁵ prechádzajúceho cez Európu v miestach bývalej železnej opony môže znamenať v budúcnosti kontaktné rozhranie, v ktorom sa naplnia rozdielne záujmy hlavného mesta Bratislavy a rakúskych prihraničných obcí. Táto lokalita je prirodzene len jednou z tém, o ktorých treba ďalej uvažovať. Dotknuté územie je omnoho širšie a jeho tematický balík má názov Metropolitná oblasť.

4.7 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 28. Obálka knihy Bratislava, mesto na križovatke kultúr. Zdroj: Moskwin a kol., 2016

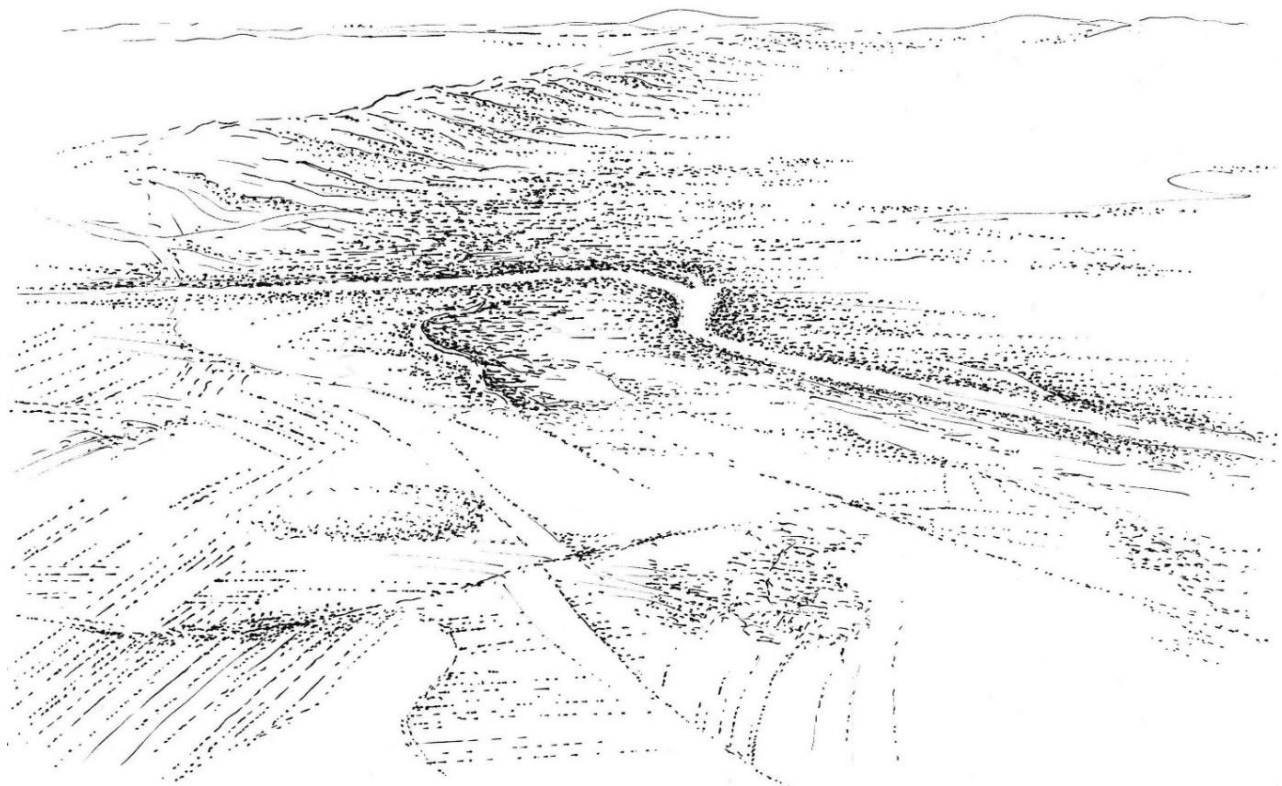
Príspevok *Bratislava súčasť cezhraničného regiónu* vznikol pre medzinárodnú konferenciu vo Varšave v roku 2016, teda v období, kedy sa začali výraznejšie prejavovať dopady suburbanizácie aj v cezhraničnom kontexte. Presídľovanie obyvateľstva hlavného mesta do

⁴⁴ Koncept krajinného zeleného pásu v cezhraničnom území Bratislavy je popísaný aj v kapitole č. 3 habilitačnej práce s názvom Zelený pás.

⁴⁵ European Green Belt (európsky zelený pás) je ideový koncept prírodnej línie na mieste bývalej železnej opony s dĺžkou niekoľko tisíc kilometrov od Baltského mora až po Stredozemné more.

okolitých predmestských oblastí smeruje hlavne po roku 2000 stále viac do prihraničných obcí na rakúskom a maďarskom území. Najnovšie výskumy hovoria o výraznom náraste populácie najmä v maďarskej obci Rajka, kde sa zaznamenalo už vyše 50% populácie, ktorá sa sem presídlila z Bratislavy. Narastá takisto aj počet obyvateľov prichádzajúcich do rakúskych obcí, napr. Berg, Wolfshal a ďalších.

Záujem bratislavčanov o bývanie na blízkom maďarskom, alebo rakúskom území (prevažne v rodinných domoch) stále existuje a je predmetom výskumu najmä zo strany humánnych geografov. V roku 2020 bola spracovaná vedecká štúdia, ktorá bola zaradená do publikácie *Suburbanizácia 2* pod názvom *Do Rajky, alebo do Kittsee? Rozdielne prostredie cezhraničnej suburbanizácie*.⁴⁶ Táto téma môže byť v budúcom období zaujímavá aj pre výskum zo strany urbanistov. Ide hlavne o preskúmanie urbánnych štruktúr, morfológie a typologických druhov, ktoré sa tu vyskytujú v nových obytných útvaroch.

Obr. 29. Slovensko-rakúske cezhraničné územie. Kresba: Michal Bogár, 2021

⁴⁶ ŠVEDA, M., P. ŠTEFKOVIČOVÁ a L. TOLMÁČI. Do Rajky, alebo do Kittsee? Rozdielne prostredie cezhraničnej suburbanizácie. In: *Suburbanizácia 2: Sondy do premien zázemia Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2020, s. 221-240. ISBN 978-80-895-48-09-5

V najbližších rokoch bude aktuálna debata a spoločné uvažovanie o spôsobe zblížovania legislatív a územno-plánovacích nástrojov susedných regiónov na Slovenskom a Rakúskom území. Prvým významným impulzom bola v tomto smere iniciatíva BAUM a v rámci nej medzinárodná ideová súťaž (2013) zameraná na vytvorenie konceptu rozvoja cezhraničného územia medzi hlavným mestom Bratislavou a vidieckymi obcami na slovenskom a rakúskom území. Práca na tomto medzinárodnom projekte sa v ostatných rokoch utlmila, téma si však zasluhuje ďalší výskum a teoretickú reflexiu.

V roku 2021 sa aktivity BAUM-u obnovili a v súčasnosti sa rozvíja platforma baum_cityregion, v ktorej za slovenskú stranu komunikuje mesto Bratislava a na rakúskej strane sú to organizácie NÖ.Regional a Regionalmanagement Burgenland. Platforma sa sústreďuje na tematizovanie prípravy založenia spoločného cezhraničného mestského regiónu Bratislava a okolie. Strategickými partnermi tohto EÚ projektu sú Stadt-Umland Management Wien/Niederösterreich a Bratislavský samosprávny kraj.

5. Topografické a mentálne vrstvy predmostia na území Vydrice

BOGÁR, Michal. Topografické a mentálne vrstvy predmostia na území Vydrice. In: ŠIMKOVÍČ, Vladimír a Tatiana VOZÁROVÁ, eds et al. *Vízie Rybného námestia*. Bratislava: SPEKTRUM STU, 2018, s. 22-35.

Obr. 30. Sprístupnenie Mosta SNP v Bratislave, 27. augusta 1972. Zdroj: Archív TASR, foto: J. Lofaj

5.1 Pohľad z mosta

Koncom augusta 1972 sprístupnili v Bratislave nový most cez Dunaj. Táto situácia je zachytená na sérii čierno-bielych fotografií uložených v archíve TASR, pri ktorých nachádzame krátky sprievodný text: Ešte tri dni po slávnostnom odovzdaní nepôjdu po vozovke bratislavského Mostu SNP autá. To preto, aby si Bratislavčania a návštevníci hlavného mesta Slovenska mohli most pozrieť a pokochať sa novými výhľadmi na mesto. Aký pohľad z mosta sa im naskytol? Je zrejmé, že to boli obrazy Starého mesta a dunajskej krajiny vnímané z dovtedy nedostupných trás a horizontov. Zároveň to

bol aj pohľad na miesta, ktoré sa počas výstavby zásadne zmenili asanáciou pôvodnej Vydrice a ďalších území v centre Bratislavy. Vznikol nový obraz tejto mestskej štvrte s úplne novou topografiou.

Na historických vedutách vidíme v priebehu dlhého obdobia spojitú mesto. Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia vstúpil do kontinuálnej zástavby nábrežia most a tradičná veduta mesta sa zásadne zmenila. Náš dnešný pohľad sa sústreďuje na túto zmenenú urbánnu situáciu obsahujúcu rozsiahle predmostie, ktoré okrem nových dopravných trás prinieslo do územia Vydrice aj zmenu morfológie terénu a nové urbanizačné osi. Vyústenie mosta a jeho napojenie na dopravný systém mesta si vyžiadalo asanácie na dunajskom nábreží, v lokalite medzi Starým mestom a Hradným kopcom a v centrálnej oblasti mesta severne od historického jadra. Aj napriek zbúraní podstatného rozsahu zástavby nachádzame v území množstvo prvkov, ktoré tvoria jeho historickú topografiu. V súvislosti so zaniknutou štvrťou hovorí Jozef Tancer o urbánnych reprezentáciách vo funkcii pamäti mesta, ktoré môžu mať materiálnu aj mentálnu podobu. Zachované objekty židovskej štvrte a územia bratislavského podhradia poznačené asanáciou nie sú miestom, na ktorom sa pamäť uchováva vo svojej celistvosti. Sú to len stopy, fragmenty, pozostatky z rôznych období, viažuce sa na konkrétne miesto a odkazujúce na minulosť.⁴⁷ Sú prvkami príbehov, referenčnými bodmi v pamäťových topografických vrstvách.

Územie podhradia a Rybného námestia, v ktorom sa dnes nachádza vyústenie Mosta SNP, bolo predmetom niekoľkých urbanistických a architektonických súťaží usporiadaných pred výstavbou mosta aj po jeho realizácii. V priebehu 20. storočia zaznamenávame niekoľko iniciatív na prestavbe bratislavského podhradia. Významnú rolu v týchto zámeroch vždy hrala spoločenská a politická atmosféra, v ktorej sa vytvárali konkrétne súťažné a projektové zadania zo strany štátu, mesta, alebo súkromných vlastníkov. Pri spätnom pohľade na celý rad súťaží, štúdií a projektov pre dané územie, môžeme sa dnes pokúsiť o analýzu urbánnych a dopravných osí, ktoré vkladali jednotliví autori do územia podhradia. V týchto rozdielnych koncepciách zohráva podstatnú rolu jeden kľúčový priestor, ktorý vnímame ako ideovú aj priestorovú sponu celého územia. Je to priestor Rybného námestia, ktorý je súčasťou dnešného predmostia.

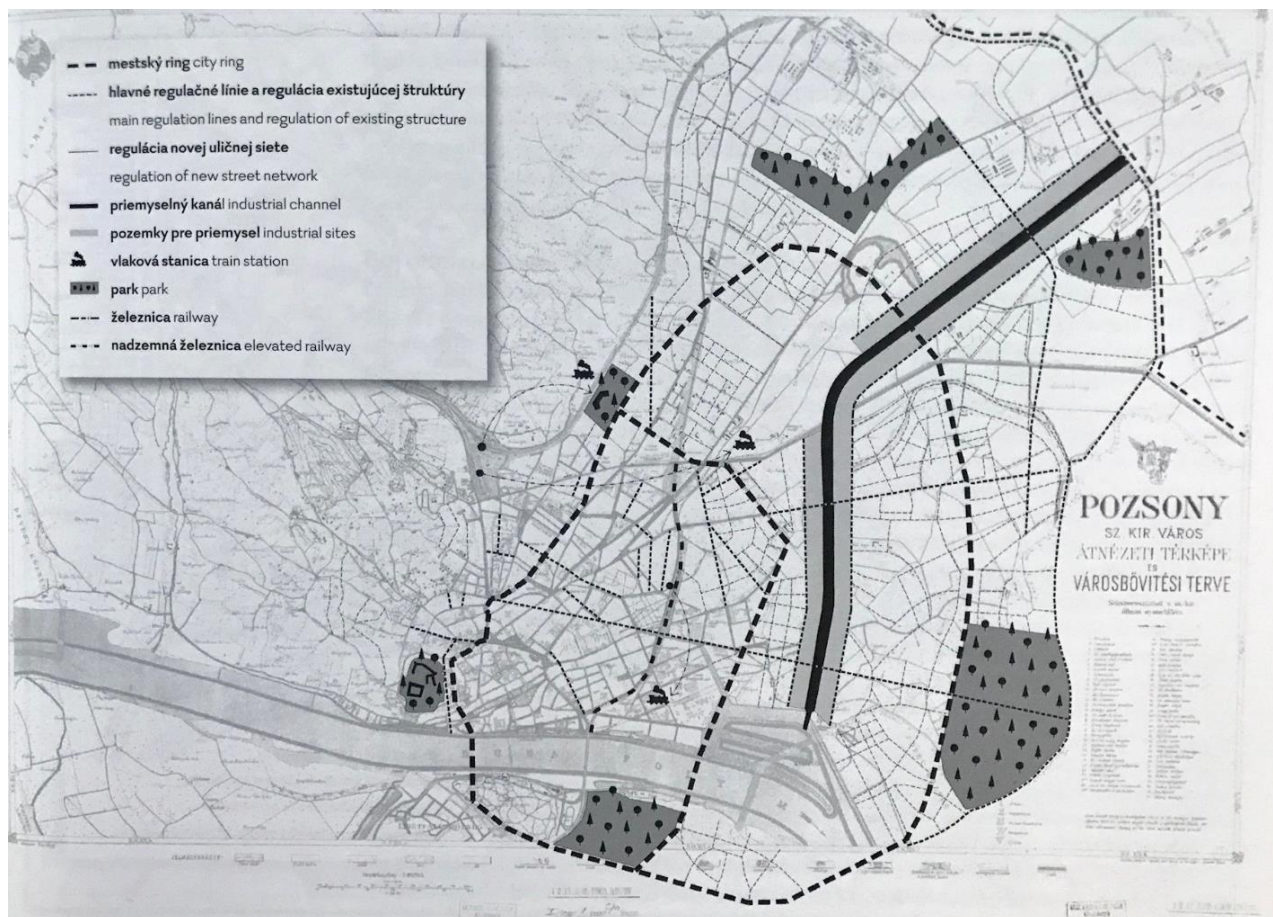
⁴⁷ Reflexie Jozefa Tancera sú prezentované takisto v kapitole 3 habilitačnej práce. Podrobnejšie pozri v publikácii: TANCER, Jozef. *Obraz nie je odraz*. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 23-45. ISBN 978-80-89396-21-4

System verejných priestorov a urbánne rozvojové osi reprezentujú v tomto území smery budúcich aktivít, ktoré môžu znamenať intenzívnu urbanizáciu, alebo naopak, môžu byť regulačnými prvkami pre zachovanie prázdnych priestorov ako vzácných elementov v obraze mesta. Vo viacerých koncepciách dotýkajúcich sa bratislavského podhradia je čitateľná urbánna mriežka chápaná ako sústava osí, ktorá vytvára virtuálnu geometriu navrhutej mestskej štvrte. Takéto autorské premietanie budúcich obrazov do existujúcej situácie mesta je opakovane napĺňané množstvom konkrétnych riešení a praktických argumentov smerujúcich k harmonizácii mestského prostredia. Tieto činnosti sa v priebehu času vrstvia a prekrývajú a niektoré prvky predchádzajúcich názorov opätovne presakujú do aktuálnych ideí. Prakticky žiadna z koncepcií, ktoré sa doteraz koncentrovali na obnovenie mestského prostredia na nábreží, v predmostí a v území medzi Hradným kopcom a Starým mestom, nemá pokračovanie v realizácii. Téma zostáva teda otvorená.

5.2 Pohľad do vzdialenejších vrstiev

Bratislavského podhradia a nábrežia sa dotkli už prvé koncepcie zamerané na budúci rozvoj mesta, ktoré boli vytvorené na začiatku 20. storočia. Medzi rokmi 1905 – 1917 vznikli tri regulačné plány, ktoré obsahovali diferencované pohľady na usmernenie výstavby mesta a na jeho budúcu reguláciu. Autori týchto plánov priniesli aj alternatívne návrhy na vytvorenie bratislavského ringu. Jeden z týchto plánov, ktorý prezentoval Antal Palóczi v roku 1917, navrhoval trasovanie časti mestského okruhu v území medzi Hradným kopcom a Starým mestom, odkiaľ ring pokračoval na druhú stranu rieky. Pre túto dopravnú trasu bol v danom území navrhnutý nový most, ktorý si vyžadoval zásadné prebudovanie dopravnej siete na nábreží a v centre mesta a s tým súvisiace zásahy do urbánnej štruktúry podhradia. Palócziho mestský okruh bol ďalej trasovaný na petržalskej strane Dunaja a na ľavý breh sa vrátil po ďalšom moste vo východnej časti mesta. Tento návrh ideovo nadväzoval na dobové pokrokové tendencie budovania európskych miest a prinášal do prostredia vtedajšieho Prešporku úplne novú mierku a atmosféru. Príprava plánu a prerokovanie jeho ideí bola sprevádzaná množstvom diskusií a odporom časti odbornej verejnosti.⁴⁸

⁴⁸ Výsledky výskumu dotýkajúce sa regulačných plánov Bratislavy z rokov 1905 - 1917 sú prezentované v časopise A&U, podrobnejšie pozri: MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, Éva LOVRA a Laura PASTOREKOVÁ. Červený, alebo modrý? Začiatok moderného plánovania Bratislavy. *A&U*, ročník LI (1-2). Bratislava: ÚSTARCH SAV, 2017, s. 30-43. ISSN 0044-8680

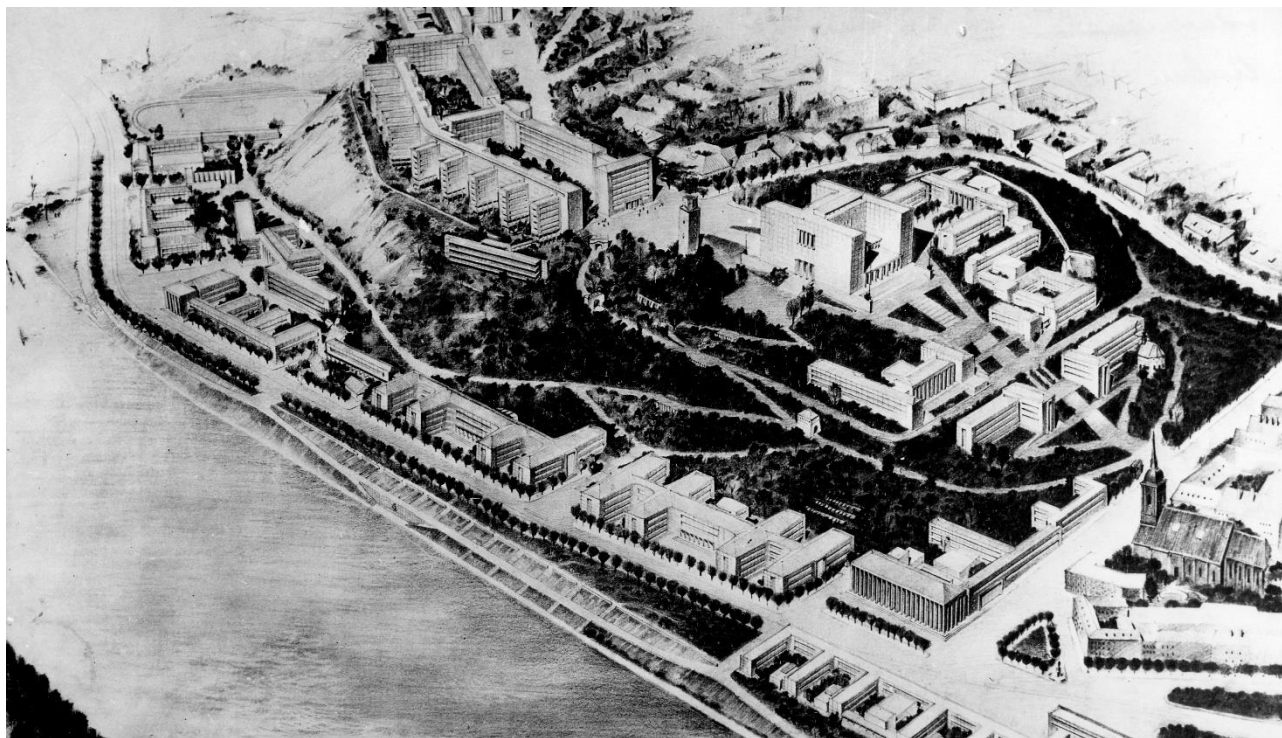
Obr. 31. Návrh Antala Palócziho z roku 1917 dotýkajúci sa hlavných princípov regulácie a rozšírenia Bratislavy zakreslený do mapy z roku 1894. Autor obrázka: Laura Pastoreková. Zdroj: ÚSTARCH SAV

Idea vybudovať most s ľavobrežným vyústením v priestore podhradia a Rybného námestia bola teda vyslovená už v prvých rokoch dvadsiateho storočia a táto myšlienka sa v nasledujúcich desaťročiach niekoľkokrát preverovala v ďalších štúdiách a súťažiach.

Po vzniku prvej Československej republiky získala Bratislava novú polohu v kontexte strednej Európy a vo vzťahu k Slovensku preberala postupne viaceré funkcie súvisiace s úlohou hlavného mesta krajiny. Rýchlo sa rozbehla povojnová výstavba nových objektov pre centrálné úrady a rástla bytová výstavba pre obyvateľstvo, ktoré sa sťahovalo do Bratislavy. Viaceré nové inštitúcie hľadali pozemky pre výstavbu svojich areálov. Pri výbere vhodných území sa hovorilo o okrajových polohách mesta a historického jadra. Bratislavské podhradie sa ocitlo takisto medzi diskutovanými lokalitami. Väčšina obytných domov na Vydrici, Zuckermantli a aj v periférnych štvrtiach mala v tom čase slabé hygienické vybavenie, čo bol jeden z významných dobových argumentov pre úvahy o zásadnej prestavbe niektorých mestských oblastí. Prvé úvahy a návrhy dotýkajúce sa prestavby

podhradí a hradného kopca objavujú sa už v období, kedy malo toto územie spolu s centrom Bratislavy ešte podobu celistvého mesta. Počas existencie vojnového slovenského štátu vyvrcholili tieto tendencie vo vypísaní medzinárodnej architektonickej súťaže zameranej na návrh univerzitnej štvrte (1942). Po prvýkrát v dejinách Bratislavy sa reálne uvažovalo o veľkoplošnej asanácii časti mesta a zároveň o zbúraní hradu, ktorý bol v tom čase v ruinóznom stave a očakávalo sa jeho nahradenie novou zástavbou.⁴⁹ Za týmto striktným rozhodnutím je citeľný politický zámer sústredený na vytvorenie obrazu rozvinutého hlavného mesta nového samostatného štátu. Zároveň s tým mesto riešilo praktickú otázku lokalizácie nového univerzitného areálu, ktorý mal nahradiť mestskú štvrť považovanú v tom čase za problémovú z hľadiska fyzického, etnického aj hygienického. Pri analýze výsledkov súťaže môžeme dnes konštatovať, že aj napriek ideologicky podfarbenému a nadnesenému zadaniu priniesla táto súťaž niekoľko kvalitných urbanistických konceptov novej mestskej štvrte, ktoré svojím duchom nadväzovali na tradíciu československej medzivojnovnej avantgardy a reflektovali diela súdobého talianskeho racionalizmu. Pri skúmaní systému urbánnych osí, ktoré tvoria koncepciu súťažných návrhov, vidíme príbuzné geometrické a priestorové princípy v dvoch ocenených návrhoch, ktoré vytvorili Ernesto a Attilio Lapadula (druhá cena zvýšená) a Emil Belluš (tretia cena). V oboch týchto štúdiách, ktoré navrhujú zásadnú prestavbu územia, je evidentné, že v priestore historického Rybného námestia predpokladajú vytvorenie ústredného mestského priestoru – veľkého námestia, ktoré je buď otvorené smerom na Dunaj, alebo je privreté zo strany promenády nábrežným prospektom domov. Je evidentné že autori obidvoch návrhov pracujú s témou námestia ako s priestorovou sponou. Vytvárajú kĺb, v ktorom sa spájajú jednotlivé urbánne osi – šikmá trasa Hviezdoslavovho námestia, ktoré prichádza k nábrežiu v pôdorysnom ostrom uhle a ďalšia os mestskej triedy prichádzajúcej z priestoru nového univerzitného mesta situovaného pod hradným kopcom. Pojem *Strieborný medzištvorec*, ktorý použil Belluš ako heslo svojho návrhu, vnímame ako kódovanie vnútorného princípu prázdneho mestského priestoru spájajúceho rôzne dopravné a urbanizačné osi. V povojnovom období boli víťazné návrhy zo súťaže na univerzitné mesto odložené ad acta, ale mesto pokračovalo ďalej v hľadaní koncepcií na prestavbu daného územia. Južné podhradie a s ním súvisiace nábrežie bolo v päťdesiatych rokoch predmetom ďalšej súťaže a alternatívnych štúdií.

⁴⁹ Podrobnejšia analýza medzinárodnej súťaže na univerzitné mesto z roku 1942 je uvedená aj v texte: ANDRÁŠIOVÁ, Katarína, Matúš DULLA, Katarína HABERLANDOVÁ, Henrieta MORAVČÍKOVÁ, Laura PASTOREKOVÁ a Peter SZALAY. Plánované neplánované mesto: moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre. *Architektúra a urbanizmus*, XLIX (3-4). Bratislava: Veda – Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 217-239. ISSN 0044-8680

Obr. 32. Súťažný návrh výstavby slovenských vysokých škôl predložený do medzinárodnej súťaže na univerzitné mesto v Bratislave, 2. cena. Autori: Ernesto a Attilio La Padula, 1942. Zdroj: Szalay a kol., 2020

Vznikli návrhy na sídlisko Podhradie a z tohto obdobia pochádza aj koncept vertikálneho akcentu nábrežia v podobe troch vežových domov, ktoré boli neskôr postavené v blízkosti vyústenia tunela. Mesto zároveň riešilo otázku rekonštrukcie bratislavského mosta. Prípravu tejto operácie sprevádzali na začiatku šesťdesiatych rokov debaty a štúdie sústredené na definovanie polohy druhého bratislavského mosta, ktorý mal byť urýchlene postavený a prevziať úlohu existujúceho premostenia čakajúceho na rekonštrukciu. Aj napriek neukončenej odbornej diskusii deklarovali zástupcovia mesta svoje rozhodnutie realizovať nový most s vyústením do priestoru Rybného námestia. V tomto zmysle bola vypísaná aj súťaž na samotný mostný objekt, ktorá priniesla viaceré kvalitné koncepcie. Do realizácie bol nakoniec vybraný jeden z ocenených návrhov, ktorý do súťaže predložil autorský kolektív vedený prof. Lackom a prof. Tesárom. Tento návrh predstavoval ucelené architektonické dielo s ojedinelým inžinierskym riešením ocelového trámového mosta zaveseného lanami na naklonenom pylóne s vyhliadkovou reštauráciou.⁵⁰ Most SNP vo svojej realizovanej podobe potvrdil koncepčnú výnimočnosť a do obrazu dunajskej krajiny priniesol nový vertikálny prvok. Most ako

⁵⁰ Podrobné informácie o Verejnej anonymnej súťaži na premostenie Dunaja cestným mostom v priestore Rybného námestia (1964) a o konštrukčnom riešení Mosta SNP pozri: KOZÁK, Juraj. *Premostenie Dunaja v Bratislave v širších súvislostiach*. Nový most – symbol 20. storočia. Diel B. Bratislava: SAS a SFVU, 2002, s. 1–11.

dopravné dielo si vyžadoval jasné a kapacitné napojenie na cestnú sieť v centre mesta. Na tieto súvislosti, ktoré mala riešiť urbanistická súťaž, upozorňovala ešte pred architektonickou súťažou veľká časť odbornej verejnosti. Prof. Emanuel Hruška napísal k tejto téme v polovici šesťdesiatych rokov viaceré kritiky. V podrobnej rekapitulácii širších vzťahov, ktorá vyšla vo februári 1966, hovorí: „Súťaž na mostný objekt z Rybného námestia ukázala, že predmostie nerozriešili a že nie je jasné ďalšie dopravné prepojenie cez historické jadro mesta na sever k hlavnej stanici, prípadne k severnému okruhu, takže bude treba vypísať druhú súťaž urbanistickú (ktorá však logicky mala predchádzať súťaž na mostný objekt) na doriešenie komunikačného zapojenia mosta do mestskej dopravnej siete... Most z Rybného námestia pretína historický celok hradu, podhradia a starého mesta a dopravná trasa tesne tanguje Dóm... Ďalej treba uvážiť, že most nasaje do seba všetku diaľkovú dopravu z Balkánu a Maďarska, prúdiacu po práve rozbudovanej diaľnici E5 na sever, do Čiech, východného Nemecka a Poľska. Takto vybudujeme diaľkový prietah historickým areálom mesta hoci diaľková doprava patrí skôr na obvod, t.j. v konečnom riešení do trasy ústiacej do Mlynskej doliny.“ Aktuálna situácia potvrdzuje Hruškovo kritické videnie nepriaznivých následkov autoritatívneho rozhodnutia predstaviteľov mesta o lokalizácii mosta v kontakte s historickým jadrom. Stupeň automobilizácie je dnes omnoho vyšší než v šesťdesiatych rokoch a dopravná situácia vo vyústení mosta a v jeho pokračovaní do centra je dlhodobo veľmi napätá.

5.3 Diskusia ex post

Výstavba nového mosta vrátane vybudovania kompletného predmostia so všetkými rampami a technickými objektmi priniesla na začiatku sedemdesiatych rokov zásadnú zmenu situácie. Od tejto chvíle sa diskurz o budúcej koncepcii predmostia, Rybného námestia (a v širšom zmysle aj bratislavského podhradia) odohrával v novom dovtedy nepoznanom kontexte transformovanej tradičnej veduty mesta. Vzniknutá situácia rozdelila odbornú obec aj občiansku verejnosť na rôzne názorové skupiny vo vzťahu k ďalšiemu využitiu územia. Nasledujúce štúdie a súťaže sa už nedotýkali zastavanej mestskej štvrte, ako tomu bolo v predchádzajúcom období, ale zaoberali sa vyprázdneným územím s obnaženým terénnym reliéfom a s novou veľkomestskou mierkou. Zmena východiskovej situácie v tejto časti mesta sa jasne prejavila vo výsledkoch niekoľkých urbanistických a architektonických súťaží, ktoré sa uskutočnili po roku 1989. Príspevky architektov a teoretikov z tohto obdobia prinášajú veľké názorové rozpätie. Je zrejmé, že od deväťdesiatych rokov sa transformovaná podoba podhradia stala generátorom pre hľadanie nových súvislostí a

doteraz nespracovaných vrstiev daného priestoru vrátane dopravných a technických elementov vyústenia Mosta SNP, ktorých prítomnosť sa dlhodobo vnímala ako neriešiteľný negatívny jav. V súvislosti s medzinárodnou ideovou súťažou European 4, ktorá sa uskutočnila v danom území v roku 1995-1996, napísal francúzsky teoretik Norbert Laurent v sumarizačnej publikácii, že v Bratislave sa dopravná infraštruktúra stala novou topografickou danosťou s rovnakým významom, aký majú prírodné prvky (hradný kopec a rieka) a najdôležitejšie architektonické objekty v území (hrad a katedrála). Dialektický vzťah infraštruktúry a ostatných krajinných prvkov nás vedie dnes k riešeniam, ktoré v danom území postupne nadobúdajú jasnú a veľmi presnú podobu.⁵¹ Súťaž European 4 priniesla veľké názorové rozpätie súťažných koncepcií. Objavili sa tu návrhy, ktorých autori siahali po architektonických replikách zaniknutých objektov, pričom takto navrhnutá zástavba z veľkej časti neležala na historických stopách pôvodných objektov z dôvodu zmenenej priestorovej situácie v predmestí. Táto zjavná neautentickosť výsledného riešenia spochybňuje metódu aj výsledný tvar návrhov vychádzajúcich z takéhoto postupu práce. Veľká skupina súťažiacich kolektívov prinášala do územia nové rozvojové osi, ktorými reagovali na aktuálnu situáciu. Najvyššie ocenený návrh talianskych architektov Guendalina Salimei, Roberto Grio a kol. predstavuje čitateľný zámer prekonávajúci dve silné bariéry v území, ktorými sú most a silná dopravná trasa na nábreží. Laureáti súťaže reagujú na daný kontext vytvorením sústavy severojužných osí – urbánnych mostov – ktorými prepájajú mesto a Hradný kopec s nábrežím. Zároveň riešia aj východno-západný kontakt mesta s budúcim podhradím, pričom odstraňujú z priestoru pod mostom funkciu autobusového nádražia a vkladajú doňho nový mestský priestor akcentovaný vertikálnym objektom. Subtílne premostenia uložené kolmo na Hradný kopec otvárajú sériu priehľadov na zelený masív s korunou hradu. Most SNP sa v tomto zoskupení stáva súčasťou konceptu „živých mostov“, čo evokuje možnosť utlmenia silnej automobilovej dopravy a posilnenia jeho pešej a promenádnej funkcie. Rovnako tak priestor s mestskou vybavenosťou nachádzajúci sa pod mostným telesom nadobúda novú mierku a priestorové vzťahy, ktoré podporujú pešie prepojenia Rybného námestia a podhradia. Ďalší z ocenených návrhov, ktorý vytvoril Philip Kraig Kiner, odkryl vo svojej sústave diagonálnych trás prirodzené možnosti priameho napojenia novej mestskej textúry na existujúce urbánne osi vychádzajúce z ulíc Starého mesta.

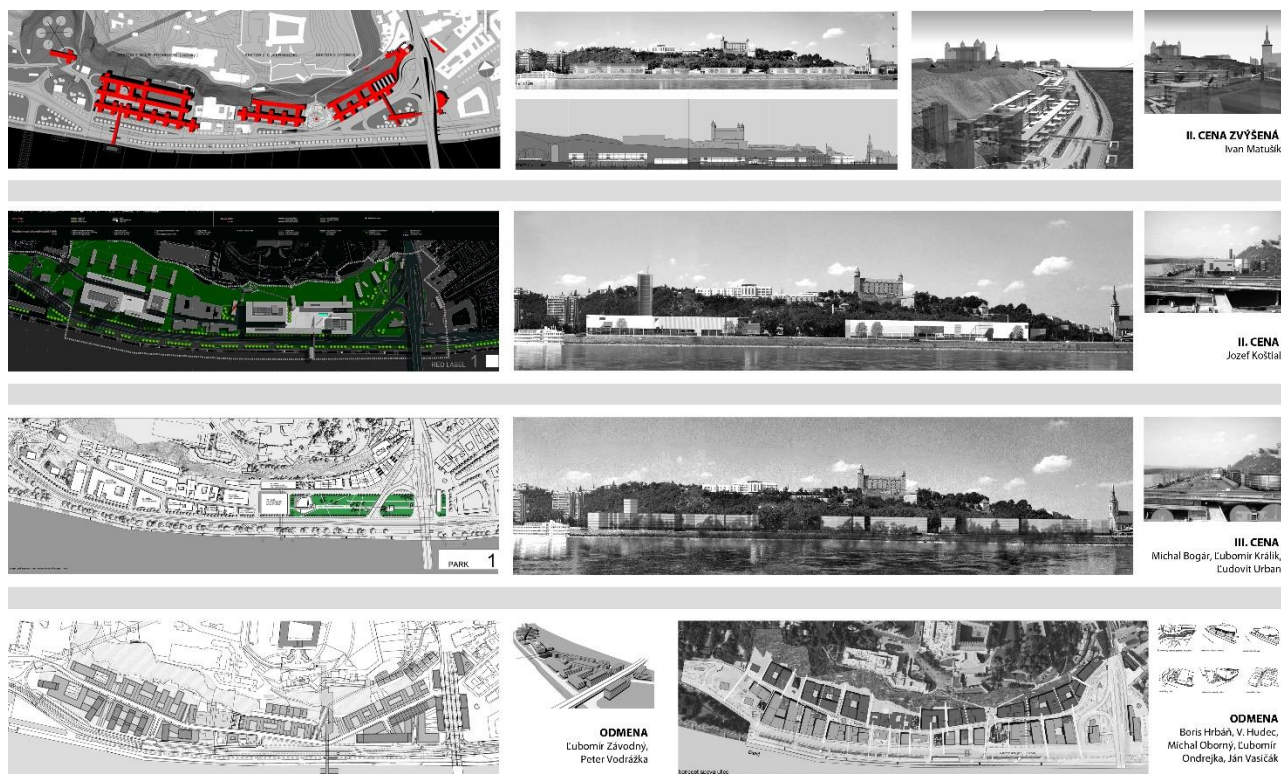
⁵¹ Medzinárodnú ideovú súťaž EUROSPAN 4 vypísalo Hlavné mesto Bratislava v spolupráci s Mestskou časťou Staré mesto, Spolkom architektov Slovenska, organizáciou European France a European Slovensko v roku 1995. Viac pozri v publikácii: PÉLISSIER, Alain et al.. *Construire la ville sur la ville - European 4*. Transformation de sites urbains contemporains. Paris: Les éditions de l'imprimeur, 1997, 144 s. ISBN 2910735125

Obr. 33. Víťazný súťažný návrh z medzinárodnej ideovej súťaže European 4 na územie Vydrice. Autori Guendalina Salimei, Roberto Grió a kol. (Taliansko), 1996. Zdroj: Archív autora

Jednotlivé pešie trasy prechádzajú cez maximálne otvorený priestor pod mostom, pričom autor koriguje rozsah existujúcich príjazdových rámp a využíva morfológiu sklonitého terénu na pohyb po diferencovaných vrstevniciach.

Medzinárodná urbanistická súťaž, ktorá sa uskutočnila v roku 2002, dotýkala sa bratislavského podhradia v novom kontexte, pretože v tomto období boli už pozemky bratislavského podhradia v rukách súkromných vlastníkov. Tým sa otvorila ďalšia etapa v hľadaní konceptov pre zástavbu tejto lokality a pre jej spojenie s historickým jadrom. Najvyššie ocenenie v súťaži získal návrh architekta Ivana Matušíka a kol., ktorý do územia vstupuje so systémom urbánnych mriežok reagujúcich na diferencované smery existujúcej zástavby. V území predmostia je čitateľný návrh priestorového prepojenia Rybného námestia s novou štruktúrou podhradia. Druhá cena bola udelená štúdiu vytvorenej kolektívom Jozefa Košťala, ktorý popri návrhu kompaktnej zástavby na úpätí kopca venuje svoju pozornosť aj redukovaniu mostných rámp a časti predmostia.

Obr. 34. Ocenené návrhy z medzinárodnej súťaže na Bratislavské podhradie. 2002. : 2. cena zvýšená: Ivan Matušik a kol., 2. cena: Jozef Košťal a kol., 3. cena : Ateliér BKU (BOGÁR KRÁLIK URRBAN), odmena: Ľubomír Závodný, Peter Vodrážka a kol., odmena: Boris Hrbáň a kol., 2002. Zdroj: Archív autora

Reálne prepojenie Starého mesta s podhradím bolo ústrednou témou aj v súťažnom návrhu ateliéru BKU, ktorý získal 3. cenu. Lineárny park spája a priestorovo organizuje celé územie. Rozprestiera sa od Rybného námestia cez celý priestor pod mostným telesom až po objekt Vodnej veže.

Park je nosným prvkom návrhu a jeho krajinárska os paralelná s dunajským nábrežím zachytáva v sebe ďalšie výrazné mestské trasy ako sú Hviezdoslavovo námestie, Židovská ulica a nová os vychádzajúca z budúceho Vydrického podhradia. Redukcia rámp a maximálne uvoľnenie priestoru pod mostom sú zásadnými podpornými prostriedkami tejto koncepcie, ktorá prepája aktuálne oddelé časti mesta.

Po uskutočnení predaja pozemkov do súkromných rúk malo Hlavné mesto Bratislava ťažšiu pozíciu pri usmerňovaní budúcej zástavby. Verejné debaty, ktoré nasledovali po vyhodnotení urbanistickej súťaže, smerovalo ku koncipovaniu regulačného plánu územia. Na jeseň 2002 odznel prísľub vedenia mesta, že zabezpečí pre oblasť podhradia prípravu územného plánu, ktorý bude predchádzať všetkým územným rozhodnutiam v tejto lokalite.

Niekoľkoročná príprava vyústila v lete 2006 do schválenia Územného plánu zóny podhradie.⁵² Následná medzinárodná súťaž na Vydrické podhradie, ktorú v roku 2007 vypísal súkromný investor, mala v súťažných podmienkach zakotvené platné regulatívy územného plánu zóny.

Zo súťaže vzišlo viacero ocenených návrhov, ktoré sa sústreďovali na lokalitu Vydrice a Vodnej veže. V zadaní tejto súťaže sa neobjavila téma predmostia a jeho napojenia na okolitú cestnú sieť. Podľa vyjadrenia zástupcov mesta má byť regulácia tohto územia predmetom druhej etapy územného plánu zóny podhradie, ktorý by malo obstaráť hlavné mesto po vytvorení podrobnej dopravnej a urbanistickej štúdie Rybného námestia a celého predmostia.

Súťaž z roku 2007 bola impulzom pre vznik viacerých diferencovaných autorských prístupov, ktoré reagovali na súťažné rozdelenie územia do piatich lokalít. Najvyššie ocenené návrhy talianskych, poľských a domácich architektov priniesli do priestoru Vydrice novú mierku a spojitú zástavbu nábrežného prospektu. V súťažných konceptoch sa detailne rozvinula téma ústredného námestia pri Vodnej veži. V návrhoch je citeľný rešpekt k morfológii sklonitého terénu, kde objekty prirodzene sledujú jednotlivé vrstevnice. Počas niekoľkoročného obdobia nasledujúceho po súťaži pracoval s istými prestávkami medzinárodný tím vytvorený z ocenených súťažných kolektívov. Paralelne s projektovou prácou vznikol v tomto období aj obsiahly elaborát venovaný historickej topografii územia, ktorý koordinoval Vladimír Šimkovič.

Dokumentačný a analytický pohľad na jednotlivé historické vrstvy je podstatnou dimenziou tohto obdobia. Výsledný návrh pre Vydricu je nakoniec schválený v lete 2013 v podobe dokumentácie pre územné rozhodnutie.

Jedna pracovná etapa sa uzavrela, ale diskusia pokračuje ďalej. Dotýka sa nielen Vydrice, ale aj urbanistického zapojenia Mosta SNP do celej dopravnej situácie Bratislavy. Nejde pritom len o pokračovanie trasy mosta v priestore mestského centra, ale debata sa dotýka aj predmostia zaberajúceho rozsiahle územie fungujúce v čisto dopravnom a technickom režime bez verejných funkcií a bez možnosti prechodu do územia podhradia. Táto téma sa takisto nevyriešila počas prípravy mosta a ani po jeho realizácii, čo je hlavným dôvodom, pre ktorý sa táto diskusia znovu a znovu otvára počas niekoľkých desaťročí.

⁵² Územný plán zóny Podhradie bol spracovaný v rokoch 2005-2006. Schválený bol Mestským zastupiteľstvom Hl. mesta Bratislavy v júli 2006. Spracovateľom ÚPNZ Podhradie je AUREX, s.r.o. v spolupráci s ateliérom BKU. V priebehu spracovania a prerokovania tohto územného plánu zóny bola upravená a schválená nová metodika pamiatkovej ochrany pre územie podhradia, v ktorej okrem iných úprav bola zrušená požiadavka na dodržanie stredovekej parcelácie pri návrhu urbanistickej koncepcie. Metodiku schválil Slovenský pamiatkový úrad.

Pri detailnejšom pohľade na niektoré súťažné návrhy, alebo ideové štúdie, ktoré sa dotkli tohto priestoru, vidíme opakovane, že autori návrhov považujú za podstatné maximálne otvoriť priestor ležiaci pod mostným telesom, redukovať, alebo zrušiť niektoré mostné rampy, odstrániť autobusové nástupištia a zároveň vložiť do tohto územia verejné priestory ako park a pešie trasy spájajúce Staré mesto s podhradím a Hradných kopcom. Zároveň sa tu objavujú návrhy, ktoré rôznymi formami a hmotami prekračujú mostné teleso a celé predmostie vo východno-západnom smere, pričom v ich konceptoch dominuje *spojitá mestská veduta*.

Ideu znovuspojenia nábrežného prospektu nachádzame v esenciálnej podobe v štúdiu Petra Bauera vypracovanej po roku 2000 a v rôznych variáciách ju vidíme aj v študentských prácach vytvorených na Fakulte architektúry STU a na libereckej Fakulte umění a architektury. Tieto koncepty majú široké rozpätie – od terapeutických prístupov pracujúcich s historickou topografiou a hľadajúcich rehabilitáciu pôvodných väzieb v súčasnej architektúre až po radikálne prekročenie mostného telesa a zabudovanie celého predmostia dovnútra viacvrstvového objektu.

V takýchto riešení vstupuje mostné teleso dovnútra viacfunkčnej štruktúry a jeho trasa pokračuje do priestoru Staromestskej ulice pod novou niveletou, na ktorej sa odohráva nový urbanizmus a nové architektonické objekty. Téma pracujúca s diferencovanými vrstvami novej topografie, je stále široko otvorená.

5.4 Záver

Pohľad na ľudí prechádzajúcich sa po Moste SNP namiesto áut je dnes jednou z našich skrytých mentálnych vrstiev. Tieto miesta pamäti (*les lieux de mémoire*)⁵³ sú však omnoho viac živé, než viaceré realisticky argumentujúce teórie dopravných špecialistov, ktorí neustále tvrdia, že TENTO most je stále veľmi potrebný s TOUTO dopravnou funkciou a kapacitou a so všetkými smermi jeho napojenia. Uvedené tvrdenia sa nezakladajú a nikdy sa ani nezakladali na uspokojivom výsledku interdisciplinárnej debaty, pretože zásadné rozhodnutia dotýkajúce sa mosta a jeho trasy sa prijímali autoritatívnym spôsobom. Z určitého odstupu sa ukazuje, že v tejto veci nebolo rozhodujúce prostredie socialistického Československa. Viaceré archívne dokumenty a dobové články prezentované v odborných časopisoch a denníkoch svedčia o tom, že išlo skôr o konkrétne ľudské postoje v rozhodujúcich situáciách.

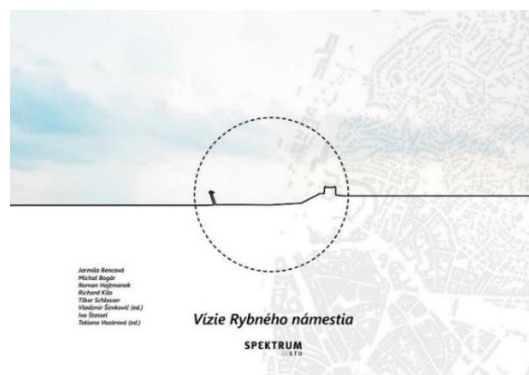
⁵³ NORA, Pierre, ed. *Les lieux de mémoire*. 3 zv. Paris: Gallimard, 1984-1992. ISBN 9782070701926

Samotný Most SNP, ako výnimočné dielo 20. storočia, môže vstúpiť do svojej ďalšej existenčnej etapy ako dielo konečne pochopené v celej vyše storočnej genéze názorov na dané územie, pričom môže naplniť dávno vyslovenú predstavu Antala Palóczyho o úlohe mosta v tomto území. Mosta, ktorý je súčasťou mestského ringu tvoriaceho tajničku a čitateľný obrazec v pôdoryse mesta. Ide tu predovšetkým o ideu mestskej triedy s promenádou a verejnou dopravou. V tomto zmysle môže naša súčasná reinterpretácia Mosta SNP viesť k téme promenádneho mosta vybaveného linkou verejnej dopravy – električkovej trasy, ktorá sa práve po tomto moste môže v budúcnosti vrátiť z petržalskej strany naspäť na ľavý breh Dunaja a uzavrieť tak skutočný bratislavský ring.

Možno dnes hovoriť o zmene paradigmy vo vzťahu k funkcii mosta a k novej úlohe vyprázdneného územia Vydrice? Neexistuje tu zrejme žiaden jednoznačný zlomový bod vo formovaní názorov. Ide skôr o postupný proces, ktorý má svoje vrstvenie a gradáciu. V ďalšom výskume bude nevyhnutné sústrediť sa na podrobnejšie štúdium tohto procesu a následne na hľadanie nových konceptov, ktoré reálne spoja Staré mesto a budúce podhradie.

5.5 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 35. Obálka knihy *Vízie Rybného námestia*.
Zdroj: Šimkovič a kol., 2018

Lokalita podhradia a Rybného námestia, v ktorom sa dnes nachádza vyústenie Mosta SNP, bolo predmetom niekoľkých urbanistických a architektonických súťaží usporiadaných pred výstavbou mosta aj po jeho realizácii. Kapitola Topografické a mentálne vrstvy predmostia na území Vydrice priniesla stručné zhrnutie názorov na dané územie.

V priebehu 20. storočia sa odohralo niekoľko iniciatív na prestavbe bratislavského podhradia. Významnú rolu v týchto zámeroch vždy hrala spoločenská a politická atmosféra, v ktorej sa vytvárali konkrétne súťažné a projektové zadania zo strany štátu, mesta, alebo súkromných vlastníkov. Mesto prijalo v oblasti bývalej Vydrice koncepciu, ktorá sa dnes dostala do realizačnej etapy. Stále však nie je vyriešený priestorový vzťah a prepojenie podhradia so Starým mestom v oblasti Mosta SNP a Rybného námestia.

6. Rieka ako inšpirácia architektúry – príklad Petržalka

BOGÁR, Michal a Vladimír ŠIMKOVIČ. Rieka ako inšpirácia architektúry – príklad Petržalka. In: ŠIMKOVIČ, Vladimír a Tatiana VOZÁROVÁ, eds et al. *Bratislava a more*. Geológia Bratislavy ako inšpirácia architektonickej tvorby. 1. vyd. Bratislava: Spectrum, 2019, s. 75-90. ISBN 978-80-227-4908-4

Obr. 36. Predstava mora v Bratislave, K. Vnučko, 2018. Zdroj: Šimkovič a kol., 2019

6.1 Pocit mora/pralesa

Ak ste návštevník, poviete si: "ved' to tu vyzerá akoby tu niekde za rohom bolo more!"⁵⁴

Premenlivá vnútrozemská delta Dunaja, ktorá prinášala vo svojich prírodných cykloch veľké povodne, predstavovala pre mesto ležiace v jej blízkosti veľké nebezpečenstvo. Bratislava (Pozsony/Pressburg) sa vo svojom stavebnom vývoji od tohto územia odklášala. Na pravom brehu Dunaja sa počas dlhého historického obdobia nebudovali žiadne mestské štvrte a neexistovali ani trvalé mostné prepojenia ponad rieku, pretože jej dimenzia bola pre mesto

⁵⁴ PIUSSI, Lucia. Bratislava moja. *SME*. 2.6.2012. Bratislava: Petitpress, 2012. ISSN 1335-4418

príliš veľká. Prechod cez vodu sa uskutočňoval podľa momentálnej situácie a výšky vodnej hladiny.⁵⁵ Pohľad na sústavu ramien a obrovský plochý lužný les vždy vzbudzoval pocit väčšieho jazera až mora.

Priestor vnútornej delty nebol skoro vôbec osídlený – hrozba záplav bola príliš veľká a zalesnené územie medzi dunajskými ramenami sa nepovažovalo za miesto vhodné na bývanie. Napriek tomu bol tento silný prírodný prvok - „lužný prales“ - neoddeliteľnou súčasťou života miestnych obyvateľov. Bol pre nich výletným miestom, divokou odvrátenou stranou civilizovaného mesta. Byť na nábreží rieky znamenalo zažiť pocit konca civilizácie a hľadiť na „more a prapôvodnú prírodu“, existujúcu mimo náš ľudský čas a dimenzie.

Obr. 37. Predstava stredovekej Bratislavy v kresbe Albína Brunovského z knižnej ilustrácie. Zdroj: Dvořák, 1978

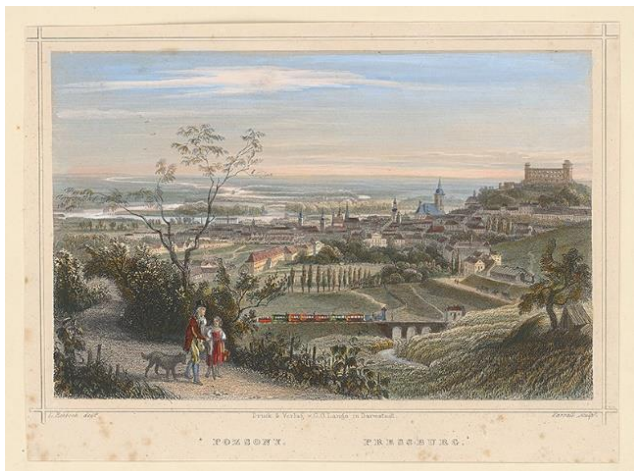
⁵⁵ Prvý pevný most cez Dunaj na území dnešnej Bratislavy bol Most Františka – Jozefa I. Postavený bol v rokoch 1889-1890. V minulosti bolo premostenie Dunaja veľmi problematické a drevené mosty, ktoré boli postavené vo vyústení dnešného Štúrovho námestia, boli zničené hlavne vplyvom plávajúceho ľadu. V prvej polovici 19. storočia bol postavený aj pontónový most, ktorý existoval do roku 1891.

6.2 Pôvodné prostredie vnútrozemskej delty

Na historických mapách je mesto zobrazené ako malý a „stiesnený“ útvar v proporcii k veľkej rozvetvenej rieke. Tento obraz mesta na okraji širokých vodných plôch a lesov vyvoláva dojem, že stojíme na hranici „barbarika“, mieste prechodu z civilizácie do praveku a to je možno ten najsilnejší pocit, ktorý tu podvedome vnímame. Možno to bol práve tento zážitok, ktorý sa zjavoval v pozadí skoro všetkých historických zobrazení mesta. Pri istej miere zjednodušenia vnímania môžeme ich rozdeliť podľa stanovísk pozorovateľa do dvoch veľkých skupín.

Prvú skupinu tvoria pohľady na mesto približne z dnešnej Búdkovej cesty: v popredí majestátny hrad a v podstate malé mesto, v pozadí obrovská prírodná scenéria kl'ukatiacej sa rieky. Do druhej skupiny môžeme zaradiť pohľady z opačnej strany: z petržalského nábregia, kde v popredí sú veľké stromy na brehu rieky a témou pohľadu je znova hrad a mesto, orámované poslednými výbežkami Karpát.

Uvedené dva pohľady boli niekedy spájané aj do jednej spoločnej grafiky a tvorili identitu mesta. Pocit blízkej prírody bol natol'ko veľký, že už v 18. storočí viedol k založeniu prírodného parku v rokoch 1774-76 (Bruckenau, Sad Janka Kráľa).⁵⁶

Obr. 38 (vľavo). Ludwig Rohbock, J. Carl Varrall: Bratislava 1857, SNG Bratislava, inventárne č. 3990. Zdroj: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G.3990>

Obr. 39 (vpravo). Langhans, A.: Bratislava, 19. stor., SNG Bratislava, inventárne číslo G8150. Zdroj: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G.8150>

⁵⁶ PIŠŮT, Peter. Channel Evolution of the pre-channelized Danube. River in Bratislava, Slovakia, 1712-1886. *Earth Surface Processes and Landforms*, 27. Bratislava, 2002, s. 369-390. ISSN 1545-5300. Dostupné na: www.interscience.wiley.com

Spomínané dva pohľady boli pre mesto vždy charakteristické a je škoda, že stanoviská autorov týchto pohľadov nie sú vyznačené na mapách, alebo priamo v teréne ako chránené body. Mesto vo svojom prirodzenom historickom vývoji rešpektovalo túto prírodnú hranicu dvoch svetov a novú zástavbu orientovalo predovšetkým severovýchodným smerom pozdĺž karpatských prístupových ciest, ktoré viedli k brodu. Tento princíp stavebného vývoja sa dodnes zachoval aj v názve mestského obvodu: Nové mesto.

Petržalka vždy zostávala ako prírodný a rekreačný doplnok mesta – ako park, dostihová dráha, veslárske kluby a ďalšie miesta pre oddych a šport. Pri pohľade na lokalizáciu prvého pevného mosta, ktorý spájal Staré mesto s Petržalkou a ďalším územím na pravej strane rieky, vidíme, že jeho trasa bola odklonená v smere prirodzeného vývoja mesta východným smerom, ďalej od hradného kopca tak, aby nekonkuroval hlavnej dominante - hradu.⁵⁷

6.3 Regulácia Dunaja – veľký zásah do prírodného prostredia

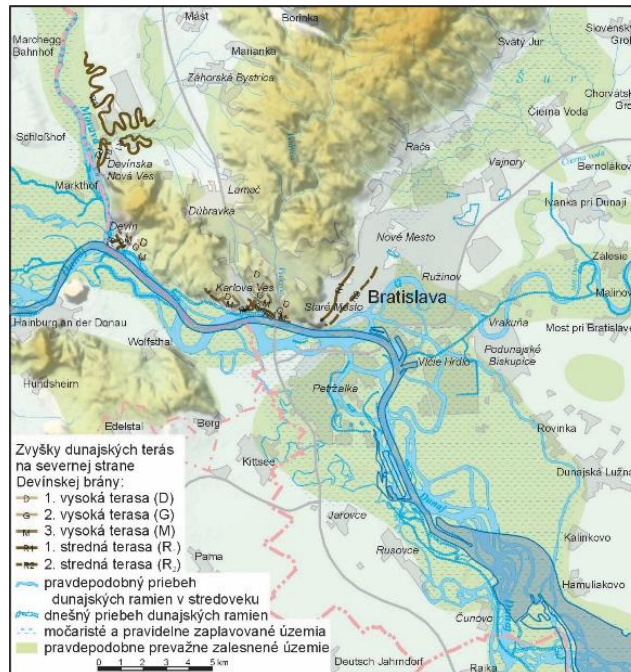
Záplavy boli pre mesto nebezpečné a analogicky s úpravami Dunaja vo Viedni vyvolali koncom 19. storočia aj v Bratislave aktivity zabezpečujúce tvrdú technickú reguláciu rieky. Prvá regulácia Dunaja na území dnešnej Bratislavy sa uskutočnila v rokoch 1891-1896 pod vedením E. G. Lanfranconiho.

Dunaj dostal štandardný 300 m široký koridor, polomery zaoblenia väčšie ako 800 m a priame úseky, ktorých dĺžka nepresahovala 7 km. Rieka sa narovnalala a bočné ramená sa odrezali od hlavného toku. Spotrebovalo sa asi 3,6 mil. m³ kameňa. Vodohospodárskymi úpravami sa postupne zmenil ráz podunajskej krajiny z prírodného na zbytkový charakter územia a potlačila sa jeho pôvodná hodnota.⁵⁸

Regulácia hlavného toku rieky spôsobila úbytok dunajských ramien, ktorých rozsah sa v priebehu 20. storočia rapídne zmenšil. Na leteckých snímkach južnej časti Bratislavy sú však doteraz čitateľné niektoré meandre bývalej ramennej sústavy, ktoré sa prejavujú ako plytký reliéf.

⁵⁷ KAČÍREK, L. a P. TIŠLIAR. *Petržalka do roku 1918*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. ISBN 978-80-971715-3-7

⁵⁸ KREKOVIČ, Miloš. Lanfranconi: ten, čo prvý spútal Dunaj. *SME*, 7.6.2013. Bratislava: Petitpress, 2013. ISSN 1335-4418

Obr. 40. Porovnanie stredovekého a súčasného zregulovaného priebehu toku Dunaja. Zdroj: Šedivý a kol., 2012

Morfológiu dunajskej krajiny s reliéfom riečnych ramien bývalej vnútornej delty nám exaktnejšie odкрýva priestorový digitálny model vytvorený na podklade leteckých ortofotografií územia.⁵⁹

Miesta, na ktorých v minulosti prúdila voda a majú nižšiu niveletu, sú v tomto modeli zreteľne vykreslené už pri použití výškového rozlíšenia niekoľkých desiatok centimetrov. Možno teda povedať, že obraz bývalej vnútrozemskej delty má v tomto území stále prítomný plastický odtlačok - reliéfnu štruktúru, ktorú nedokázala vyhladiť ani technická regulácia rieky a vysušenie jej ramien. Táto geografická pamäť krajiny nám stále pripomína dlhodobu sa formujúci charakter prírodného prostredia. Jeho pôvodné prvky, ktoré stále nachádzame v území, naznačujú, že existuje reálna možnosť revitalizovať časť dunajskej krajiny s charakteristickou faunou a flórou. V súčasnosti sa objavili viaceré aktivity zamerané na obnovu brehov pôvodne zregulovaného toku Dunaja na rakúskom území s cieľom prinavrátiť im prírodný ráz. Tieto projekty sú dokumentované napr. v publikácii.⁶⁰

⁵⁹ Priestorový digitálny model vytvoril Ing. arch. Robert Barca, spoločnosť EUROSENSE.

⁶⁰ JUNGWIRTH, Mathias a iní. *Oesterreichs Donau. Landschaft-Fisch-Geschichte*. Wien: BOKU, Wien, 2014, 420 s. ISBN 978-3-900932-20-6. Dostupné na: <https://www.wau.boku.ac.at/ihg/>.

6.4 Urbanistické projekty inšpirované pôvodným prírodným prostredím

Po uskutočnení regulácie Dunaja dostala sa do pozornosti mesta veľká „prázdna“ plocha ležiaca na pravom brehu. Vzhľadom na veľké finančné náklady, ktoré by si vyžadovalo „prekročenie rieky“, trvalo ešte pomerne dlhé obdobie, kým sa reálne začali formulovať požiadavky ďalšieho rozšírenia mesta smerom do Petržalky. Jej historický názov v nemčine znel Engerau, čo výstižne charakterizovalo dané územie. Preklad tohto slova - Úzka niva - nám podáva zásadnú správu o identite miesta. Pravobrežná vidiecka obec, ktorá niesla toto meno, vznikla uprostred sústavy nív, dunajských ramien a veľkých stromových porastov, ktoré mali svoj pôvod v lužných lesoch. K Bratislave bola administratívne pripojená až v 20. storočí.

V roku 1966 vypísalo mesto Bratislava medzinárodnú urbanistickú súťaž⁶¹ na rozľahlé a málo zastavané územie Petržalky. Bol to prelomový moment v kontinuálnom vývoji a formovaní obrazu tohto miesta. Súťažné podmienky pre Petržalku, alebo pre južný obvod Bratislavy, ako znel oficiálny názov, predstavili rozsiahly lokálny program na vytvorenie mestskej štvrte pre 100 000 obyvateľov. Dnes môžeme s istotou povedať, že to bola jedna z najväčších a najdôležitejších urbanistických súťaží v histórii Československa a v jej návrhoch sa skoncentrovala celá škála urbanistických a krajinárskych prístupov zo šesťdesiatych rokov 20. storočia. Už samotné podmienky súťaže spracované vtedajším Útvárom hlavného architekta pod vedením Štefana Svetka, zdôrazňovali potrebu rešpektovať prírodný ráz prostredia a účinnú protipovodňovú ochranu. V publikácii venovanej výsledkom súťaže nachádzame k tejto téme nasledovný text: „Riešeniu zelene a vodných plôch venovali súťažné podmienky osobitnú pozornosť. Popri rozložení zelených plôch v obytných útvaroch pre aktívny a pasívny odpočinok obyvateľstva požadovali sledovať najmä tieto zásady:

- zachovať jestvujúci Park Janka Kráľa, pokladať ho za súčasť parkových pásov mesta, ...
- predvídať čo možno najmenšie narušenie parkovej zelene komunikačnými ťahmi s intenzívnou dopravou,
- v podstate zachovať súčasný prírodný ráz lesných masívov, ktoré sa pretvoria na lesopark, ktorý bude jednou z najdôležitejších častí rekreačných zariadení celomestského významu,

⁶¹ Medzinárodná súťaž na Južný obvod Bratislavy na území Petržalky bola vypísaná v roku 1966 a termín na odovzdanie súťažných návrhov bol v apríli 1967. V súťaži bolo udelených 5 tretích cien bez určenia poradia a niekoľko odmien.

- úprava brehov a hrádzí obtokového kanálu, pokiaľ súvisí s umiestnením letných kúpalísk, zariadení pre vodné športy a pod., sa ponechala na voľné uváženie súťažiacich,...

Taktiež úprava Pečenského ramena a všetkých menších ramien, alebo ich zasypanie sa ponechali na riešenie súťažiacich,

- Chorvátske rameno, jestvujúce letné kúpalisko Lido a jazero, ktoré vzniklo bagrovaním štrku, majú sa zachovať a bude sa požadovať ich primeraná úprava.“

Z uvedených zásad je zrejmé, že súťažné podmienky vyzdvihli prírodný moment na úroveň východiska pre tvorbu. Návrhy z celého sveta mali široký názorový záber – od megalomanských štruktúr cez estetické kompozície až po pragmaticky orientované plány.

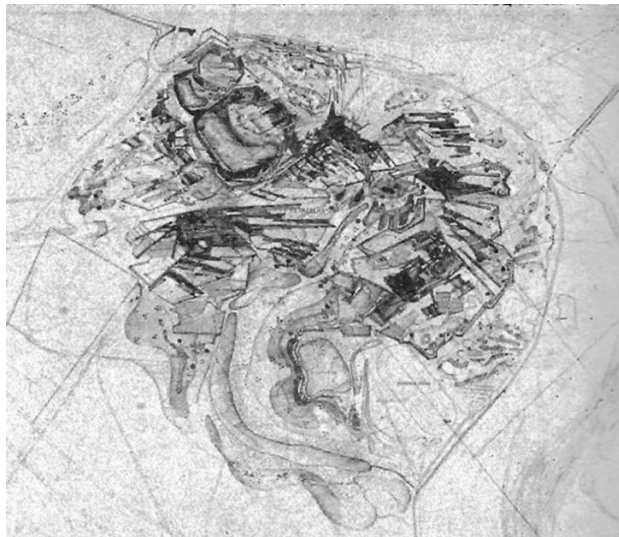
Pre účely tohto príspevku vyberáme niekoľko súťažných návrhov, ktoré vedome nadviazali na fenomén „lužného lesa“ a vytvorili systém prírodných a umelých ramien, na ktorých založili svoje urbanistické koncepty. Ocenený návrh amerického tímu, ktorý viedol George Vernon Russel, charakterizuje hlboké rešpektovanie jestvujúcej krajiny s jej lesmi a vodnými tokmi. Autor vychádza z názoru, že Petržalka, ak sa berú do úvahy jej kladné stránky a nadväznosti, môže sa stať jedinečným ostrovným rozšírením dnešného mesta. Snaží sa rozvinúť voľné formy krajiny do architektonických a cirkulačných vzorov pričom sa vyhýba pravouhlým riešeniam ako archaizmu.⁶²

Tak ako americký tím, aj ďalšie súťažné kolektívy vložili do územia vodné plochy v podobe jazier, alebo regulovaných tokov drobnej aj väčšej mierky. V ich okolí navrhli obytné objekty priamo v kontakte s vodou a veľkými zelenými plochami. Je evidentné, že autori pocítovali prirodzenú silu lokality a snažili sa nájsť architektonickú formu reagujúcu na tento fenomén. Podobnou metódou pracoval s prírodnou krajinou ako s nosnou témou svojho návrhu aj japonský architekt Shyojiro Yamane so svojím kolektívom a takisto nemecký tím Merete Mattern a kol.

⁶² Porota ocenila návrh tímu George Vernon Russel a kol. s odôvodnením, že jeho koncepcia sa vyznačuje výraznou originalitou s hlbokým rešpektovaním kvality krajiny. Obytné objekty narastajúce od nízkej až po vysokú podlažnosť sú v návrhu zoskupené pozdĺž vodných tokov a obklopujú veľký park. Návrh obsahuje aj námety na využitie naplaveného štrku pre výstavbu hrádzí, ciest, ako aj na výrobu prefabrikátov pre bytové stavby priamo na mieste. Ťažbou štrku by sa zároveň vytvárali nové jazerá a líniové vodné plochy.

Obr. 41 a 42. Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. III. cena (prix): George Vernon Russel, Anton Jemric, spolupráca: John Mc Keown Jr., Lynne Paxton, Los Angeles, California, USA. Celková situácia a detail - súťažný návrh rešpektuje prírodný krajinný ráz a architektonické objekty navrhuje v kontakte s pôvodnými, alebo novými vodnými plochami.

Obr. 43 (vľavo). Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. III. cena (prix): Shyojiro Yamane, Denji Ogura, Yoshimasa Okuma, Masashi Miyakawa, Hiroshi Taniguchi, Jiro Onuma, Osamu Myojyo, Tsunehico Hongo, Tokyo, Japonsko. Návrh novej mestskej štvrte s vodnými plochami a zelenými masívmi.
 Obr. 44: Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. Odmena: Dipl. Ing. Merete Mattern, Dipl. Ing. Manfred Waltz, Dipl. Ing. J. Akui, Mike Matt, Prof. Hermann Mattern, Berlin, Nemecko.

Ani jeden z konceptov víťazných návrhov nebol prijatý na ďalšie projektové rozpracovanie a realizácia novej mestskej štvrte sa orientovala na technológiu panelovej výstavby, ktorá podľa vtedajších názorov vedenia mesta dokázala ako jediná naplniť požiadavky na produkciu veľkého množstva plánovaných bytov. Hromadná bytová výstavba priniesla do územia

Petržalky nové priestorové súvislosti a výškovú hladinu architektonických objektov výrazne prevyšujúcich prírodný masív stromov. Výstavba petržalského sídliska prispela k urýchleniu aj ďalších súvisiacich investícií na území mesta, ktoré boli dlhodobo plánované. Druhý bratislavský most, ktorý spojil Petržalku so Starým mestom, bol po viacerých alternatívnych štúdiách a rozsiahlych diskusiách lokalizovaný na mieste, kde vo svojom ľavo-brežnom vyústení vstúpil do historickej zástavby medzi hradným kopcom a mestom v hradbách. Realizáciou Petržalky, ale aj ďalších bratislavských sídlisk v priebehu 70. a 80. rokov získala Bratislava úplne novú mierku a štruktúru, s ktorou sa mesto dodnes nedokázalo uspokojivo vysporiadať hlavne z dopravného hľadiska.

Urbanizácia neúprosne pokračuje a pokrýva ďalšie územia mesta. Po roku 1989 vzniklo množstvo architektonických súborov a solitérov, ktoré vstúpili aj do priestoru Petržalky ako ďalšia mestská vrstva existujúceho sídliska. Koncepty niektorých týchto objektov rešpektujú viac zábery vlastníkov pozemkov, než mierku pôvodného prírodného prostredia. Objavujú sa aj názory nezávislé na tlaku investorských kruhov. Táto tendencia sa zreteľne prejavila napríklad v súvislosti s formovaním názoru na centrálnu rozvojovú os Petržalky, ktorej sa dotkneme ešte neskôr. Téma petržalského ústredného priestoru opäť otvorila debatu o identite miesta a preukázala, že stále viac silnejú posuvy v hodnotovom chápaní mestského prostredia od prostej existenčnej nutnosti bývania smerom k zvýrazneniu pôvodného prírodného charakteru tohto územia.

6.5 Rieka v rozvojových konceptoch. Aktivity na Seine, možná paralela s Dunajom

Meandrujúca Seina západne od Paríža bola v uplynulých rokoch súčasťou viacerých ideového konceptov zameraných na metropolitné územie Veľkého Paríža⁶³. Jednu z alternatívnych štúdií dotýkajúcich sa rozvoja metropolitnej oblasti v kontakte s typickými prírodnými územiaми v kontakte s riekou, priniesol francúzsky urbanista Antoine Grumbach⁶⁴. Princíp lineárneho

⁶³ Územie Veľkého Paríža sa paralelne analyzovalo viacerými francúzskymi a zahraničnými tímami od roku 2008, kedy francúzsky prezident Nicolas Sarkozy vyzval niekoľko domácich a zahraničných multidisciplinárnych kolektívov, aby pripravili analýzy a ideové námety pre rozvoj parížskej metropolitnej oblasti. Prezentácie jednotlivých návrhov a následné tematické diskusie sa uskutočnili v niekoľkých etapách od roku 2009.

⁶⁴ Ideový návrh Seine Métropole, ktorý predstavil francúzsky tím Antoine Grumbach et associés ako víziu rozvoja Veľkého Paríža (le Grand Paris) v lineárnej podobe v údolí Seiny smerom na západ až po prístavné mesto Le Havre, 2009.

metropolitného územia, ktoré sa rozvíja v kontakte s riekou, je alternatívou k úvahám o koncentrickom rozvoji Veľkého Paríža. Prírodná metropola v kontakte s riekou sa v Grumbachovom koncepte dotýka pásového územia siahajúceho od Paríža cez Rouen až po Le Havre, kde Seina ústi do Atlantiku. Prírodné a urbánne prostredie v kontakte s vodou je adíciou viacerých území, ktoré majú rozdielne funkcie a diferencovaný krajinný charakter. Prítomnosť rieky ich spája do jedného spojitého celku a privádza k vzájomnej komunikácii.⁶⁵ Krajina medzi Parížom a Le Havrom má už rozlohu a mierku, ktorá je porovnateľná s rozsiahlym územím medzi Viedňou, Bratislavou a Budapešťou. Rovnako aj mierka tejto krajiny a diferencovanosť území, ktoré obsahujú historické areály, industriálne zóny, moderné obytné súbory 20. storočia, alebo množstvo magických prírodných miest – to všetko je prítomné aj popri toku Dunaja. A ešte je tu jedna vec, ktorá je príbuzná v obraze bratislavskej dunajskej krajiny – je to pocit tušenia blízkeho ústia rieky do mora. Tak, ako sa Seina blíži k atlantickému pobrežiu, rovnako aj Dunaj a morfológia jeho okolitého územia evokujú blízkosť pra-mora, ktoré sa rozkladalo v tomto území pred miliónmi rokov. Napriek tomu, že Panónske more už veľmi dávno ustúpilo od brehov Sandbergu a dnešných karpatských výbežkov ležiacich na území mesta, rieka s rovinatou krajinou stále evokuje toto dávne obdobie a rovnako tak nám pripomína aj bývalú vnútrozemskú deltu Dunaja.

Možno povedať, že mentálne aj fyzicky sú v bratislavskom krajinnom priestore neustále prítomné meandre rieky, s ktorými je možné pracovať ako s témou a vyzdvihnúť ich zo skrytého reliéfu do životnej reality. S motívmi vody sa dá pracovať ako so sústavou poldrov, ktoré sa môžu postupne naplňovať a vyprázdňovať v závislosti od prírodných cyklov. V kontakte s touto sústavou vodných plôch je reálne rozvíjať nové zastavané, alebo prázdne lokality na nábrežiach s mestskou mierkou, ale aj v obciach v suburbánnom území Bratislavy.

6.6 Bratislavské urbanistické koncepcie s témou dunajských ramien

Od začiatku deväťdesiatych rokov vzniklo viacero urbanistických návrhov, ktoré vkladali do svojich konceptov prírodné motívy podunajskej krajiny. Patrí k nim určite územný plán pre zónu celomestského centra Petržalky, ktorý vytvoril Ivan Marko a ateliér MARKROP (2006).

⁶⁵ Ideových koncepcií pre Veľký Paríž sa dotýka aj kapitola 8 habilitačnej práce.

Obr. 45. Jeden z mapových listov z publikácie Bratislava - minulosť a budúcnosť (Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru). Zdroj: Šimkovič a kol., 2019

Jedným z ústredných motívov tohto regulačného plánu bolo vytvorenie riečneho ramena východne od Starého mosta. Zároveň s tým autori územného plánu definovali regulatívy nového bratislavského ostrova s prírodným parkom. Tento krok naznačuje možnú cestu ďalšej práce s dunajskými brehmi na území Petržalky.

Téme ostrovov sa venovala aj kniha, alebo skôr zbierka mapových listov *Bratislava - minulosť a budúcnosť (Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru)*, ktorú vydalo občianske združenie Bratislavské ostrovy v roku 2008. Priestor Petržalky a juhozápadná prihraničná oblasť mesta boli predmetom aj viacerých študentských projektov, ktoré vznikli po roku 1989 v rámci ateliérovej tvorby na Fakulte architektúry STU. Rovnako tak sa v akademickom prostredí objavili viaceré študentské práce dotýkajúce sa bratislavského Starého mosta a jeho prírodného kontextu na petržalskom nábřeží.⁶⁶

⁶⁶ Petržalka, dunajské nábřežia a prihraničné územie Bratislavy sú opakovane zadávané ako témy študentských projektov na Ústave urbanizmu a územného plánovania FAD STU (pedagógovia: prof. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD., prof. Ing. arch. Vladimír Šimkovič, PhD., ateliér Alexy/Bogár a ďalší).

Výraznou ideovou líniou v celkovom premýšľaní o urbanizácii pravej strany Dunaja, je téma tzv. obtokového kanála, ktorý bol obsiahnutý ako záväzný prvok v medzinárodnej súťaži na Južný bratislavský obvod v roku 1967. Regulácia Dunaja sa nakoniec neuberala touto cestou, ktorá by nasledovala príklad susednej Viedne. Dunajský obtokový kanál, ktorý bol plánovaný ako kapacitný vodný tok obchádzajúci mesto v juhozápadnom a južnom území Petržalky, zohral by pravdepodobne významnú rolu nielen v urbanizácii Petržalky, ale ovplyvnil by aj vývoj územia v tesnom kontakte so Starým mestom. Na týchto miestach, kde historické mapy dokumentujú množstvo dnes už neexistujúcich ostrovov a riečnych ramien, nemuseli by existovať vysoké hrádze a vznikol by priestor na vytvorenie bližšieho kontaktu staromestského nábregia s vodou. Vybudovanie vodného diela Gabčíkovo doplnilo systém protipovodňovej ochrany a plánovaný obtokový kanál v Petržalke už nie je v súčasnosti aktuálnou témou. Veľké stavebné operácie zamerané na ochranu krajiny proti povodňam utlmili do značnej miery diskusie o tvorbe prírodných riečnych ramien na území zregulovanej rieky. Otázne je akým spôsobom sa bude riešiť vplyv neustále sa vrstvaciach sedimentov na dne Dunaja a rovnako tak aj v priestore vodného diela, ktoré pomaly, ale nekompromisne dvíhajú úroveň hladiny storočnej a tisícročnej vody.

Po roku 2000 vznikli viaceré ideové a súťažné návrhy, ktoré sa dotkli pravého brehu Dunaja a prihraničného územia Bratislavy. Urbanistická súťaž v roku 2013 sa koncentrovala na centrálnu rozvojovú os Petržalky – na priestor, v ktorom sa črtá reálna možnosť vybudovať ústredný park na miestach, kde bola pôvodne plánovaná silná dopravná komunikácia. Akcent na tvorbu verejných mestských priestranstiev v kontakte so zastávkami novej električkovej trasy položil vo svojom súťažnom koncepte Bohumil Kováč (najvyššie ocenený návrh).

Idea lineárneho parku pozdĺž Chorvátskeho ramena bola ústredným motívom súťažného projektu Ateliéru BKU. Postupné kultivovanie zelených plôch na ústrednej osi Petržalky je reálnou príležitosťou na revitalizáciu fragmentov zachovanej podunajskej prírody a jej prepojenie na aluviálne lesné porasty južne od Petržalky.

S možnosťou vytvorenia sústavy vodných plôch na mieste bývalých dunajských ramien v juhozápadnom území Petržalky sa zaoberal aj Vladimír Hrdý so svojím kolektívom. Dôležitým podnetom na uvažovanie o krajinej koncepcii pravobrežného územia Dunaja bola medzinárodná súťaž BAUM, ktorá sa dotkla časti cezhraničného regiónu medzi Bratislavou a rakúskymi vidieckymi obcami.

Obr. 46. Návrh systému vodných plôch v pohraničí. Autor: V. Hrdý, M. Kedrovič a kol., 2004. Zdroj Šimkovič, 2019

Vo viacerých urbanistických štúdiách, ktoré vznikli po roku 2000, objavujú sa návrhy na čiastočnú obnovu riečneho ramena, alebo sústavy poldrov a zeleného nezastavaného pásu v priestore cezhraničnej zóny. medzi inými je to štúdia Vladimíra Hrdého a kol. z roku 2004 a súťažný návrh z medzinárodnej súťaže BAUM (2003) od ateliéru BKU.

Obr. 47. Súťažný návrh z medzinárodnej súťaže na Centrálnu rozvojovú os Petržalky. Autor: Michal Bogár, Ľubomír Králik, Ľudovít Urban (Ateliér BKU), spolupráca M. Marcelli, P. Szalay. Zdroj: Archív autora

Téma európskeho zeleného pásu (Green belt) na mieste zaniknutej ostrej hranice medzi Východom a Západom, vznikla ako medzinárodná iniciatíva viacerých krajín a dotýka sa aj hraničného územia Bratislavy. Dnes je tu - v tradičnej rurálnej krajine medzi Slovenskom a Rakúskom - fyzická hranica už len ťažko rozpoznateľná. Voľný priechod na miestach, ktoré boli ešte pred pár rokmi prísne strážené a nedostupné, je symbolickým prísl'ubom, že aj zdanlivo nezmeniteľná situácia sa môžu zásadne zmeniť.

6.7 Záver

Územie Petržalky vnímame ako „dunajské mesto“, ako paralelu rovnakého viedenského pojmu „Donaustadt“. Dnes je to už urbánne prostredie, ktoré má vlastnosti viacvrstvovej lokality s jedinečnou identitou vychádzajúcou z geografie podunajského regiónu.

Pravý breh rieky je tesne zviazaný s dnes už silne narušeným prostredím lužného lesa. Tento prírodný fenomén je však stále významnou témou - tak ako v urbanistickej súťaži r roku 1966 - aj v súčasnosti je podstatné, aby zadania budúcich súťaží a projektov obsahovali požiadavky na integrovanie dunajskej prírody do urbanistických a krajinárskych konceptov. V nasledujúcom uvažovaní o pravobrežnej mestskej štvrti je podstatné výškové zónovanie nových urbánnych vrstiev a ich rešpekt voči prírodným masívom a skrytej geografickej pamäti okolitej krajiny.

6.8 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 48. Obálka knihy Bratislava a more. Šimkovič, Vozárová a kol., 2019

Kniha *Bratislava a more* je editorským počinom, ktorý inicioval prof. Vladimír Šimkovič v rámci Fakulty architektúry STU a možno povedať, že je výsledkom jeho dlhoročného premýšľania o podunajskej krajine a o potenciáli prírodných prvkov v urbanistických koncepciách.

Kapitola *Rieka ako inšpirácia architektúry – príklad Petržalka* vznikla v dialógu dvoch autorov, ktorí už dlhšie spolupracujú na výskume a spracovaní danej témy. Primárnou témou štúdie bol fenomén vody v podunajskom regióne a stopy vnútrozemskej delty, ktoré sa v rôznej miere stali súčasťou viacerých urbanistických koncepcií zameraných na Petržalku a v širších súvislostiach na pravobrežné územie Dunaja.

Autorská reflexia prináša pohľad na krajinu a jej možnú urbanizáciu v regionálnej cezhraničnej mierke a zároveň aj v detailnejšej zonálnej mierke, kde sa prezentovali prípadové štúdie oblasti BAUM a takisto návrhy na centrálnu rozvojovú os Petržalky.

V rámci prípravy tejto kapitoly sa rozvinula spolupráca so spoločnosťou Eurosense (s architektom Robertom Barcom), ktorej výstupom bola práca s 3D modelom skúmaného územia. Je zrejmé, že na leteckých snímkach Bratislavy sú doteraz čitateľné niektoré meandre bývalej ramennej sústavy Dunaja, ktoré sa prejavujú ako plytký reliéf vinúce sa v rovinnom poľnohospodárskom území medzi Petržalkou, Rusovcami, Čunovom, ale čitateľné sú aj v území medzi obcami Dunajská Lužná, Alžbetin Dvor a Miloslava. Uvedenú morfológiu dunajskej krajiny nám exaktnejšie pomohol odkryť priestorový model vytvorený na podklade leteckých orto-fotografií územia nasnímaných spoločnosťou Eurosense.⁶⁷

V rokoch 2020 – 2021 sa pokračovalo v spolupráci s architektom Barcom pri monitorovaní zmien krajinnej pokrývky v okolí obcí Dunajská Lužná a Miloslavov (pozri v kapitole 8 habilitačnej práce).

⁶⁷ Priestorový digitálny model vytvoril architekt Robert Barca, spoločnosť EUROSENSE.

7. Územný rozvoj kraja – minulosť a vízia do budúcnosti

VITKOVÁ, Ľubica a Michal BOGÁR. Územný rozvoj kraja – minulosť a vízia do budúcnosti. In: MIKULOVÁ, A., T. LANGEROVÁ, L. GEMBEŠOVÁ a M. ŠKROVINA, eds et al. *100 rokov Bratislavskej župy, 1919-2019*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2019, s. 172-192. ISBN 978-80-99911-02-5

Obr. 49. Mapa územia Bratislavskej župy vyhotovená v roku 1923. Zdroj: Archív autora

7.1 Úvod

Bratislavská župa (lat. Comitatus Posoniensis, maď. Pozsony vármegye) bola do roku 1918 jednou zo žúp Uhorského kráľovstva. Mestá a obce na jej území zaznamenali značný rozvoj najmä v druhej polovici 19. storočia vďaka rozvoju priemyslu a s ním súvisiaceho rozvoja železničnej dopravy. Bratislavská župa tak patrila medzi najviac industrializované časti Uhorska.⁶⁸

⁶⁸ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Zrod moderného mesta: zmeny obrazu slovenských miest v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. *Forum Historiae*, 10 (2). Bratislava: HU SAV, 2016, s. 1-11. ISSN 1337-6861

V novom štátno-právnom usporiadaní Európy po skončení 1. svetovej vojny sa veľká časť územia Bratislavskej župy stala súčasťou Prvej Československej republiky. V priebehu 20. storočia prešlo územie župy viacerými premenami. V prípade bratislavského kraja sa viackrát zmenili katastrálne hranice ako aj názov samosprávnej organizačnej jednotky až po vytvorenie Bratislavského samosprávneho kraja⁶⁹ v roku 2001.

7.2 Mesto a región – medzi ideami a realitou

Územie bratislavského regiónu môžeme charakterizovať ako lokalitu s množstvom špecifických krajinných typov nahustených na pomerne malom území. Dunaj so svojimi ramenami a lužnými lesmi, rozsiahle polia, karpatské svahy so zeleňou prenikajúcou až do centra mesta, špecifický reliéf, to je len časť krajinných prvkov prispievajúcich k charakteristickej identite jednotlivých lokalít.

Mapy z 18. a 19. storočia ukazujú dlhodobu stabilnú pôdorysnú veľkosť Bratislavy (Pozsony/Pressburg) vo vzťahu k okolitému regiónu. Bratislava je zobrazovaná ako kompaktné mesto na brehu veľkej rieky uprostred prírodnej krajiny s vidieckymi sídlami. Vnímateľný typický ráz podunajskej krajiny s meandrami vnútrozemskej delty, pričom Bratislavu obklopuje niekoľko riečnych ostrovov. Zrejma je aj štruktúra pomerne hustého osídlenia Žitného ostrova, ktorý je geograficky spoluvytváraný Malým Dunajom. Rovnako je čitateľná aj línia menších miest a obcí, ktoré sa rozvinuli na úpäť malokarpatského masívu. Prírodno-krajinná kostra bratislavského regiónu tvorí oddávna zásadné determinanty jeho urbanizácie⁷⁰.

V každej štátoprávnej situácii sa vytváral nový politický a priestorový kontext Bratislavy a jej regiónu. Po vzniku Prvej Československej republiky sa v Bratislave rozvinula intenzívna výstavba. Realizovali sa administratívne a obytné objekty v centre mesta, ale pripravovali sa aj plány nových štvrtí v okrajových polohách.⁷¹ Bolo to obdobie plošného nárastu Bratislavy, ktorý si vyžadoval urbanistickú a dopravnú koncepciu a hygienické pravidlá.

⁶⁹ Bratislavský samosprávny kraj bol zriadený Zákonom zo 4. júla 2001 o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch) č. 302/2001 Z. z.

⁷⁰ Pozri napríklad mapu Bratislavskej župy / Comitatus Posoniensis. Autor: Samuel Mikovíni, medirytina, 1757. Zdroj: Archív mesta Bratislavy

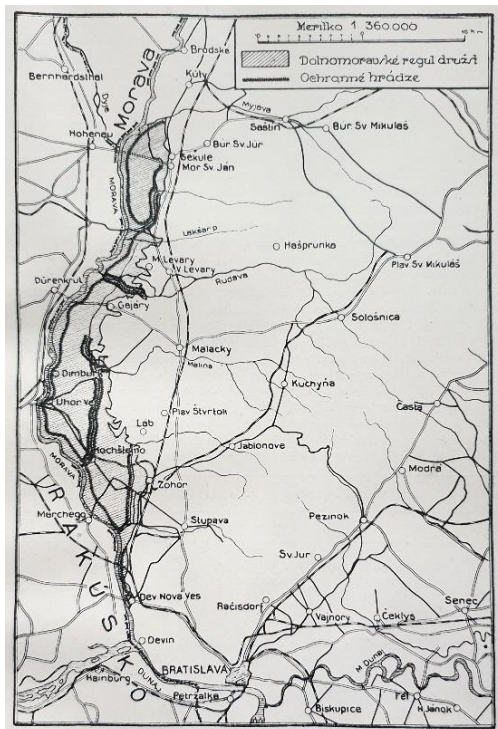
⁷¹ Po zavedení nového krajinského usporiadania Československa v roku 1927 sa Slovensko stalo jedným územno-správnym celkom s hlavným mestom Bratislavou.

V Bratislave dlhodobo chýbal celkový regulačný plán a intenzívna stavebná činnosť sa riešila tzv. čiastočnou reguláciou ulíc, mestských blokov, ale aj periférnych častí mesta. Napriek hospodárskej kríze a viacerým komplikáciám pri rozhodovaní o výstavbe nových mestských štvrtí, Bratislava v tomto období menila svoju mierku a nadobúdala atribúty moderného mesta. Výrazná stavebná činnosť sa odohrávala aj na predmestiach a v menších mestách a obciach v okolí Bratislavy. Stavali sa nové školy, výrobné areály, elektrárenské, vodohospodárske a ďalšie inžinierske objekty, čo výrazne prispievalo k pozdvihnutiu úrovne celého územia regiónu. Potvrďuje to aj publikácia Eugena Filkorna publikovaná pri príležitosti 10. výročia založenia Československa, kde sa uvádza, že „v obore kultúrnom nastal od prevratu veľký rozmach najmä v slovenskom školstve vo väčších obciach, ako v Stupave, Devínskej Novej Vsi a Petržalke, kde boli postavené moderné nové školské budovy a dnes dostavuje sa ešte nová obecná škola v Ivanke“.⁷² Z tej istej publikácie sa dozvedáme, že mimoriadna pozornosť sa venovala výstavbe a skvalitňovaniu cestnej a železničnej siete a zároveň výstavbe inžinierskych diel zameraných na ochranu územia proti povodňam, pričom pomerne veľký objem stavebných prác na ochranných hrádzach sa vykonal v povodí rieky Moravy. V medzivojnovom období vzniklo viacero teoretických článkov a štúdií venovaných priestorovému rozvoju Bratislavy a jej zázemia. Spomedzi týchto prác si zasluhuje osobitnú pozornosť Regulačná štúdia veľkej Bratislavy, ktorú publikovali v roku 1926 architekti Alois Balán a Jiří Grossmann v československom odbornom časopise SIA.⁷³ Bratislavu vnímali ako intenzívne rastúce mesto, ktoré v tom čase rovnako, ako Praha a ďalšie európske sídla, musela čeliť vážnym dopravným a hygienickým problémom. V tejto súvislosti považovali autori štúdie za prioritné úlohy pri rozvoji mesta cestný a železničný dopravný systém a jeho kapacitné prepojenie s okolitými vidieckymi sídlami. V dvadsiatych rokoch publikovali viacerí členovia Spolku inžinierov a architektov články dotýkajúce sa potreby usmernenia výstavby. Opakovane v nich písali o potrebe regulačného plánu mesta.

⁷² Podrobnejšie informácie o výstavbe v jednotlivých okresoch Bratislavskej župy pozri v texte: KUHN, Ludvik Rozmach slovenského života, 1928. In: FILKORN, Eugen, 1928. Pamätník župy Bratislavskej. Z príležitosti 10. Výročia založenia Československej republiky a k zachovaniu pamiatky bývalej župy XV. Vydal župný výbor v Bratislave, s. 108-109.

⁷³ Štúdia bola zameraná na ideové námety pre vypracovanie regulačného plánu hlavne centrálného územia Bratislavy, ale autori štúdie sa v texte dotýkajú aj periférnej časti mesta. Viac pozri v príspevku: BALÁN, Alois a Jiří GROSSMANN. Regulační studie velké Bratislavy. *Časopis československých architektů SIA*, 25 (3), Praha: SIA, 1926, s 39-52.

V roku 1929 sa uskutočnila po dlhých prípravách medzinárodná súťaž na regulačný plán Bratislavy. Autori ocenených návrhov priniesli viaceré racionálne impulzy pre rozvoj mesta a jeho vzťahu k okolitému zázemiu. Najvyššie ocenenie získal súťažný návrh architektov Juraja Tvarožka, Aloisa Dryáka a odborníka na železničnú dopravu inžiniera Chlumeckého. Ďalší ocenený návrh vytvoril kolektív architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna. Spolu s urbanistickou víziou mesta sú v týchto návrhoch precízne spracované koncepcie železničnej siete s novou polohou hlavnej stanice, ktoré mali zabezpečiť lepšie prepojenie mesta s okolitým regiónom a so zahraničím. Viaceré progresívne myšlienky zostali len v súťažných návrhoch. Niektoré z nich, napr. poloha hlavnej stanice, sú stále aktuálne. Bratislavský región ako súčasť československého územia sa otváral zahraničným kontaktom. V dobových textoch nachádzame ideové paralely ku geografickej polohe mesta - k neďalekej Devínskej bráne - pričom sa hovorí o bratislavskej bráne a otvorených hraniciach smerom na západ, k progresívnym európskym tendenciám (pozri aj kapitolu 2.2).

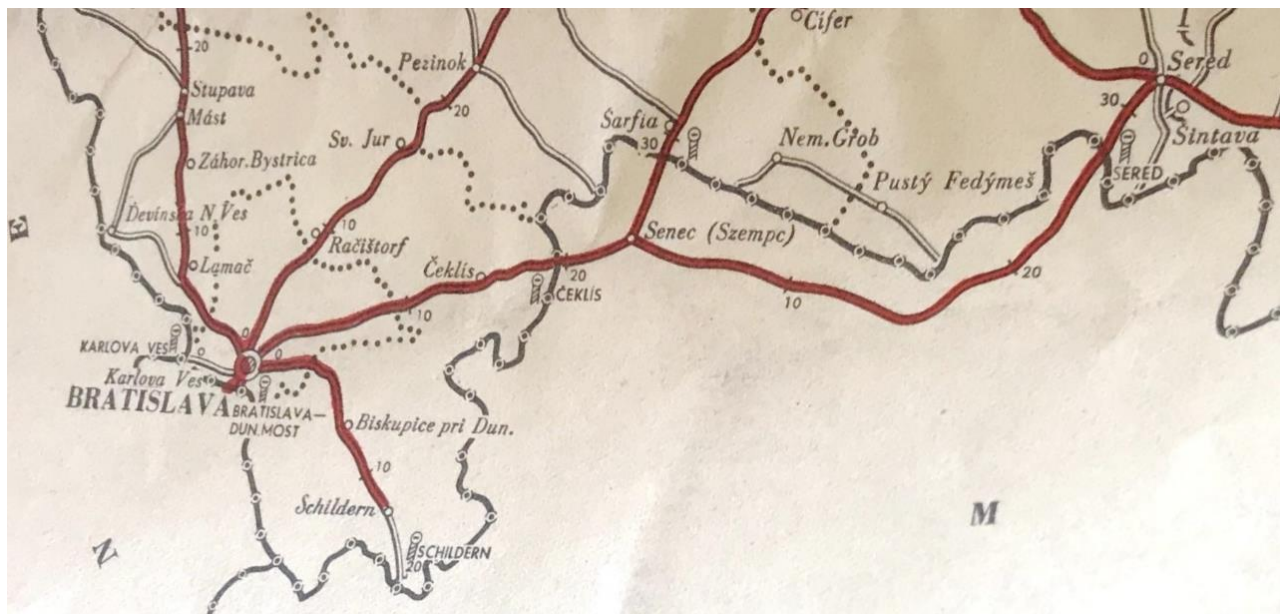

Obr. 50 (vľavo). Povodie rieky Moravy s vyznačením výstavby ochranných hrádží v priebehu rokov 1918 – 1928. Zdroj: FILKORN, Eugen, 1928. Pamätník župy Bratislavskej. Bratislava: Župný výbor v Bratislave, 127 s.
 Obr. 51. Jeden z ocenených návrhov z medzinárodnej súťaže na Regulačný plán Bratislavy z roku 1929. Autori: architekti Alois Balán, Jiří Grossmann a inžinier Arnošt Suske. Zdroj: CHOCHOL, 1930

Na konci tridsiatych rokov 20. storočia sa však začali vytvárať nové hranice. Prvou Viedenskou arbitrážou a oklieštením československého územia sa začala otvorene naplňať agresívna politika Nemecka smerujúca k rozbitiu Československa a k medzinárodnému vojnovému konfliktu.

7.3 Vojnové roky a oklieštený región

Po Viedenskej arbitráži v roku 1938 boli anektované rozsiahle slovenské územia v prospech Maďarska.⁷⁴ Ďalšie územia boli anektované Treťou ríšou, kedy Bratislava stratila územia Petržalky, Devína a čiastočne aj Karlovej Vsi. Mesto tak prišlo o veľkú časť svojho prirodzeného zázemia, ktoré bolo pre Bratislavu významnou lokalitou zabezpečujúcou zásobovanie potravinami. Historické dokumenty preukazujú, že rozvoj cestnej siete, modernizácia letiska vo Vajnoroch, rozširovanie priemyselných závodov v regióne, všetky tieto aktivity boli podmienené nemeckými vojenskými záujmami.

Obr. 52. Automapa pohraničnej časti Bratislavskej župy z roku 1940 ukazuje výrazné anektovanie slovenského územia. Maďarsko slovenská hranica bola trasovaná až pri Senci. Petržalka, Devín a časť Karlovej Vsi boli súčasťou nemeckej Tretej ríše. Zdroj: Archív autora

⁷⁴ Slovensko stratilo územie s rozlohou 10 390 km² s 854 218 obyvateľmi. Z nich sa podľa posledného sčítania obyvateľstva z roku 1930 hlásilo 503 980 osôb k maďarskej a 272 145 osôb k československej národnosti. Viac informácií pozri v texte: NIŽŇANSKÝ, Eduard. Zmena hranice a kolektívny trest. In: POLLÁK, Miroslav. *Ploty, múry, hranice*. Levoča: Krásny Spiš, 2017, s. 58-84. ISBN 978-80-972534-3-1

V záverečnej etape vojny to boli opäť armádne záujmy Tretej ríše, ktoré rozhodovali o ničení a znefunkčňovaní existujúcich priemyselných závodov a ďalších výrobných prevádzok na území mesta. V povojnovom období potrebovala Bratislava a jej predmestia revitalizovať viaceré územia a zničené štvrte. Zároveň sa formovali nové urbanistické koncepty.

7.4 Urbanistické vízie verus železná opona

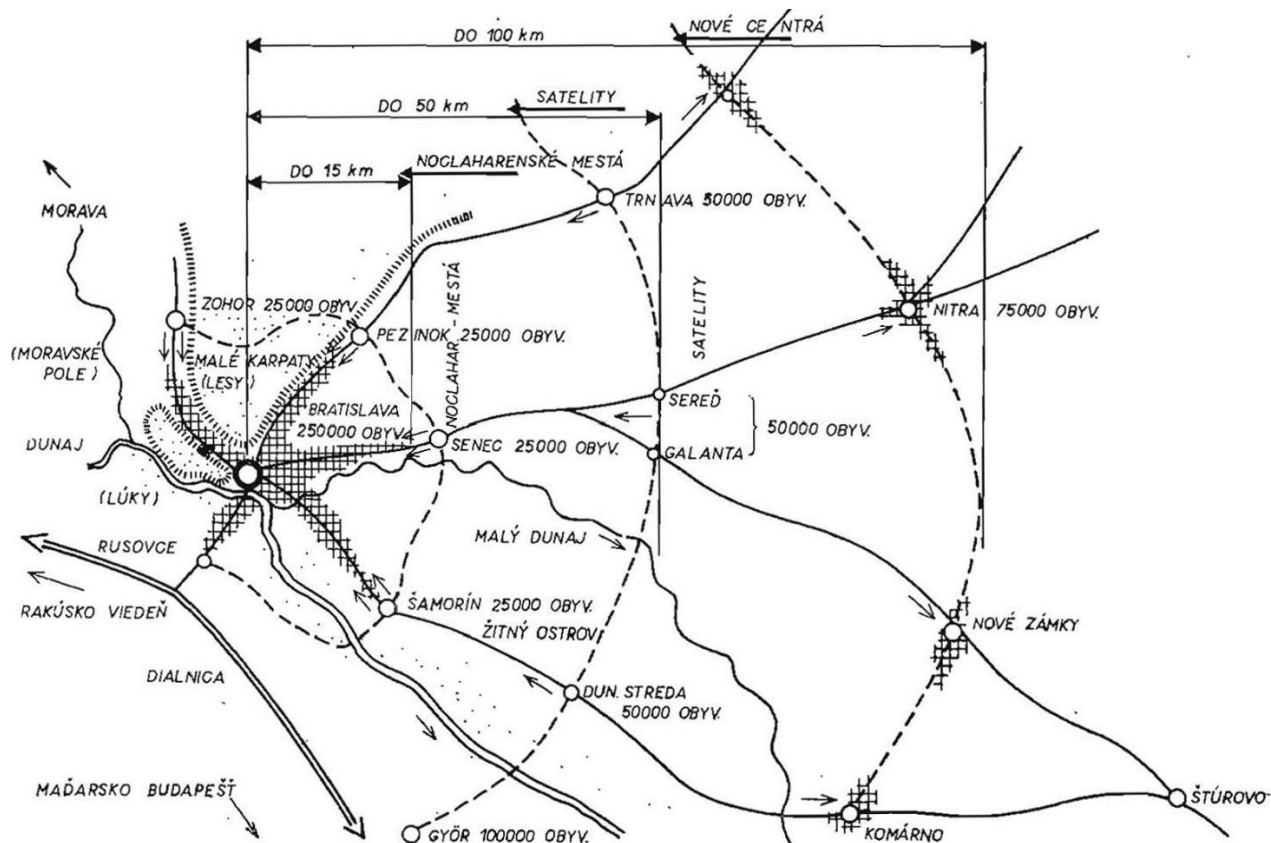
V druhej polovici 20. storočia silnel tlak na rast – najmä na rast priemyslu a bytovej výstavby. Tomu boli podriadené i koncepcie územného rozvoja. Vznikli viaceré štúdie, ktorých autori sa venovali možnému rozvoju bratislavského regiónu, jeho urbanizačným osiam a krajinej štruktúre územia. Ako prvý overoval rozvojový potenciál regiónu prof. Emanuel Hruška vo svojich štúdiách z prelomu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. Viaceré jeho kresby, štúdie sú založené na formovaní urbanizačných línií v oblasti podkarpatského pásu a takisto v lokalitách Žitného ostrova, teda vo východnej a juhovýchodnej časti regiónu.

V tomto období podpora rozvoja východným a juhovýchodným smerom bola nanajvýš logická vzhľadom na voľný rovinný priestor a najmä na prirodzené prepojenie mesta smerom na územie Slovenska. Rozvoj Bratislavy vo vzťahu k regiónu bol založený na radiálno-okružnom princípe. Podporoval prirodzené rozvojové osy pozdĺž hlavných dopravných koridorov v hore uvedených smeroch. Medzi urbanizačnými osami sú v návrhoch ponechané prírodné a poľnohospodárske územia, ktoré tvoria zelené krajinné predely.⁷⁵

Prof. Hruška vo svojich štúdiách uvažuje v metropolitných súvislostiach siahajúcich do vzdialenosti 50 až 100 km od Bratislavy. Vo víziách tak predpokladal „lúčovitý“ princíp urbanizácie od jadrového mesta smerom do regiónu, pričom jasne definoval voľné územia zabezpečujúce spojitosť prírodnej nezastavanej krajiny.⁷⁶ Jeho úvahy o zosieťovaní bratislavského zázemia a Žitného ostrova pokračovali aj ďalej za štátne hranice. Do svojich kresieb prirodzene zahŕňal aj maďarské a rakúske územia, kde počítal s priamym dopravným napojením bratislavského regiónu na budúcu diaľnicu Viedeň – Budapešť a túto víziu vyslovil aj napriek existencii železnej opony v tesnom susedstve s Bratislavou.

⁷⁵ Viac v publikácii HRUŠKA, Emanuel: Problémy súčasného urbanizmu, SAV, Bratislava 1966, s. 68-74

⁷⁶ Podrobnejšie v publikáciách: HRUŠKA, Emanuel: Problémy súčasného urbanizmu. Bratislava, SAV, 1966, s. 68-74; HRUŠKA, Emanuel: Stavba miest. Bratislava, SAV, 1970, s. 11-158;

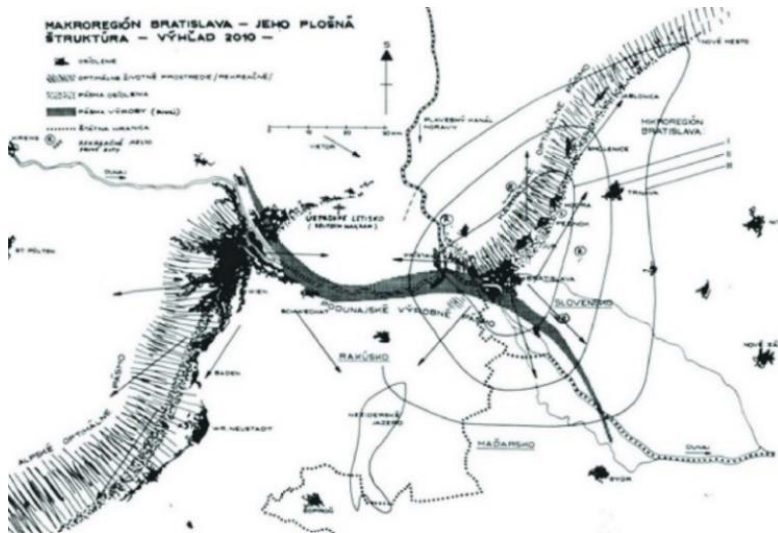

Obr. 53. Priestor Bratislavy a Žitného ostrova. Kresba prof. Emanuela Hrušku (60. roky 20. stor.). Zdroj: KOVÁČ, B. a L. ŠTEFANCOVÁ. Človek, stavba a územné plánovanie v diele Emanuela Hrušku. In: Človek, stavba a územní plánování, 2017. Praha, ČR. Praha: ČVUT.

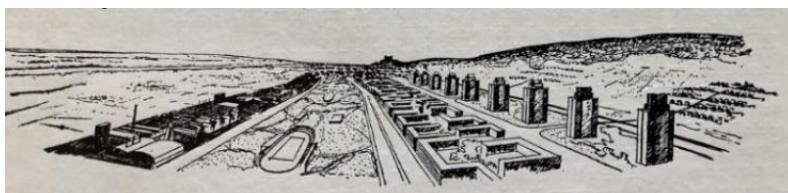
Prof. Hruška v 70. rokoch koncepciu jednotného bratislavsko-viedenského regiónu vo svojich úvahách a škiciach podrobnejšie rozpracovával. Základom bola opäť dopravná radiálno-okružná kostra, tak zásadná pre optimálne previazanie jadrového mesta so svojim zázemím⁷⁷. Tento koncept živil i ďalší urbanisti. Napríklad prof. Steis sa venoval v 80. rokoch téme „Centra stredoeurópskeho makroregiónu Viedeň – Bratislava – Budapešť“⁷⁸. V rámci projektov a štúdií sa však väčšinou na odvrátenej strane štátnej hranice objavoval len prázdny mapový podklad bez akýchkoľvek súvislostí a väzieb na územie Bratislavského kraja. Rovnako ani v rakúskom prostredí nevznikli v tom období žiadne zásadné koncepty, ktoré by sa dotýkali cezhraničných rozvojových osí medzi susediacimi krajinami. Koncepcia rozvoja Bratislavského regiónu bola súčasne založená na hierarchickom princípe usporiadania sústavy sídel.

⁷⁷ Materiály prof. Hrušku v archíve STU.

⁷⁸ Materiály prof. Šteisa v archíve STU.

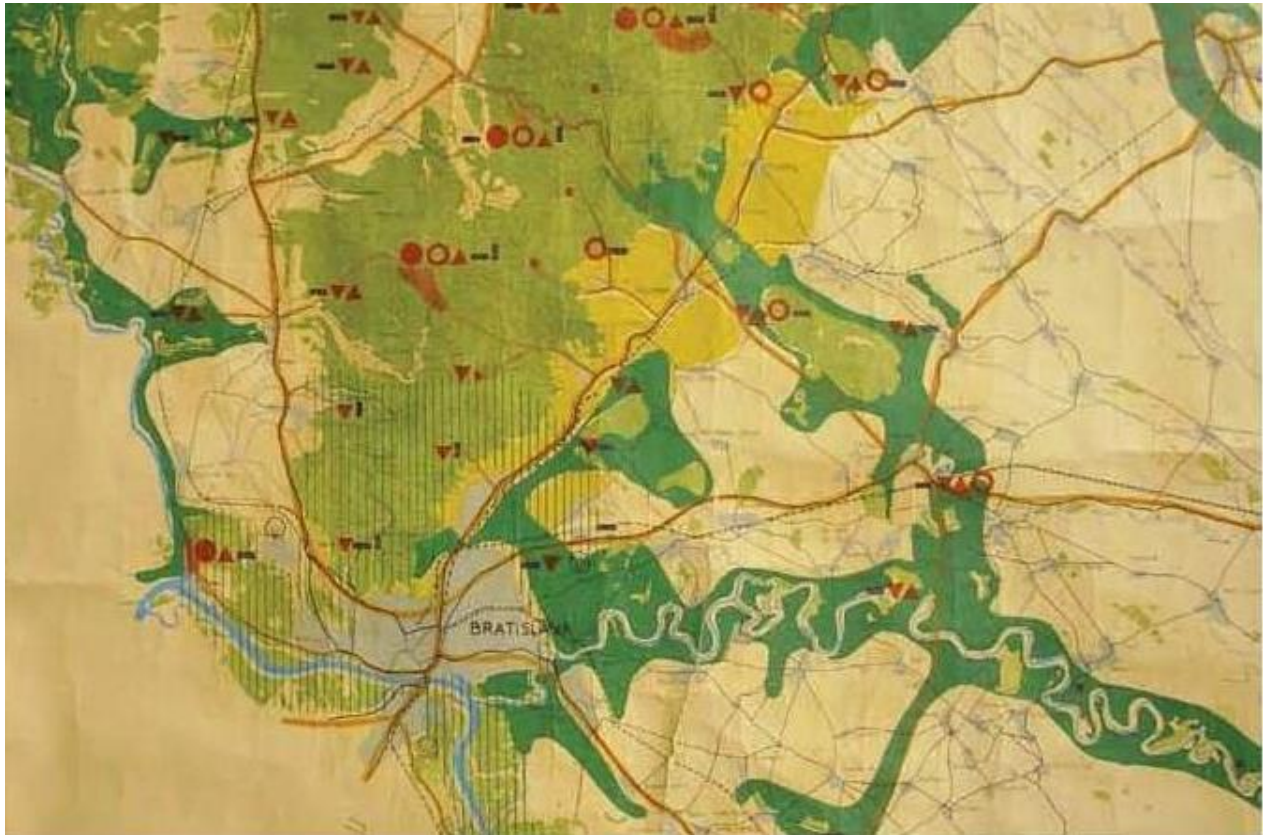
Obr. 54. Makroregión Bratislava. Kresba prof. Emanuela Hrušku, 2. polovica 50. rokov 20. storočia. Zdroj: Kováč, Štefancová, 2017

Obr. 55 (hore). Rozvinutie koncepcie pásového mesta – Podkarpatský rozvojový pás v štúdií prof. Hrušku a jeho žiakov. Urbanistická štúdiá. Zdroj: Archív L. Vitkovej

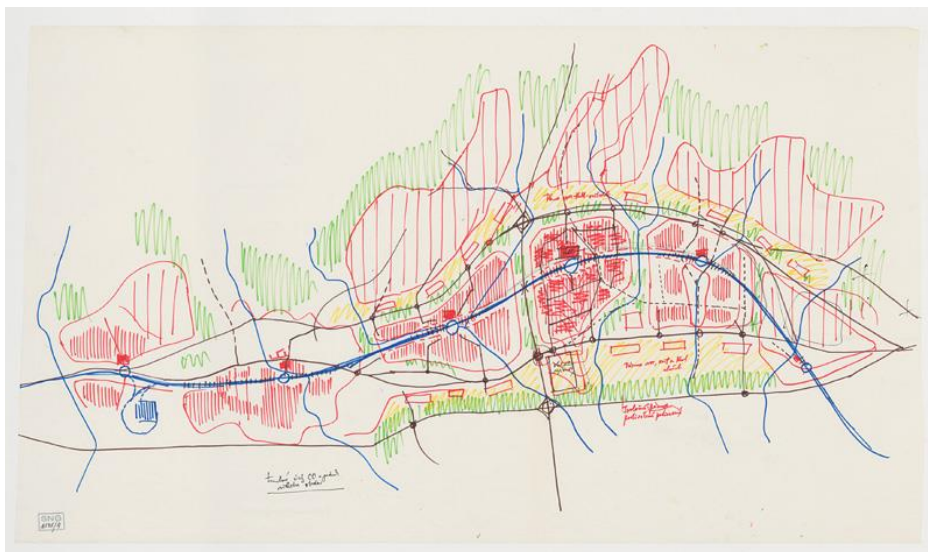
Obr. 56. Rozvinutie koncepcie pásového mesta – Podkarpatský rozvojový pás v štúdií prof. Hrušku a jeho žiakov. Krajinná panoráma. Zdroj: Archív L. Vitkovej

V súvislosti s koncepciou rozvoja Bratislavy do regiónu pozdĺž rozvojových osí rezonovala koncepcia lineárneho – pásového mesta, často aplikovaná v zahraničí po 2. svetovej vojne.

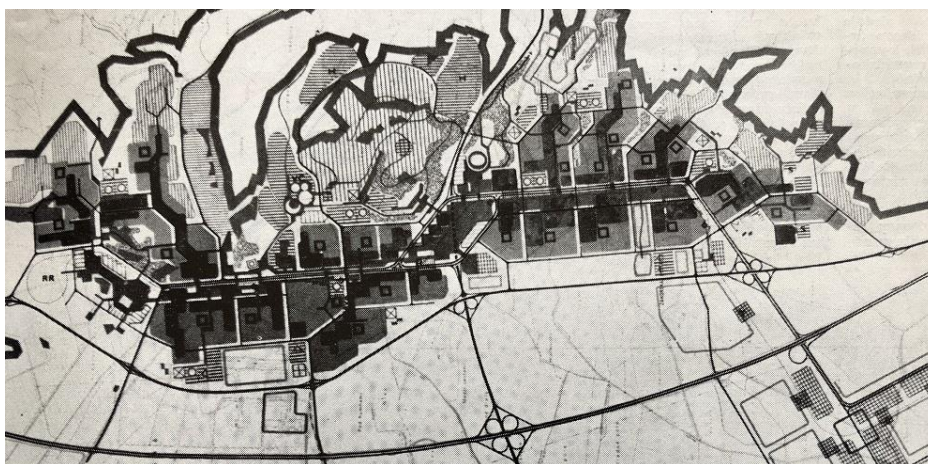

Obr. 57. Konceptia lokalizácie oblastí rekreačných. Širší územný plán rekreačných oblastí Bratislavy. Autori: Svetlík, J., Kavan, J., Kodoň, M., Marenčák, V., Trnkus, F. 1963. Zdroj: Archív B. Kováča

Podrobnejšie ju overoval na rozvoji tzv. Podkarpatského pásu Emanuel Hruška so svojimi študentmi ešte v roku 1949. Pozornosť sa v rámci regiónu venovala i rozvoju samotných sídel a ich vzťahu ku krajine. Táto téma sa overovala v rámci urbanistických štúdií na Fakulte architektúry SVŠT (dnes STU). Niektoré zo štúdií boli zamerané na možnosti založenia nových „satelitných“ miest na Žitnom ostrove. 70. a 80. roky minulého storočia priniesli v rozvoji Bratislavy smerom do regiónu zásadnejšiu zmenu. Nový rozvoj sa začal orientovať na juh – do Petržalky, rovnako ako na západ – na Záhorie. Dôvodom boli obmedzené možnosti ďalšieho rozvoja východným a juhovýchodným smerom (letisko, závod Slovnaft). Pokým rozvoj Petržalky znamenal limity rozvoja (hraničné pásmo), respektíve zvýšené náklady (premostenia Dunaja, náročné zakladanie), Záhorie predstavovalo významný priestorový a rozvojový potenciál, hoci nie s jednoduchým prístupom (masív Malých Karpát). Konceptie rozvoja „Záhoria“ boli a dodnes sú dlhodobo a podrobnejšie rozpracovávané. Hruška (70. roky), Alexy, Kavan, Trnkus a kol. (70. roky), alternatívne projekty pre územie Bory (obdobie prvej dekády milénia po súčasnosť), či Eurovalley pri Malackách.

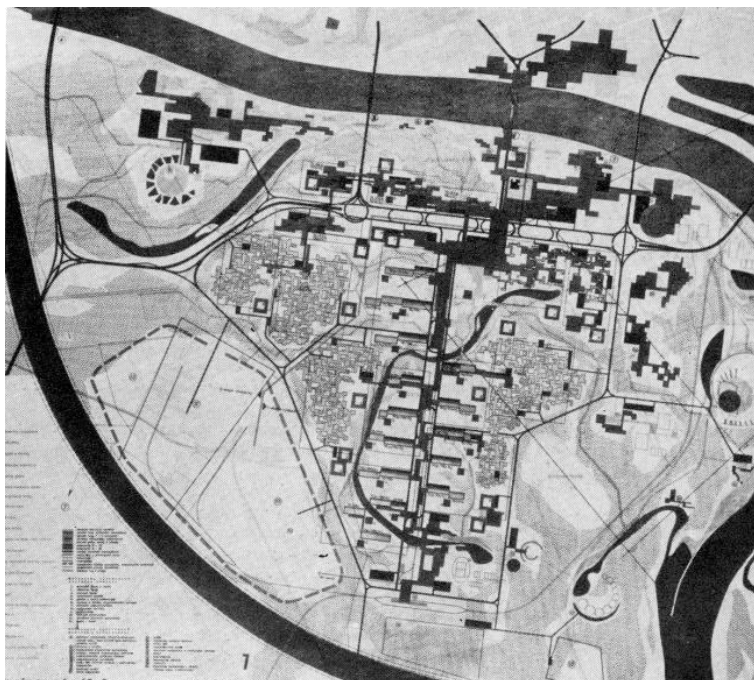
Obr. 58. Záhorský rozvojový pás - štúdia prof. Hrušku z r. 1976. Zdroj: Archív SNG

Obr. 59. Štúdia zameraná na prognózu rozvoja bývania na Záhori. Autori: Tibor Alexy, Ján Kavan, Filip Trnkus. Zdroj: Archív L. Vitkovej

Osobitým počinom bol rozvoj Petržalky. Reprezentuje jedinečnú cestu realizácie urbanistickej vízie na Slovensku 20. Storočia, nakoľko vznikla na základe veľkej celosvetovej súťaže. Súťaž sa realizovala v roku 1967, v dobe odmäku komunistického režimu. Už tento fakt a účasť 84 súťažiacich kolektívov z celého sveta znamenal v koncipovaní urbanisticky veľkorysej vízie pre novú bratislavskú, vyše 100 tisícovú štvrť niečo výnimočné. Urbanistický koncept Petržalky sa formoval z piatich víťazných projektov, ktoré vzišli so spomínanej súťaže.⁷⁹

⁷⁹ GROSS, Kamil. *Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka*. Bratislava: Vydavateľstvo PALLAS, podnik Slovenského fondu výtvarných umení, 1969, 104 s.

Obr. 60. Projekt a model z medzinárodnej súťaže na Petržalku: Autori: Alexy, Kavan, Trnkus. Zdroj: Archív L. Vitkovej

Vzhľadom na nastúpenú normalizáciu začiatkom 70. rokov sa koncept už kreoval len v domácom odbornom prostredí, pričom vychádzal z odporúčaní medzinárodnej poroty.⁸⁰ Z politického hľadiska veľkorysé riešenie, najmä centrálna mestská os s rýchlodráhou mali demonštrovať výdobytky socialistického zriadenia na hraniciach so západom.

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa v Urbione (Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania) spracovával Návrh urbanizácie Slovenska, ktorého súčasťou bol i návrhy Urbanizácie Bratislavskej oblasti a Návrh urbanizácie Bratislavského regiónu. Návrhy boli vypracovávané v alternatívach⁸¹. Okrem uvedených koncepcií, ktoré mali definovať budúce priestorové priority rozvoja územia Bratislavského kraja a samotného Slovenska sa v Štátnom projektovom a typizačnom ústave (autori: Š. Svetko, J. Hauskrecht a Š. Ďurkovič) spracovávali štúdie na úrovni prognóz dlhodobého rozvoja Bratislavy v širšej – metropolitnej

⁸⁰ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol.: Bratislava atlas sídlisk. Slovart, Bratislava, 2011, s. 210-217

⁸¹ Viac informácií v príspevkoch: MICHALEC, Ivan: Metodický postup, zameranie a systémové začlenenie Projektu urbanizácie SSR do sústavy územnoplánovacej dokumentácie v SSR. *Urbanita*, č. 3. Bratislava: Urbion, 1974, s. 31-44. ISSN 0139-5912; KRAMPL, Bonaventúra. Bratislavská urbanizačná oblasť. *Urbanita*, č. 3. Bratislava: Urbion, 1974, s. 46-48. ISSN 0139-5912; ZIBRÍN, Pavel a Imrich KREMPASKÝ. Metódy a techniky prognózovania urbanizácie a osídlenia v SSR. *Urbanita*, č. 44. Bratislava: Urbion, 1984, s. 20-83. ISSN 0139-5912

mierke⁸². Predstavovali veľkorysé koncepcie rozvoja Bratislavy smerom do jej širšieho zázemia. Nadväzovali na lineárny princíp rozvoja v doterajších smeroch, pričom overovali nasledovné koncepcie: jednosmerný lineárny rozvoj (východným smerom), viacsmerový lineárny rozvoj a okružný lineárny rozvoj. Dodržiavali princíp striktnej diferenciácie urbanizovaného a krajinného prostredia. Teda koncentrovanej urbanizácie a podpory kultúrnej a prirodzenej krajiny.

Obr. 61. Návrhy na koncepciu urbanizácie Slovenska a urbanizácie Bratislavskej oblasti v 70. rokoch. Prezentujú úvahy o rôznej miere rozvoja Bratislavského kraja. Zdroj: Archív L. Vitkovej

Obr. 62. Variantné štúdié: viacsmerový-lineárny a okružno-lineárny variant rozvoja Bratislavy a jej okolia v rámci štúdií územnej prognózy. Autori: Svetko, Š, Hauskrecht, J, Ďurkovič, Š. Zdroj: Archív L. Vitkovej

⁸² Podrobnejšie o štúdiách pojednáva JANKOVICH, Imrich. Urbanisticko-architektonické štúdié spracované pre Bratislavu v ŠPTU. *Projekt*, 25 (4). Bratislava: Vydavateľstvo ZSA, 1983, s. 23-26. ISSN 1335-2180

Zásadným podmieňujúcim faktorom rozvoja Bratislavského regiónu v období socializmu bola jeho industrializácia a s ňou súvisiaci nárast počtu obyvateľov. S tým súvisela lokalizácia nových priemyselných zón, rozvoj dopravy a potreba zabezpečenia nových bytov. Aplikovaný princíp viacsmerného lineárneho rozvoja umožňoval dobré prepojenie medzi prácou a bývaním, rovnako obytných zón s rekreačným zázemím Malých Karpát, Dunaja, respektíve Malého Dunaja. Bratislavský región vďaka diferenciacii a hierarchizácii sídelnej sústavy predstavoval a dodnes predstavuje metropolitný región s prirodzenou del'bou medzi jadrovým mestom a jeho „okresnými satelitmi“ (Malacky, Pezinok, Senec).

Pre šesťdesiate až osemdesiate roky bola príznačné i príprava vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros, v počiatkoch vrátane Wolfstalu. Tá zásadným spôsobom vstúpila do premeny krajiny a vzťahu sídiel voči nej. Predchádzajúce štúdie s dielom už počítajú.

Obr. 63. Zmena stavu krajinného rámcu medzi obcami Čučovo a Hamuliakovo medzi rokmi 1950 a 2010. Historická ortofotomapa bola vytvorená v rámci projektu Centra excelentnosti pre podporu rozhodovania v lese a krajine, Technická univerzita vo Zvolene. Zdroj: <http://mapy.tuzvo.sk>

7.5 Územno-plánovacie koncepcie a realita suburbanizácie po roku 1989

Bratislava sa predovšetkým za ostatných 30 rokov prejavuje ako metropola, ktorá sa prelieva nie len do krajiny Bratislavského regiónu, ale aj do územia susediacich štátov - Rakúska a Maďarska. Túto skutočnosť vystihuje pomenovanie „bratislavská metropolitná krajina“⁸³. Uvedená oblasť a jej geografické vlastnosti „predurčujú toto stredoeurópske územie na prirodzené spolužitie susedných regiónov“⁸⁴. Pozícia Bratislavy ako metropoly sa posilňuje i vďaka uvádzanej polohe na hraniciach troch štátov s dominantnou väzbou na Viedeň a susediace regióny Rakúska.

⁸³ Podrobnejšie pozri v 2. kapitole tejto habilitačnej práce.

⁸⁴ Tamtiež

V kontexte Bratislavy a okolitej metropoly je opäť dôležité sledovať niekoľko druhov vzťahov:

- vzťah prírody k umelo vytvorenému a utváranému prostrediu,
- vzťah jadrového mesta a spádových sídel a ich vzájomných väzieb (dopravných, priestorových, funkčných a kapacitných).

Od začiatku deväťdesiatych rokov, teda bezprostredne po odstránení železnej opony vznikli viaceré urbanistické štúdiá, ktoré sa dotkli širšieho predmestského územia Bratislavy, vybraných častí bratislavského regiónu, alebo sa koncentrovali na cezhraničné územie v dotyku s Bratislavou.

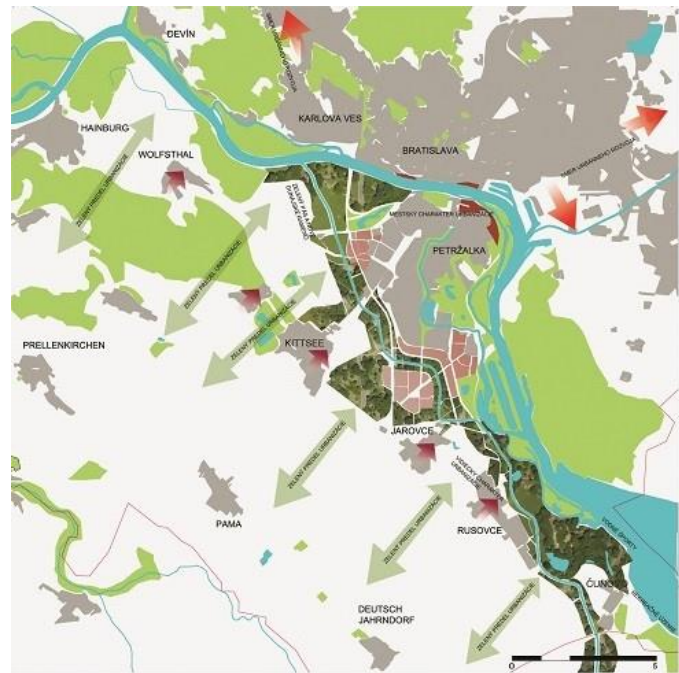
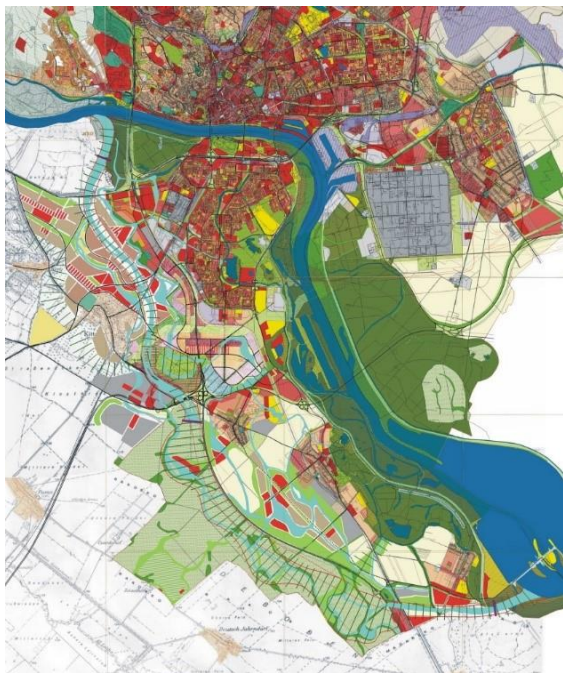
Jedna zo štúdií Bratislavského regiónu z FA STU v Bratislave spracovaná kolektívom Bohumila Kováča, prináša radiálno-okružnú koncepciu s návrhom systému komunikácií, ktorý prepája celý cezhraničný región na slovenskom, maďarskom aj rakúskom území. Na návrhu je cenná kompaktná forma rozvoja sídel s obmedzeným rozpínaním urbanizácie do krajiny, čo prináša aj menšie zaťaženie regiónu z hľadiska záberu poľnohospodárskych a iných nezastavaných plôch.

Obr. 64. Urbanistická štúdia Bratislavského regiónu. Autori: Bohumil Kováč a kol., 1991. Zdroj: Archív Ústavu urbanizmu a územného plánovania STU Bratislava

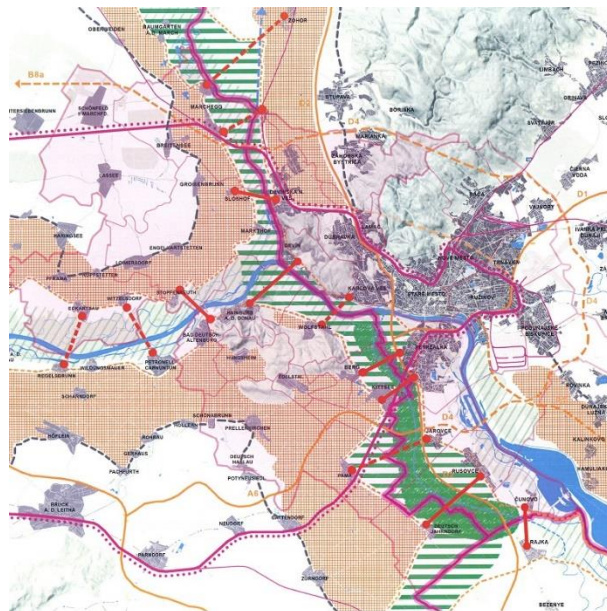
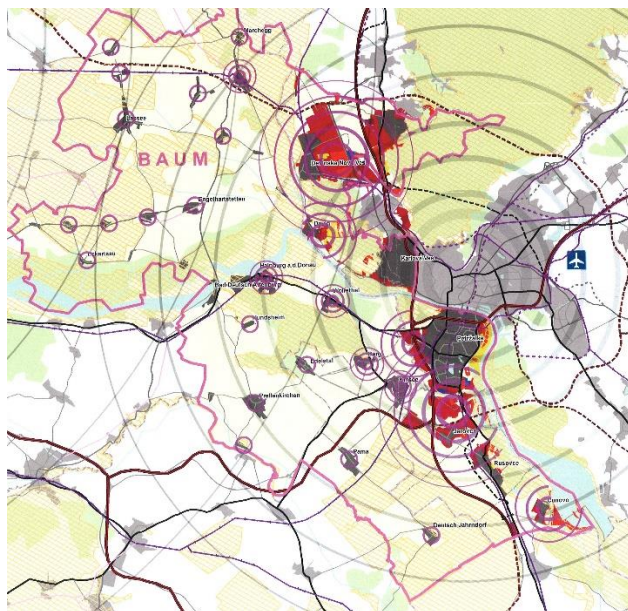
Podrobnejšia urbanistická a krajinárska štúdia, ktorá rozpracováva južné územia Bratislavy, uvažuje o prepojení rakúskeho a slovenského územia nielen v podobe vzájomných funkčných a komunikačných prepojení, ale aj prostredníctvom krajinárskych prvkov, ktoré sa objavujú priamo v stope bývalého hraničného pásma. Autori štúdie vkladajú do priestoru bývalej železnej opony nové vodné plochy a poldre. Historická topografia cezhraničného územia obsahuje okrem iných prvkov aj krajinársku os v Kittsee orientovanú na Bratislavský hrad, ktorú autori štúdie prepojili s pešou trasou na slovenskom území.

K zásadným štúdiám zameraným na rozvoj prihraničnej oblasti medzi Slovenskom a Rakúskom patrí urbanistická štúdia zameraná na rozvoj tzv. štvrtého bratislavského kvadrantu vypracovaná ako podklad pre UPN sídla Bratislavy v súvislosti s protipovodňovou ochranou. Na ňu nadväzoval v roku 2013 projekt BAUM a v rámci neho medzinárodná ideová súťaž, ktorá priniesla päť súťažnými návrhov. Víťazná koncepcia, ktorú vytvorili architekti Radomil Kachlík a Zuzana Jankovičová, bola po súťaži rozpracovaná do podrobnejšej urbanistickej štúdie.

Obr. 65. Rozvojová koncepcia prihraničnej oblasti BSK od architektov Vladimír Hrdý, Vladimír, Miloš Kedrovič. Urbanistická štúdia, 2004.

Obr. 66. Prírodná koncepcia prihraničnej oblasti od architektov Bogár, Králik, Urban, 2013. Obe štúdie uvažujú s vytvorením ramena Dunaja v blízkosti hranice s Rakúskom. Zdroj: Archív autora

Obr. 67. Rozvojový koncept prihraničného územia BSK od autorov Vojtech Hrdina, Ľubomír Klaučo, Hannes Shaffer. Zdroj: Archív autora

Obr. 68. Súťažný návrh, v ktorom autori pracujú s prírodnými prvkami (súťaž BAUM). Autor: Ľubomír Mezovský, 2013. Zdroj: Archív autora

Od druhej polovice deväťdesiatych rokov 20. storočia sa začala prejavovať na území Bratislavského samosprávneho kraja suburbanizácia.⁸⁵ Tento proces súvisí s významným presunom obyvateľstva hlavného mesta do jeho prilahlých obcí, čo spôsobuje zásadné zmeny funkčného využitia, morfologickej štruktúry aj sociálnej skladby obyvateľov vidieckeho zázemia mesta. Suburbanizácia prispieva k zásadnej zmene obrazu krajiny, do ktorej vstupuje rozsiahla výstavba najmä rezidenčného typu, ale aj logistických centier.

Nové obytné celky v mnohých prípadoch nenadväzujú na existujúcu historicky formovanú vidiecku štruktúru. Lokalizácia a morfológia týchto súborov je často ovplyvnená len možnosťou jednoduchého získania pozemkov pre rezidenčnú výstavbu v extraviláne obcí, čo spôsobuje úbytok poľnohospodárskej pôdy a krajnotvorných území vinogradov v malokarpatskej oblasti.

⁸⁵ Suburbanizácii v zázemí Bratislavy boli v ostatných rokoch venované viaceré štúdiá a články publikované v Geografickom časopise. Podrobnejšie k tejto téme pozri: ŠVEDA, Martin. Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinej pokrývky. *Geografický časopis / Geographical Journal* 63 (2). Bratislava: Geografický ústav SAV, 2011, 155-173. ISSN 0016-7193

Obr. 69. Pripravovaná výstavba v priestore vinohradov v meste Svätý Jur. Investori postupne skupujú jednotlivé parcely vinohradov (šedá farba), ktoré sú v zapätí preklasifikované na kategóriu trvalých trávnatých porastov. Po scelení lokality sa začne výstavba. Tento postup spôsobuje úbytok charakteristických lokalít s vinohradmi v uvedenom území a zároveň zmenu mierky krajinného prostredia a vidieckeho sídla. Zdroj: Archív Martina Švedu

V Bratislavskom regióne dosiahol v súčasnosti rozsah suburbanizácie už kritickú mieru. Tento vývoj v bratislavskej predmestskej oblasti v ostatných tridsiatich rokoch podmieňovali nasledovné faktory:

- dopyt po individuálnej forme bývania, pričom jednoznačne dominuje samostatne stojaci rodinný dom so záhradou,
- realizácia územného rozvoja prostredníctvom súkromného sektora, ktorý preferuje racionálny a utilitárny spôsob výstavby rodinných domov na rastrovo rozparcelovaných pozemkoch v prímestských oblastiach,
- platná legislatíva, vzťahujúca sa na uvedený typ preferovanej výstavby samostatných rodinných domov - Vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 532/2002 Z.z z 8. júla 2002, ktorá stanovuje odstupy stavieb, ktoré sú explicitne zadané,
- nedokonalý a nedostatočne uplatňovaný a využívaný systém územného plánovania.

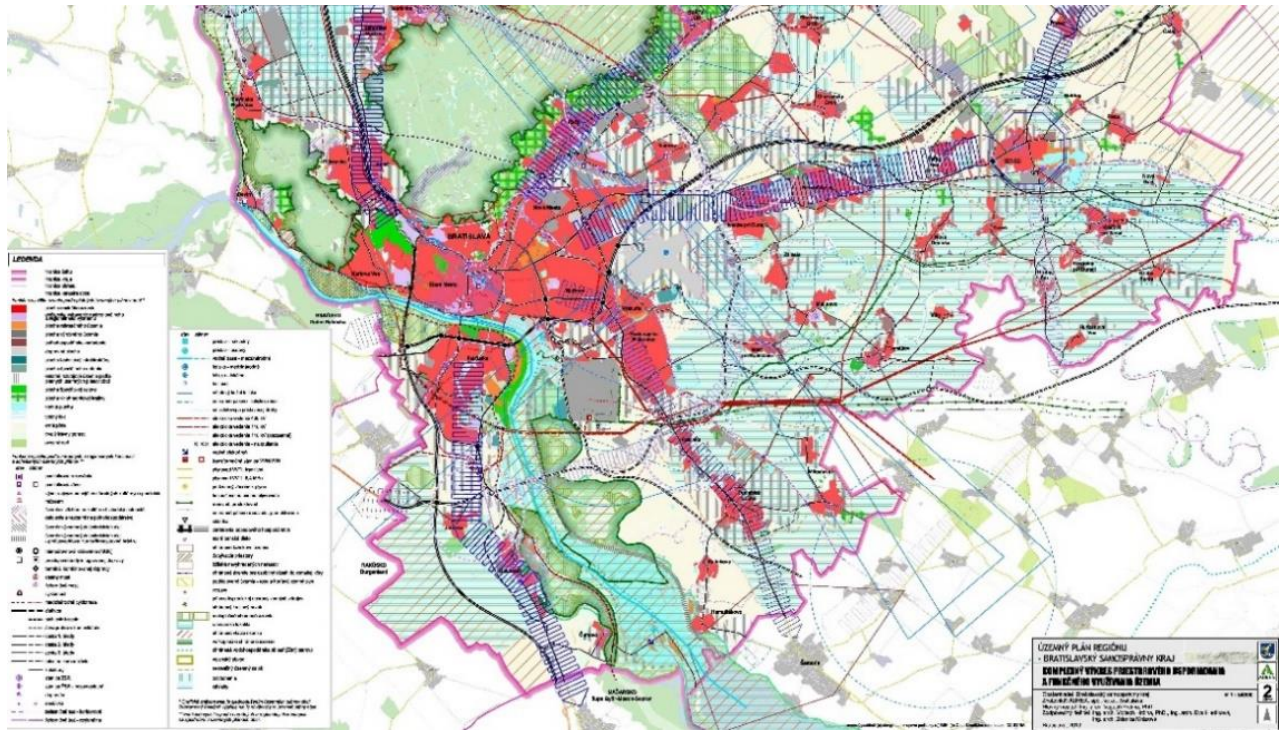
7.6 Súčasnú názory na rozvoj regiónu

Územný plán Bratislavského samosprávneho kraja definuje základné urbanizačné osi, dopravnú štruktúru regiónu a štruktúru prírodných a chránených území. Bratislava má okrem vnútorných regionálnych väzieb aj cezhraničné vzťahy, ktoré majú v rámci Šengenského priestoru potenciál prispievať k postupnému formovaniu viedensko-bratislavského metropolitného priestoru. Tento proces je veľmi pozvoľný a nedávne výskumy potvrdzujú, že každodenný život oboch hlavných miest a ich zázemia má tendenciu rozvíjať viac kontakty smerom dovnútra regiónov a nie smerom do susedného štátu.

V súvislosti s problematikou suburbanizácie považujeme za dôležité priority smernej časti územného plánu VÚC, v ktorých sa uvádza požiadavka podporovať vzťah urbánnych a rurálnych území v novom partnerstve. Tento vzťah je potrebné rozvíjať na základe funkčných väzieb mestských a vidieckych osídlení. Dôležité je pritom rešpektovať prírodné, kultúrne a historické danosti krajinného prostredia a existujúcich sídel. Ako významný moment v smernej časti územného plánu by sme chceli vyzdvihnúť požiadavku dotýkajúcu sa zachovania pôvodného špecifického rázu vidieckeho priestoru. V tomto kontexte sa odporúča vychádzať z pôvodného charakteru zástavby a historicky utvorenej okolitej krajiny; zachovať historicky utváraný typ zástavby obcí a zohľadňovať národopisné špecifiká jednotlivých regiónov.

Pre zabezpečenie priestorovej kvality sídelnej štruktúry Bratislavského samosprávneho kraja dôležitú úlohu zohráva i spôsob spracovania územných plánov jednotlivých sídel. Zásadným problémom, ktorý stále pretrváva je predovšetkým absencia územných plánov zón, ktoré sledujú nie len funkčno-prevádzkové parametre, ale usmerňujú i priestorovú kvalitu budúcej zástavby, teda nie len jej kvantitatívne parametre. Problematickou sa javí i realizácia „ad hoc“ zmien a doplnkov územných plánov sídel často vyvolaných na základe zámeru developera a to bez adekvátneho vyhodnotenia dopadov takéhoto rozvoja na širšie zázemie, respektíve na región ako celok. Nevyhnutnosťou je dôsledné previazania jednotlivých úrovní plánovania. „Na riadenie takéhoto procesu však už nepostačuje klasická regulačná metodika územných plánov, ale je nutné nájsť spôsob koncepčného prepojenia územného plánovania sídelných štruktúr na úrovni zóny, sídla, regiónu“⁸⁶.

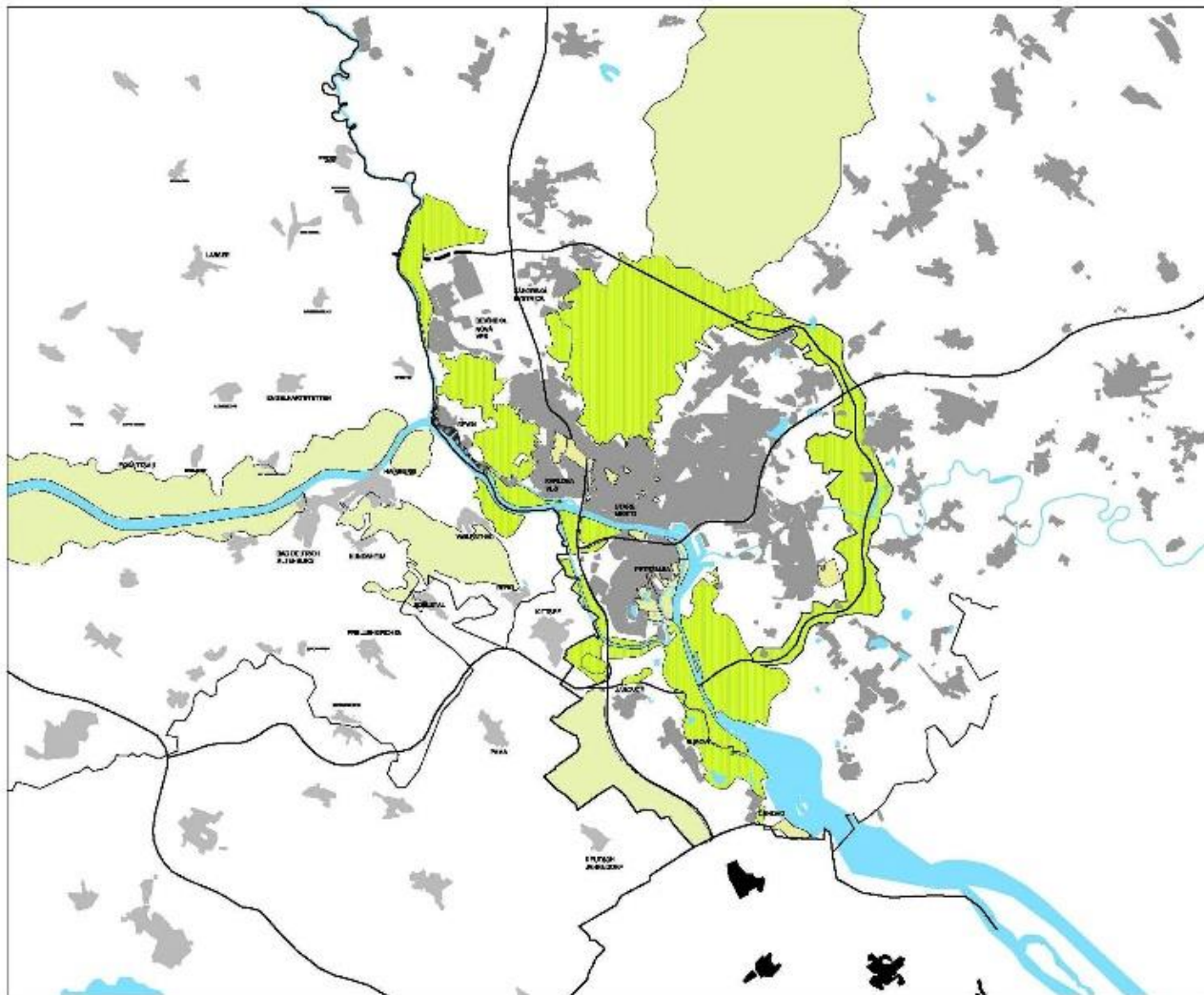
⁸⁶ BACOVÁ, Andrea. Suburbanizačný proces Bratislavy alebo Bratislavské urban sprawl. *ARCH*, roč. 15 (10). Bratislava: Eurostav, 2010, s. 50. ISSN 1335-3268

Obr. 70. Územný plán Bratislavského samosprávneho kraja (BSK). Spracovateľ: Aurex, 2013. Zdroj: Archív BSK

Cieľom by mala byť udržateľná a koordinovaná koncepcia metropolitného regiónu s jasným stanovením a hierarchiou rozvojových lokalít, s obmedzovaním ich rozsahu na voľných plochách, s preferenciou verejnej dopravy a s pravidlami, ktoré by zabezpečovali harmonizáciu hmotovo-priestorovej štruktúry na základe jednoduchých priestorovo-prevádzkových pravidiel. V tomto kontexte je vhodné vyzdvihnúť prístup architekta Romana Kouckého, ktorý uplatňuje v rámci koncepcie Metropolitného plánu Prahy. Ten dôsledne zohľadňuje krajinno-priestorový rámec, tak zásadný pre podporenie osobitosti lokality. Súčasne narába s minimálnym počtom regulačných prvkov, ktoré napomáhajú i v tak veľkej mierke, akým mestský región je, vytvoriť spoločný priestorový kvalitatívny rámec⁸⁷. Reflexie tejto kapitoly vychádzajú z predpokladu, že jedným zo zásadných fenoménov, ktorý má vplyv na rozvoj bratislavského kraja, je prírodno-krajinná kostra územia. Nosnými prvkami tejto krajinnej kostry sú lesné masívy v oblasti Malých Karpát, ale aj aluviálne lesy v dunajskej krajine a takisto poľnohospodárske plochy ležiace medzi zastavanými predmestskými územiami bratislavského regiónu.

⁸⁷ KOUCKÝ, Roman a kol. *Územní plán hlavního města Prahy*. Metropolitní plán: koncept odůvodnění. Praha: IPR, 2014, s. 17-149. ISBN 978-80-87931-19-6 ; pozri aj: KOUCKÝ, Roman. *Elementární urbanismus*, Praha: Zlatý řez, 2006, s. 21-55. ISBN 80-902810-7-9

Obr. 71. Ideová štúdia zeleného pásu okolo Bratislavy - prírodného predelu medzi mestom a krajinou s predmestskými obcami. Táto prírodno-krajinná kostra obsahuje zalesnené územia Karpát, podunajskú krajinu, nivu Moravy, časť povodia Malého Dunaja a zelený pás v cezhraničnom území medzi Slovenskom a Rakúskom. Výkres predstavuje jednu z alternatívnych štúdií vytvorenú v rámci projektu dizertačnej práce na ÚUUP, Fakulta architektúry STU Bratislava. Autor: Michal Bogár, 2018. Zdroj: archív autora

Zelené plochy nepovažujeme pritom za zostatkové územia, ktoré medzi sebou zanecháva postupujúca výstavba, ale naopak v našom koncepte sa na ne dívame ako na určujúce elementy, ktoré budúca urbanizácia bude musieť rešpektovať. Takým prvkom sa môže stať zelený pás navrhovaný na území bývalej železnej opony patriaci do potenciálneho radiálno-okružného prírodného systému. Zelený pás prihraničnej oblasti nadväzuje na lesné porasty lemujúce tok Dunaja a na ďalšie lokalitami, ktoré tvoria biokoridory nadregionálneho významu. Systém zelených území v bratislavskom regióne, ktorý obkolesuje územie mesta, má šancu postupne vytvoriť spojitý zelený pás - *bratislavský green belt*.

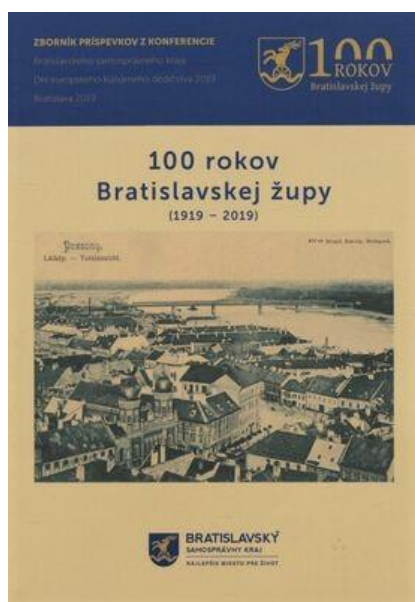
7.7 Záver

Cieľom našej štúdie bolo pripomenúť si niektoré významné momenty vo vývoji názorov na rozvoj územia bratislavskej župy. Dotkli sme sa pritom niektorých pozoruhodných konceptov a projektov, alebo historických udalostí.

Naším zámerom bolo poukázať na fenomén prírodných prvkov bratislavského kraja, ktoré môžu v budúcich rozvojových konceptoch regiónu zohrať významnú rolu. Medzi našimi spoločnými cieľmi v rámci interdisciplinárnej spolupráce na rozvojových konceptoch bratislavského kraja bude určite hľadanie funkčných regulačných nástrojov pre budúcu urbanizáciu a zároveň ochrana ucelených systémov nezastavaného prírodného územia.

7.8 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 72. Obálka publikácie 100 rokov Bratislavskej župy.

Publikácia 100 rokov Bratislavskej župy je súborom štúdií viacerých autorov zameraných na diferencované témy. Kapitola *Územný rozvoj kraja – minulosť a vízia do budúcnosti* sa sústreďuje na vybrané koncepcie rozvoja mesta, alebo častí regiónu od dvadsiatych rokov 20. storočia až po nedávne štúdie zamerané na urbanizáciu niektorých predmestských oblastí Bratislavy.

Autorským zámerom bolo pomenovať ťažiskové myšlienky v uvažovaní o urbanizácii v predmestskej krajine a vysledovať v predstavených koncepciách niektoré idey ako spojitý systém premýšľania o danom priestore – Ariadninu niť – po ktorej sa dokážeme pohybovať v priestore naplnenom úvahami o budúcej urbanizácii v prímestských obciach a v širšom území bratislavského regiónu.

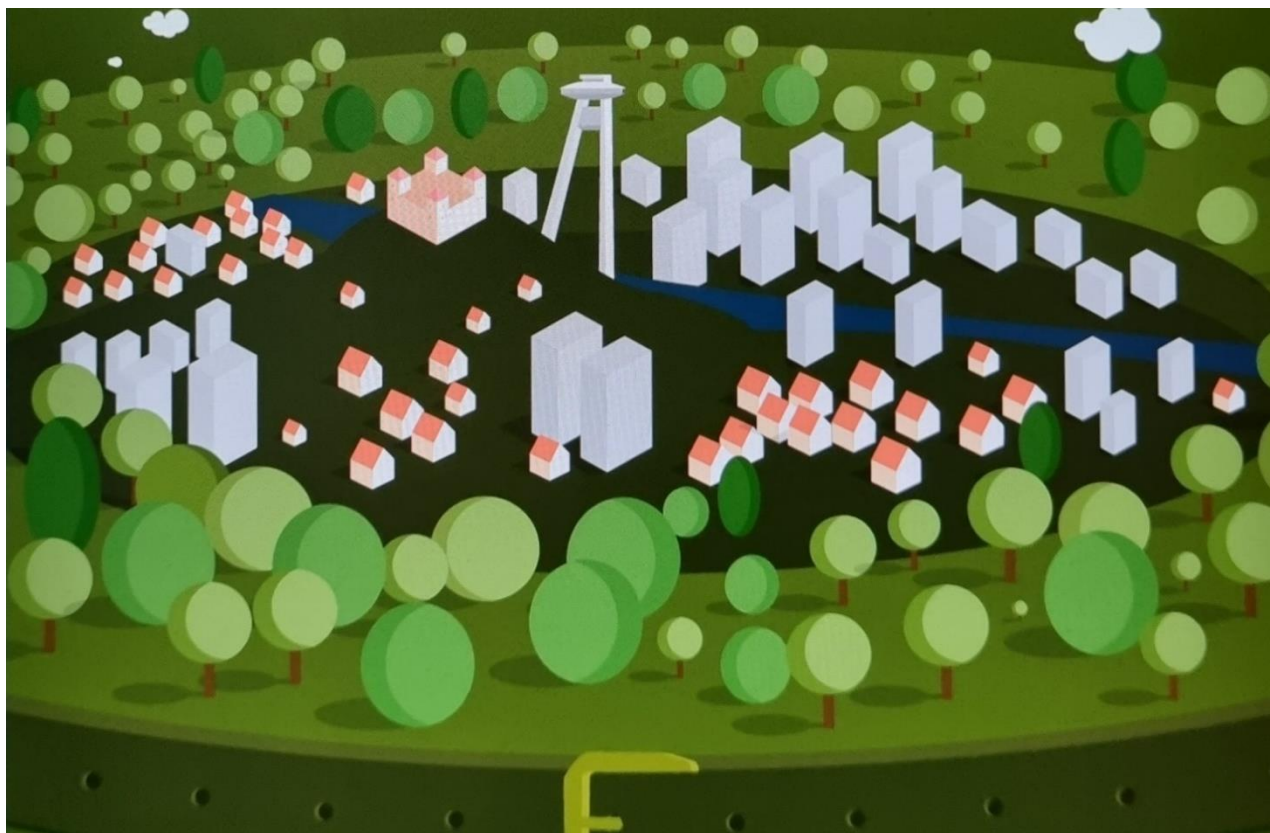
Kapitola sa dotýka prírodných prvkov v bratislavskom regióne ako potenciálnych elementov, ktoré môže zásadne prispieť k formovaniu a modifikovaniu súčasných názorov na budúcu urbanizáciu predmestských oblastí tzv. Veľkej Bratislavy.

V tejto kapitole sa po prvýkrát publikuje v knižnej podobe aj idea spojitého zeleného prstenca v predmestskej oblasti Bratislavy, ktorú autor predstavil už v roku 2018 vo svojom projekte dizertačnej práce obhájenom na Ústave urbanizmu a územného plánovania FAD STU. Tento projekt obsahoval návrh spojitého systému zelených plôch nachádzajúcich sa v území medzi kompaktným mestom a predmestskými obcami - ako prírodný a krajinný systém, ktorý má šancu spojiť sa do principiálneho zeleného prstenca a vytvoriť *Bratislavský green belt*. Tento zelený prstenec je zatiaľ víziou, ale má potenciál stať sa určujúcim krajinným prvkom / prirodzeným limitom budúcej urbanizácie.

Výskum danej témy pokračoval v nasledujúcich rokoch 2019 – 2021 v rámci doktorandskej publikačnej činnosti autora habilitačnej práce. Témy výskumu sa v tomto období zameriavali hlavne na východnú prímestskú oblasť Bratislavy a na sídla vidieckeho charakteru, ktoré sa dotýkajú potenciálneho zeleného prstenca hlavného mesta. Práve tejto oblasti sa venujú autorské štúdie v knihách *Suburbanizácia 1* a *Suburbanizácia 2* prezentované v nasledujúcich kapitolách habilitačnej práce. V týchto textoch je naznačené aj smerovanie ďalšieho možného výskumu a prezentuje sa tu práca na prípadových štúdiách.

8. Bratislava v zelenom objatí?

BOGÁR, Michal. Bratislava v zelenom objatí? In: ŠVEDA, M. a P. ŠUŠKA, eds. et al. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, 2019, s. 82-103. ISBN 978-80-89548-08-8

Obr. 73. Ideová štúdia Zeleného venca okolo Bratislavy. Zdroj: Šveda, Šuška, 2019

8.1 Úvod

Intenzívna urbanizácia, ktorá priniesla veľký plošný nárast miest hlavne v 2. polovici 20. storočia, pokračuje aj v súčasnosti rýchlym tempom. Vypĺňa nezastavané priestory vo vnútri miest a vstupuje aj do medzimestského metropolitného⁸⁸ územia. Štatistické dáta potvrdzujú, že výmera voľných priestranstiev a prírodných plôch sa stále znižuje, čím sa mení celý obraz

⁸⁸ Metropolitné územie je definované v textoch viacerých autorov ako sieť miest a obcí s „jadrovým“ mestom, ku ktorému gravitujú okolité sídla sociálnymi a inými vzťahmi. Viac pozri aj v kapitole 2 habilitačnej práce.

mestskej krajiny – *obraz*, ktorý je jedným z hlavných pojmov Lynchovho prístupu k mestu⁸⁹. V súvislosti s neustálou premenou krajinného obrazu píše Miroslav Marcelli v jednej zo svojich filozofických reflexií o viacerých pojmoch obsahujúcich časovú dimenziu⁹⁰. Dotýkajú sa pohybov – prírodných aj urbánnych – v ktorých zaznamenávame viaceré typy rytmov. Sú to napríklad prírodné cykly, ktoré súvisia s pohybom rieky, s jej opakujúcimi sa nízkymi stavmi hladiny či s povodňami, je to aj striedanie vegetačných období, ktoré zásadne ovplyvňuje život a podobu rurálnej krajiny a množstvo iných prírodných rytmov. Zároveň s tým zaznamenávame aj sociálne pohyby – presuny obyvateľstva spôsobujúce suburbanizačné vlny⁹¹, ktoré prichádzajú v rôznych intervaloch a zasahujú územia v okolí veľkých miest v diferencovaných vzdialenostiach. Podľa Marcelliho môžeme hovoriť aj o prelínaní viacerých rytmov, teda o polyrytmickom vývoji krajinného priestoru.

Krajina v okolí Bratislavy je súčasťou cezhraničného regiónu. Je to územie, ktorého forma osídlenia je primárne poznačená geografickými danosťami krajiny. Terénny reliéf tu dlhodobo tvoril prirodzené podmienky pre osídlenie a prepájanie určitých častí územia, ale zároveň aj pre trasovanie štátnych hraníc. Bývalá železná opona medzi východnou a západnou Európou, ktorá sa dotýkala priamo územia Bratislavy, sa tiahla pozdĺž Dunaja a Moravy, pretínala polia a lesy na južnom okraji mesta a pokračovala ďalej po rakúsko-maďarskej hraničnej čiare. Táto prísne strážená hranica bola jedným z najsilnejších fenoménov v území, ktorý tak, ako aj prítomnosť rieky a jej pohybov, ovplyvnil dnešnú podobu tejto cezhraničnej krajiny. Južná periférna oblasť Bratislavy, kde sa po politických zmenách v roku 1989 zrušila dlhodobo neprístupná hraničná zóna, obsahuje výnimočné prírodné plochy. Táto oblasť nadväzuje na ďalšie lokality, s ktorými spoluvytvára širší krajinný systém.

⁸⁹ Kevin Lynch formuloval niekoľko základných urbanistických pojmov svojej teórie v knihe *The Image of the City* vydanej v roku 1960. Hovorí tu o obraze (*image*) a o hodnotiacom kritériu mesta: *imageability*. Podrobnejšie pozri: LYNCH, Kevin. *Obraz mesta*. Praha: Bova Polygon, 2004, 224 s. ISBN 80-7273-094-0

⁹⁰ Pojmy sú citované z jedného z rukopisov, ktorý vznikol v priebehu rokov 2013 – 2014 v rámci korešpondencie s Michalom Bogárom, autorom tejto štúdie. Reflexie Miroslava Marcelliho z tohto obdobia sa dotýkali návrhu niektorých pojmov pre štúdiu *Čas, mesto, rytmus* do knihy Bratislava Metropolis. Viac pozri v publikácii: Marcelli, M. 2014.

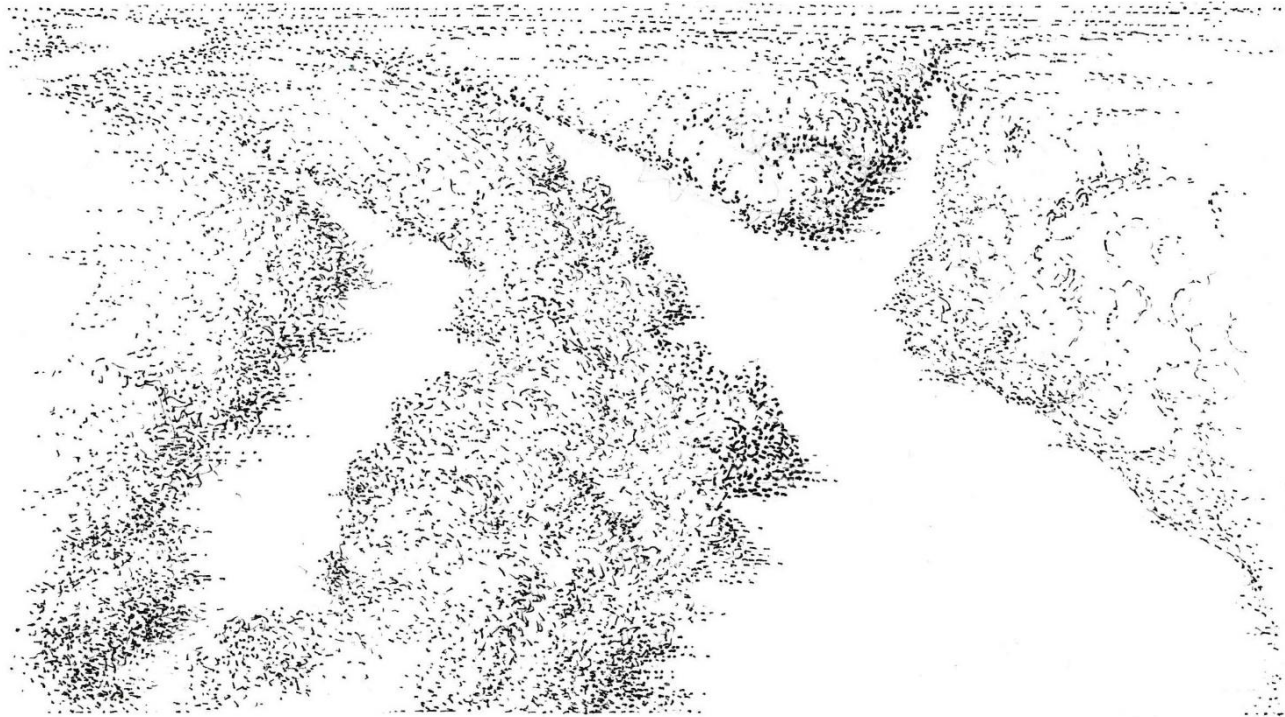
⁹¹ O presunoch obyvateľstva v okolí veľkých miest hovorí geograf Martin Šveda: „Suburbanizácia je komplexný transformačný proces, ktorý sa podieľa na fyzických, demografických, sociálnych a funkčných premenách prostredia v zázemí veľkých miest. Jej podstatou je vnútroregionálna redistribúcia obyvateľstva, ktorá však neznamená len nárast počtu obyvateľov v prímestských obciach, ale zahŕňa komplexné zmeny v priestorovej organizácii spoločnosti v okolí miest.“ Detailnejšie pozri: Šveda 2012.

8.2 „Pra-příroda“ verzus suburbium

Územie, v ktorom sa formovalo prvotné osídlenie dnešnej Bratislavy, bolo špecifickým miestom, kde sa stretala vnútrozemská dunajská delta s lesnatým karpatským terénom. Táto „pra-příroda“ zostáva na niektorých miestach dodnes skoro neporušená aj napriek tomu, že v jej blízkosti sa vytvorilo rozsiahle mesto. V obrazoch bratislavskej krajiny vidíme stopy historických prírodných scén v zachovaných dunajských ramenách, v nive Moravy alebo v karpatských lesoch, ktoré sa rozprestierajú v okolí mesta. Môžeme tu vidieť aj iný typ nezastavaných priestorov: prírodné plochy, ktoré zostali vo vnútri mesta a nikdy sa neurbanizovali alebo naopak lokality, ktoré boli v minulosti už zastavané ako súčasť kontinuálneho mesta a následne sa vyprázdnili rôznymi zásahmi.

Obr. 74. Niva Moravy v slovensko-rakúskom cezhraničnom území – súčasť „pra-prírodnej“ krajiny bratislavského regiónu. Kresba: Michal Bogár, 2021

Obr. 75. Dunajské ramená v slovensko-maďarskom území. Relikt vnútrozemskej delty. Kresba: M. Bogár, 2022

Pri istej miere abstrakcie môžeme teda hovoriť o minimálne dvoch druhoch nezastavaného územia v meste a jeho okolí: ide o prírodné a iné plochy bez zástavby a o územia, ktoré sa vyprázdnilo civilizačnými aktivitami (napr. asanáciami nepotrebných výrobných areálov). Pri skúmaní súčasného obrazu mesta a jeho okolitého územia sa dostávame k udalostiam, ktoré nie sú na prvý pohľad zrejmé. Vladimír Šimkovič, ktorý vo svojich reflexiách sleduje fenomenologické ponímanie bratislavskej krajiny, hovorí o meste v hraničnej polohe. Vo svojom texte píše: Pre Bratislavu sa početné historické a kultúrne informácie začínajú štandardným a stručným konštatovaním, že leží v dotyku Karpát a Dunaja, čo je zrejmé, ale za týmto viditeľným obrazom krajiny je množstvo vzťahov a udalostí, ktoré sú skryté.⁹² Šimkovič vo svojej štúdii uplatňuje metódu, v rámci ktorej radí za sebou zdanlivo nesúvisiace obrazy alebo sekvencie, ktorých interpretáciou odkrýva hlbšie súvislosti skúmaného miesta. Je zaujímavé pozrieť sa podobným spôsobom na vybrané územie a zároveň hľadať hlbšie dôvody, ktoré ovplyvnili jeho dnešný stav.

⁹² Celá reflexia je v kapitole: ŠIMKOVIČ, Vladimír. Poloha a osud mesta na hranici. In: PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. 1. vyd. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 55-82. ISBN 978-80-88757-77-1

Od začiatku 90. rokov 20. storočia zaznamenávame v zázemí Bratislavy suburbanizačné javy⁹³, ktoré súvisia s presídľovaním obyvateľov Bratislavy (ale aj migrantov z iných regiónov Slovenska) do menších miest a obcí v jej okolí. V súvislosti s neustálym úbytkom nezastavaných území vyvstáva otázka, do akej miery sa zachoval potenciál prírodných krajinných osí a rozvojových línií bratislavského regiónu, ktoré boli zahrnuté do krajinárskych konceptov vytvorených najmä v druhej polovici 20. storočia.

Aktuálna odborná debata vychádza z kritickej analýzy predchádzajúcich názorov a sústreďuje sa na systém prírodných plôch, ktoré môžu v budúcnosti pomôcť pri usmernení, alebo limitovaní priestorovej expanzie urbanizácie prenikajúcej do bratislavskej predmestskej oblasti.

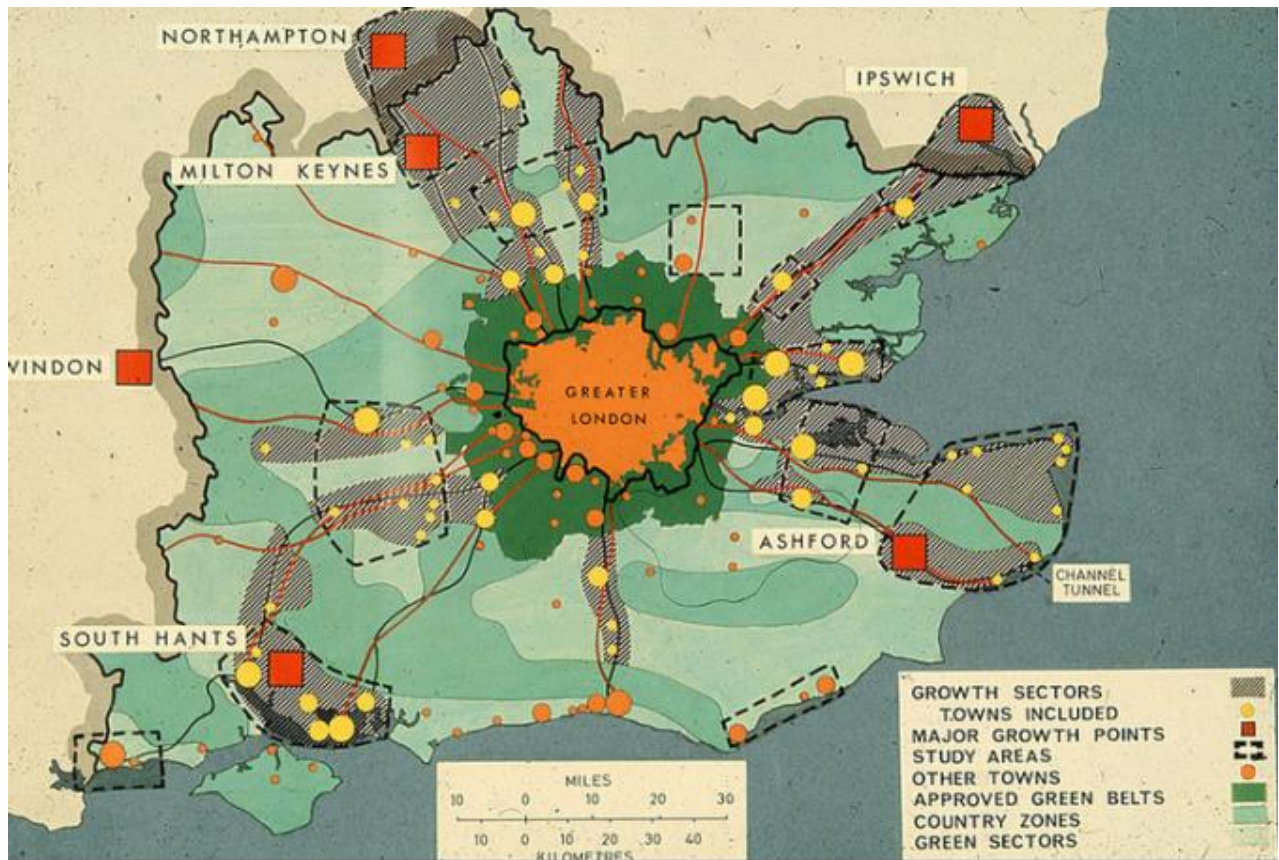
8.3 Európske metropolitné územia a krajinno-prírodná osnova ako rámec a limit

V mestách západnej Európy a Severnej Ameriky prebieha suburbanizácia od 50. rokov 20. storočia, pričom ju sprevádza debata a aktivity zamerané na metódy regulácie tohto javu s cieľom zlepšiť podmienky života obyvateľov dotknutých území.

Aktuálny diskurz o európskych metropolitných územiach a o ich suburbanizačných prejavoch sa dotýka predovšetkým tých priestorov, ktoré obklopujú hlavné mestá. Jednou zo základných tém tejto debaty je budúci vývoj vzťahu medzi prírodou a mestom alebo širšie, medzi prírodou a metropolou.

Filozofka Chris Younes hovorí o tomto vzťahu ako o našom vnútornom rozpore, ktorý však má svoje smerovanie a východisko. V knihe *Ville contre-nature* (Younes 2010) hovorí: Túžbu po novom spojení človeka s prírodou pociťujeme súčasne s našou túžbou po intenzívnom mestskom prostredí a po premene spôsobu života. Hybridizácia mestských a prírodných plôch sa odohráva v priestorových a časových redistribúciách, ale zároveň aj v prebúdzaní ekologického svedomia... Nedokážeme skutočne potlačiť náš smútok nad stratou „divokej“ alebo „archaickej“ prírody, ktorú sa snažíme chrániť v jej malom rozsahu tak, že ju nahradíme „renaturalizovanou“ prírodou ohrozujúcou celý ekosystém. Zachrániť ju naozaj máme však šancu jedine tak, že znovu sprítomníme pre okolitý svet túto pôvodnú prírodu.

⁹³ Proces suburbanizácie môžeme chápať ako transformáciu sociálneho a fyzického prostredia z vidieckeho na (pred)mestské, suburbánne (Sýkora 2003).

Obr. 76. Ideová štúdia Zeleného pásu okolo Londýna, ktorého úlohou je limitovať rast mesta. Zdroj: Bogár, 2019

V uplynulom desaťročí vznikli viaceré teoretické štúdie a ideové návrhy pre usmernenie procesov v aglomerácii Veľkého Londýna, v metropolitnom území Paríža (*Le Grand Paris*), ale aj vo viacerých cezhraničných regiónoch, medzi ktoré radíme krajinné oblasti v dotyku severného Francúzska a Belgicka, Nemecka a Francúzska a ďalšie metropolitné územia v zázemí veľkých európskych miest.

V tomto období sa objavujú aj výskumné projekty a štúdie zamerané na predmestské a metropolitné oblasti stredoeurópskych miest (Budapešť, Viedeň) a zároveň na cezhraničné územie medzi Viedňou, Bratislavou, Györom a Brnom.⁹⁴ Pre reflexie dotýkajúce sa bratislavského regiónu boli ideovým a inšpiračným rámcom viaceré interdisciplinárne štúdie vybraných európskych metropol.

⁹⁴ Cezhraničné územie Slovenska, Rakúska, Maďarska a Českej republiky je predmetom reflexií autorov z viacerých oblastí (sociológia, etnológia, urbanizmus, filozofia a i.). Viac pozri v 2. kapitole habilitačnej práce.

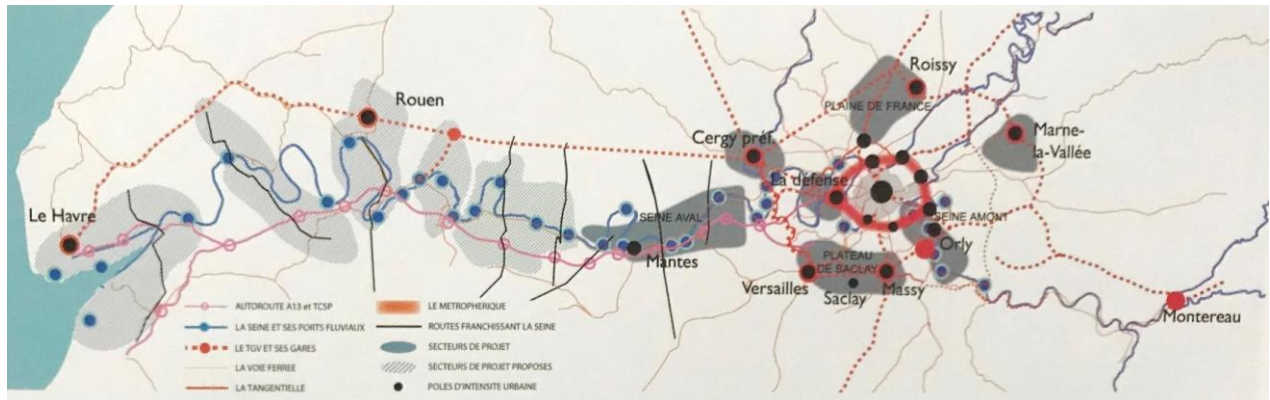
8.4 Výskum a ideový koncept metropolitného zeleného prstenca Londýna

Charakteristické dopady suburbanizácie sa prejavujú dlhodobo v metropolitnej oblasti Londýna (*Greater London*), kde sa už od 60. rokov 20. storočia formuje idea zameraná na limitovanie plošného nárastu novej, prevažne rezidenčnej výstavby v okolí hlavného mesta. Odborné a komunálne aktivity vyústili do návrhu ochranného zeleného prstenca limitujúceho ďalšie šírenie expanzívnej zástavby do vidieckej krajiny. Prvýkrát bol tento prírodný prvok spomenutý už v 30. rokoch 20. storočia a jeho podoba aj rozsah sa postupne menili. Plán širšieho územia v okolí Londýna, ktorý vznikol v 40. rokoch 20. storočia (Abercrombie 1944), ako aj ďalšie plány vytvorené v nasledujúcom období, prezentujú *green belt* (zelený pás) ako prírodný predel medzi Veľkým Londýnom a tzv. vonkajším územím Londýna. V minulosti bol tento pás definovaný ako prírodná plocha bez stavieb, ktorej úlohou bolo obmedziť expanziu novej výstavby a tým limitovať rast počtu obyvateľov Veľkého Londýna. Metropolitný zelený pás (obr. 1) stále existuje a medzičasom sa dokonca zväčšila jeho plošná výmera, narúšajú ho však stavebné aktivity, ktoré vstupujú do jeho územia. Dôvodom tohto stavu je aj skutočnosť, že uvedené zelené pásmo nikdy nebolo presne definované priestorovým regulatívom alebo samostatným plánom. Aktuálna odborná debata preto smeruje k jeho redefinícii, pričom sa otvárajú zásadné otázky dotýkajúce sa budúceho sociálneho aj krajinného obrazu celého metropolitného regiónu Londýna.

8.5 Ideové štúdie pre Veľký Paríž

V súvislosti s Veľkým Parížom ⁹⁵ prinášajú koncepcie metropolitného územia francúzski urbanisti Roland Castro, Antoine Grumbach, Christian de Portzamparc, Dominique Perrault a ďalší. O metropole hovoria ako o území, ktoré je hybridným priestorom naplneným štruktúrami rôzneho charakteru, novými urbánnymi formami a prvkami rurálnej krajiny.

⁹⁵ Územie Veľkého Paríža paralelne analyzujú viaceré francúzske a zahraničné tímy, ktoré zároveň pripravujú aj ideové štúdie ďalšieho rozvoja parížskej aglomerácie. V roku 2008 francúzsky prezident Nicolas Sarkozy vyzval niekoľko multidisciplinárnych kolektívov, aby pripravili analýzy a ideové námety na transformáciu parížskej metropolitnej oblasti. V zadaní projektu sa uvádza, že cieľom tejto štátnej iniciatívy je prebudovanie uvedenej oblasti na veľkú európsku metropolu dvadsiateho prvého storočia s cieľom zlepšiť životné prostredie obyvateľov, napraviť územné nerovnosti a vybudovať trvalo udržateľné mesto. Podrobnejšie pozri: DREVON, J. F., ed. et al. *Le Grand Pari(s)*. Consultation internationale sur l'avenir de la Metropole Parisienne. Paris: Le moniteur Architecture AMC, 2009, s. 123-144. ISBN 978 2 281 19368 8

Obr. 77. Ideový návrh *Seine Métropole*, ktorý predstavil francúzsky architekt a urbanista Antoine Grumbach ako víziu rozvoja Veľkého Paríža (*Le Grand Paris*) v území okolo rieky Seiny smerom na západ až po prístavné mesto Le Havre, 2009. Zdroj: Grumbach et al. 2009

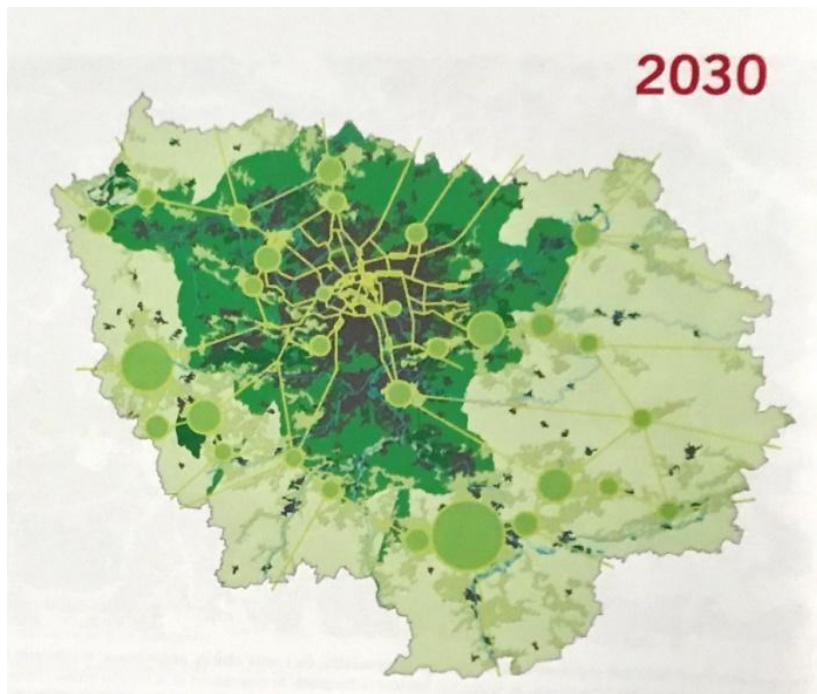
Je to územie, ktoré je v neustálom vývoji, nemá mestský charakter a jeho vidiecky obraz je narušený inváziou suburbanizačných aktivít. Ako typický príklad metropolitného územia uvádza urbanista Antoine Grumbach so svojím kolektívom (Grumbach 2009) krajinu v okolí Seiny, ktorej časť patrí do oblasti parížskej aglomerácie (obr. 2). V jednotlivých častiach tohto územia sa striedajú prvky mestského prostredia a poľnohospodárskej krajiny, dopravné trasy a diferencované urbánne štruktúry, ktoré vytvárajú jeden spojitý obraz.

Rieka tvorí ideovú aj koncepčnú os Grumbachovho návrhu Veľkého Paríža. Vo svojej štúdii nazvanej *Seine Métropole* definuje lineárny koncept metropolitného územia orientovaného smerom na západ od Paríža a umiestňuje ho do údolia Seiny, kde sa postupne dotýka miest Mantes, Rouen a svojou rozvojovou osou siaha až po prístavné mesto Le Havre.

Koncepcia pre Veľký Paríž, ktorú predstavil Richard Rogers a partneri, je formovaná ako polycentrický systém rozvíjajúci sa okolo kompaktného mesta. Tak, ako v prípade londýnskej metropoly, aj v tejto štúdii je zreteľný zámer limitovať ďalší plošný rast mesta a jeho suburbanizačných aktivít prírodným prstencovitým útvarom (obr. 83 a 84). Tento prvok je definovaný ako zelené medzikružie vložené do metropolitného územia prinášajúce zásadné rozhranie medzi rôznymi prostrediami, teda medzi (pred)mestským a vidieckym prostredím. V ňom samotnom je zároveň obsiahnutý aj rozhodujúci sociálny rozmer projektu prinášajúci principiálne obmedzenie počtu obyvateľov vo vymedzenej oblasti. Takýmto prirodzeným limitom rastu sa vytvoria predpoklady pre zlepšenie podmienok bývania, vybavenosti a dobrého dopravného spojenia každej z obytných častí s centrálnym mestom a s ďalšími okolitými centrami.

Obr. 78. Jeden z desiatich princípov pre metropolu Paríž: prírodný prstenec ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirk, Harbour et al. 2009

Obr. 79. Prírodný prstenec v metropole Paríža ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirk, Harbour et al. 2009

Zároveň je tu vytvorený princíp nového nedotknuteľného prírodného územia definovaného ako kontaktný a regeneračný priestor pre obyvateľstvo mesta a jeho suburbií. Zásadnou súčasťou celého konceptu bola aj výskumná časť ideového projektu, na ktorej sa podieľal prof. Ian Gordon a multidisciplinárny tím *London School of Economics*, ktorý sa v súčasnosti venuje aj konceptu zeleného pásu Londýna.

8.6 Veľká Bratislava a diskurz o rozvojových osiach a prírodno-krajinnej kostre regiónu

Pojem Veľká Bratislava použili vo svojich textoch už Alois Balán a Jiří Grossmann, ktoré publikovali v 20. rokoch 20. storočia v časopise SIA⁹⁶. Išlo o ideové štúdie zamerané na definovanie rozvojových osí mesta a na prípravu regulačného plánu, ktorý bol v tom čase mimoriadne aktuálnou témou v mnohých európskych mestách. Bratislava, ako nové hlavné mesto, sa nachádzala v úplne zmenených priestorových vzťahoch a v dotyku s novousporiadanými štátnymi hranicami. Množstvo článkov a prípravných aktivít vyústilo do medzinárodnej súťaže na Regulačný plán Bratislavy, ktorá priniesla niekoľko konceptov možného rastu mesta a jeho zázemia. Viaceré súťažné koncepty navrhovali rozvoj mesta predovšetkým do rovinatého územia rozkladajúceho sa severovýchodne od kompaktného jadra mesta.

8.7 Diskurz o cezhraničných súvislostiach a rozvoji Bratislavského regiónu

Koncepcie rozvoja urbanizácie severovýchodným smerom a pozdĺž hlavných dopravných osí spájajúcich Bratislavu s ďalšími mestami nachádzame aj v iných návrhoch dotýkajúcich sa širšieho zázemia mesta. Rozvojové osi bratislavského regiónu overoval Emanuel Hruška vo svojich štúdiách z prelomu 50. a 60. rokov. Viaceré kresby z rokov 1955-1958 predstavujú uvažovanie o formovaní urbanizačných línií v oblasti podkarpatského pásu a takisto v oblasti Žitného ostrova, teda vo východnej a juhovýchodnej časti regiónu. Princíp tohto návrhu možno nazvať ako radiálno-okružný, v ktorom sú zreteľné hviezdicovito formované rozvojové osi predpokladané pozdĺž silných dopravných prepojení s regiónom. Medzi jednotlivými rozvojovými osami sú v návrhoch umiestnené prírodné a poľnohospodárske územia, ktoré tvoria zelené krajinné predely. Autor vo svojom návrhu uvažuje o metropolitných súvislostiach siahajúcich do vzdialenosti 50 až 100 km od Bratislavy (obr. 5). Emanuel Hruška teda vo svojich víziách predpokladal lúčovitý princíp urbanizácie od jadrového mesta smerom do zázemia a zároveň jasne definoval voľné územia zabezpečujúce spojitost' prírodnej nezastavanej krajiny. Jeho úvahy o zosieťovaní bratislavského zázemia

⁹⁶ Štúdia bola zameraná predovšetkým na ideové námety pre budúci regulačný plán mesta, v texte sa ale objavujú aj poznámky k periférnej časti mesta. Viac pozri v príspevku: BALÁN, Alois a Jiří GROSSMANN. Regulační studie velké Bratislavy. *Časopis československých architektů SIA*, 25 (3), Praha: SIA, 1926, s 39-52.

a Žitného ostrova pokračovali aj ďalej za štátne hranice. Do svojich kresieb prirodzene zahŕňal aj maďarské a rakúske územia, kde počítal s priamym dopravným napojením bratislavského regiónu na budúcu diaľnicu Viedeň – Budapešť a túto víziu vyslovil aj napriek existencii železnej opony v tesnom susedstve s Bratislavou. Pozoruhodná je v tejto súvislosti aj ďalšia štúdia dotýkajúca sa Makroregiónu Bratislava, v ktorej Emanuel Hruška kreslí víziu rozvoja územia pre rok 2010 a uvažuje o vhodných územiach na trasovanie urbanizačných osí tak Viedne, ako aj Bratislavy. Juhozápadne od Viedne definuje optimálne „alpské pásmo“ pre budúci rozvoj viedenskej metropoly. Pre urbanizáciu bratislavského zázemia definuje severovýchodné územie ležiace na úpäť karpatských svahov. Je to skutočne metropolitná mierka uvažovania, v ktorej figurujú aj lokality technického a industriálneho charakteru, medzinárodné letisko medzi Viedňou a Bratislavou umiestnené na Moravskom poli a spoločné rekreačné územia na brehoch Neziderského jazera.

V priebehu šesťdesiatych rokov vznikli aj ďalšie štúdie dotýkajúce sa rozvoja zázemia Bratislavy a časti okolitého regiónu. Tieto návrhy vznikli v prostredí Urbionu i na akademickej pôde Slovenskej vysokej školy technickej. Objavil sa v nich radiálno-okružný princíp plánovania komunikácií a budúcej urbanizácie, ale autori týchto štúdií vo svojom uvažovaní nepresahovali na rakúske, ani na maďarské územie. Na druhej strane štátnej hranice sa objavoval väčšinou len prázdny mapový podklad bez akýchkoľvek koncepcných zásahov. Ani v rakúskom prostredí teda nevznikli v tomto období žiadne zásadné návrhy, ktoré by sa dotýkali cezhraničných rozvojových osí medzi susediacimi krajinami.

Od začiatku 90. rokov, teda po odstránení železnej opony, vznikali postupne koncepty, ktoré sa dotkli cezhraničného územia medzi Bratislavou a rakúskymi obcami. Jednu z prvých štúdií opäť vypracoval širší autorský tím z akademického prostredia SVŠT pod vedením Bohumila Kováča. V tomto návrhu, ktorý sa dotýka predovšetkým Petržalky, sa uvažuje o prepojení rakúskeho a slovenského územia nielen pragmatickými vzťahmi, ale aj krajinárskymi prvkami, ktoré sa objavujú aj priamo v stope bývalého hraničného pásma, kam autori štúdie vkladajú nové vodné plochy a poldre. Historická topografia cezhraničného územia obsahuje okrem iných prvkov aj krajinársku os v Kittsee orientovanú na Bratislavský hrad, ktorú autori štúdie z roku 1993 prepojili s pešou trasou na slovenskom území (obr. 85).

Obr. 80. Štúdia prepojenia cezhraničného územia medzi Petržalkou a Kittsee. Autori / Zdroj: Kováč. a kol., 1993

Rozvojové osi obsiahnuté v čistopise Územného plánu regiónu pre Bratislavský samosprávny kraj potvrdzujú predchádzajúce koncepty generované v priebehu viacerých desaťročí a odrážajú aj pragmatický vývoj v suburbánnej oblasti mesta. Tieto rozvojové osi sú čiastočne podmienené geografickou situáciou, ako aj dlhodobo využívanými vhodnými podmienkami pre výstavbu osídlení v súbehu s hlavnými komunikačnými trasami smerujúcimi do ďalších častí regiónu smerom k Trnave, Nitre a k ďalším sídlam. Postupne sa rozvíja princíp „Veľkej Bratislavy“, ktorá zahŕňa mesto a pomerne rozsiahlu časť okolitej krajiny. Budujú sa vzťahy s bezprostredne susediacimi rakúskymi a maďarskými mestami a vidieckymi obcami, pričom Viedeň má dlhodobo prirodzené dominantné postavenie v celom metropolitnom regióne. Ideová štúdia rakúskych urbanistov zo začiatku 90. rokov hovoriaca o Twin City Viedeň – Bratislava zostáva v polohe vízie a aktuálne analýzy dokazujú, že vzťahy oboch miest sa orientujú jednoznačne do ich vlastných (národných) regiónov.

8.8 Prejavy suburbanizácie a dve mierky pozorovania

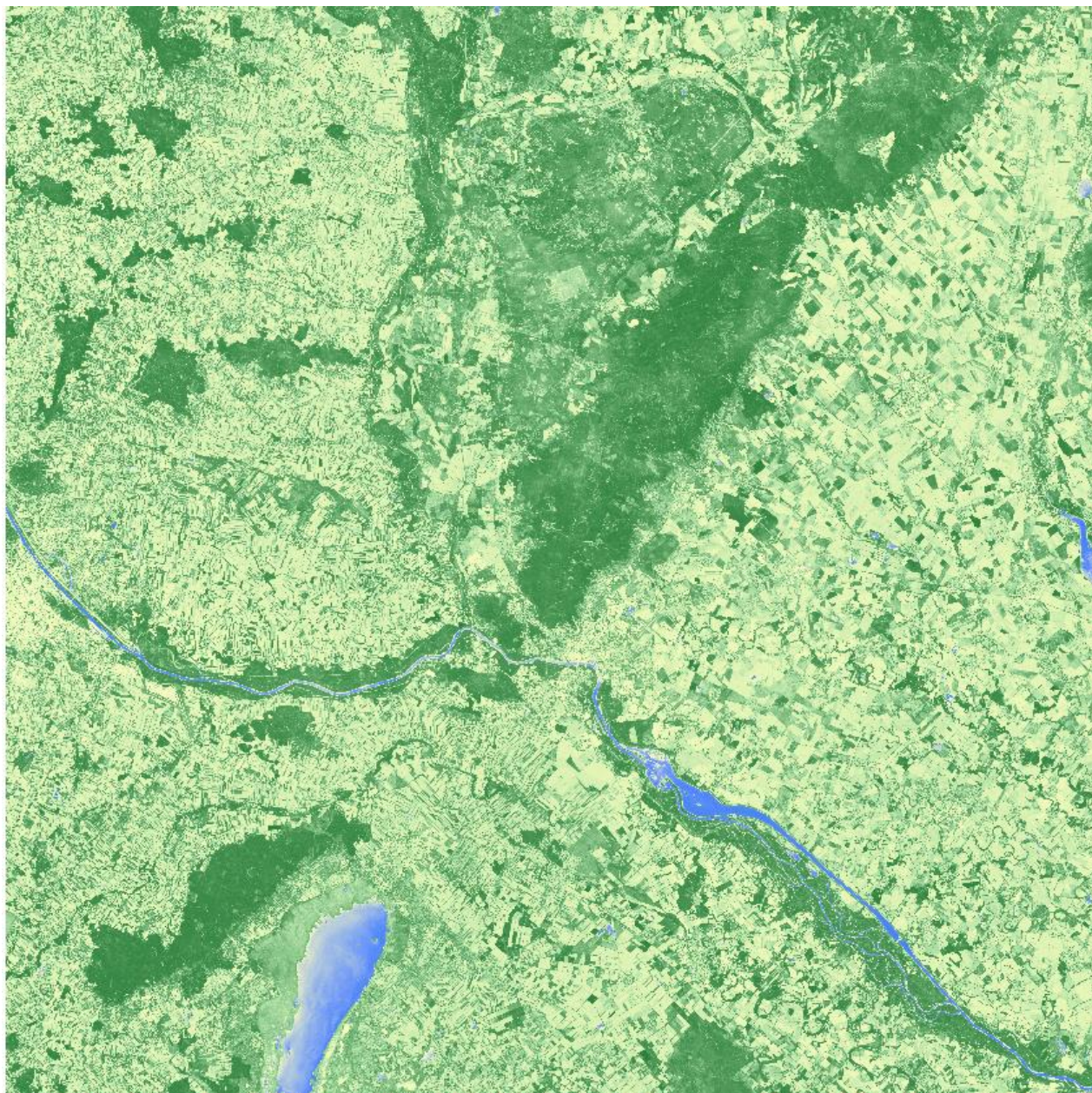
Pri bližšom pohľade na zázemie mesta v oblasti Bratislavského samosprávneho kraja a pri uplatnení metódy zoradenia a porovnania viacerých ortofotografií rovnakého územia vidíme postupnú premenu tvaru a geometrie jednotlivých sídel, kde sa prejavuje evidentný prírastok zastavaných plôch. Ako ukazujú štúdie publikované najmä v geografickom prostredí, tento prírastok zastavaného územia sa uskutočňuje na úkor predovšetkým poľnohospodárskych území, viníc a ďalších prírodných plôch.⁹⁷ Premenu krajiny a jej pokrývky môžeme pozorovať v dvoch mierkach. Vo väčšej mierke vidíme zásadné premeny funkcie, napríklad z poľnohospodárskeho územia na rezidenčné prostredie. V detailnejšej mierke môžeme zaznamenať podrobnejšie členenie pribúdajúcich zastavaných plôch, ich morfológiu, geometrické vlastnosti, ako aj hustotu novej štruktúry.

8.9 Krajinná kostra zázemia mesta - východisko a potenciálny limit urbanizácie

V roku 2004 vznikla v rakúskom akademickom prostredí teoretická štúdia dotýkajúca sa cezhraničného územia medzi Rakúskom a Slovenskom, v ktorej Thomas Dillinger konštatuje, že ani 15 rokov po odstránení železnej opony sa v tomto území nerozvíjajú žiadne výraznejšie urbanizačné aktivity medzi dvomi hlavnými mestami.⁹⁸ V štúdii píše o viacerých prvkoch, ktoré naďalej tvoria mentálne a fyzické hranice zabraňujúce intenzívnejšej spolupráci. Popri jazykovej bariére, ktorú uvádza ako prirodzený a typický jav v európskom priestore, hovorí aj o prítomnosti schengenskej hranice, ktorá v tom čase bola jednou z významných bariér. Dillinger zároveň pripomína, že komunálna sféra v rakúskych prihraničných obciach sa bude musieť pripraviť na suburbanizačnú vlnu, ktorú možno očakávať zo strany obyvateľov neďalekej Bratislavy po úplnom otvorení hranice. Dnes, po uplynutí ďalších bežných 15 rokov a po začlenení sa Slovenska do jednotného Schengenského priestoru môžeme konštatovať, že cezhraničná spolupráca, ani presídľovanie obyvateľstva zo strany veľkého mesta do vidieckeho prostredia nenadobudli v danom priestore výraznejšiu dynamiku.

⁹⁷ CEBEAUEROVÁ, Martina a Michala MADAJOVÁ. Od analýzy priestorovej štruktúry k identifikovaniu trendov vo vývoji poľnohospodárskej krajiny v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 67 (2). Bratislava: SAV, 2015, s. 127-148. ISSN Dostupné na: ISSN 2453-8787

⁹⁸ DILLINGER, Thomas. Facing suburbanisation in the area of Bratislava. The border between Austria and the Slovak Republic. *Urbani Izziv*, 15 (2). Ljubljana: Urbanistični inštitut, 2004, s. 121-124. ISSN 0353-6483

Obr. 81. Cezhraničná krajina v trojhraňí Slovenska, Rakúska a Maďarska. Zdroj: Šveda, Šuška, 2019

Smery diferencovaných záujmov v tomto regióne ukazujú prieskumy dopravných tokov v okolí Viedne a Bratislavy (výskumné projekty TU Wien a STU Bratislava). Číselné údaje preložené do analytických máp potvrdzujú, že najsilnejšie vytážené dopravné trasy v okolí Viedne smerujú skôr na juh a západ regiónu, teda do vnútrozemia Rakúska a menej smerom do Bratislavy a na Slovensko. Rovnako aj nedávne prieskumy v okolí Bratislavy ukazujú, že hlavné dopravné toky nesmerujú do Viedne, ale do rôznych iných častí regiónu a súvisia s cezhraničnou suburbanizáciou, ktorá sa objavila koncom 90. rokov. Dotkla sa najmä blízkych

dedín na maďarskom území (Rajka, Bezenye) a v menšej miere niektorých rakúskych obcí (najmä Kittsee a Wofsthal). Tieto presuny obyvateľstva nedosahujú však takú intenzitu, aká bola zaznamenaná v rámci bratislavského regiónu.

Výnimočná, miestami až divoká príroda v priestore aluviálnych lesov bola v čase existencie železnej opony úplne neprístupná a paradoxne táto historická doba ešte umocnila ráz podunajskej krajiny, ktorý vkladáme ako nosný kód do koncepcie dotýkajúcej sa prírodno-krajinnej kostry územia ako určujúceho východiska pre osídlenie. Zároveň s tým formulujeme hypotézu, že táto kostra má aj potenciál regulačného prvku, ktorým je možné limitovať a usmerniť urbanizáciu.

Výstupy z výskumného prostredia zaznamenávajú nižšiu úroveň záujmu o rezidenčné funkcie v prihraničnej slovensko-rakúskej zóne medzi Bratislavou a okolitými obcami a taktiež nás informujú o dlhodobej orientácii obyvateľstva na poľnohospodárstvo, záhradníctvo, agroturistiku a iné tradičné činnosti v regióne. Toto územie obsahuje teda vo svojej nezastavanej podobe potenciál pre iné, než stavebné aktivity a v nasledujúcom období bude potrebné definovať dimenziu prihraničnej oblasti, ktorá podľa nášho konceptu má nadobudnúť funkciu zeleného pásu⁹⁹ ako kontaktnej a rekreačnej zóny pre obyvateľov z oboch krajín. Táto prírodná línia má byť nedotknuteľným pásmom lužných lesov, lúk a polí, ktorého súčasťou sa môže stať sústava poldrov alebo nové dunajské rameno. V súčasnosti by tento vodný prvok už nebol priamou súčasťou protipovodňovej ochrany (obtokového kanála), ako to bolo plánované v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, ale bol by skôr príspevkom krajinárskym a ekologickým. Zelený pás navrhnutý na periférii mesta sa ideovo aj priestorovo prepája s hlavnou kompozičnou osou južného mestského celku Petržalky, v ktorom navrhujeme ďalší prírodný prvok v podobe lineárneho parku¹⁰⁰ spájajúceho mestské prostredie s jeho zázemím. Kontakt a spolupôsobenie rôznych typov prírodných prvkov prináša novú kvalitu prostredia, kde sa vytvárajú vhodné podmienky pre zachovanie autentickej prírody či umelo vytvorených zelených plôch, ktorých prítomnosť limituje rozvoj urbanizácie.

⁹⁹ Zelený pás navrhnutý medzi Bratislavou a rakúskym územím ideovo nadväzuje na myšlienku európskeho projektu *Green Belt*, ktorý sa snaží o prepojenie prírodných prvkov v línii bývalej železnej opony pozdĺž hraníc, tiahnucich sa naprieč celou Európou. Podrobnejšie pozri aj v 2. kapitole habilitačnej práce.

¹⁰⁰ Návrh lineárneho parku v Petržalke bol prezentovaný v súťažnom návrhu ateliéru BOGÁR KRÁLIK URBAN v medzinárodnej súťaži na Centrálnu rozvojovú os Petržalky, 2013.

Obr. 82. Bratislava so zázemím a kresba ideového konceptu zeleného prstenca. Kresba: Michal Bogár, 2021

Ďalšími lokalitami, ktoré zaradíme do konceptu prírodno-krajinnej kostry územia, sú lesné a poľnohospodárske plochy ležiace medzi zastavanými predmestskými územiami bratislavského regiónu, predovšetkým v jeho východnej a severovýchodnej časti. V tomto koncepte sa na ne dívame ako na určujúce krajinné prvky.

Zelené nezastavané plochy s presne definovanými hodnotami majú z nášho pohľadu potenciál zaradiť sa medzi regulačné elementy budúcej zástavby. Takým limitujúcim prvkom má byť zelený pás rozprestierajúci sa v slovensko-rakúskom pohraničnom pásme, ktorý je zároveň súčasťou širšieho radiálno-okružného prírodného systému. V ideovej štúdii sa prezentuje tento systém ako zelený veniec na rozhraní mestskej štruktúry a suburbia. Tvoria ho viaceré krajinné elementy, ktoré na seba nadväzujú: predovšetkým je to zelený pás v rakúsko-slovenskom pohraničí, lesné a iné porasty v povodí Dunaja, prírodné a poľnohospodárske plochy v južnej a východnej časti okolia Bratislavy, ktoré sa napájajú na územie Malého Dunaja, ďalej masív lesov na svahoch Malých Karpát, zelené plochy v nive Moravy a ďalšie prírodné lokality kontinuálne pokračujúce na slovenskom a takisto na rakúskom území.

8.10 Záver

V aktuálnej diskusii o zázemí mesta je potrebné pripomenúť si fakt, že v porovnaní s mnohorozmerným vnímaním mestského prostredia je suburbánne územie často zobrazované ako jednorozmerné. Chápať aj takéto územie ako viacrozmerné znamená porozumieť mu za hranicami používaných reduktívnych kategórií a vnímať ho ako komplexný a zložitý sociálny priestor.¹⁰¹

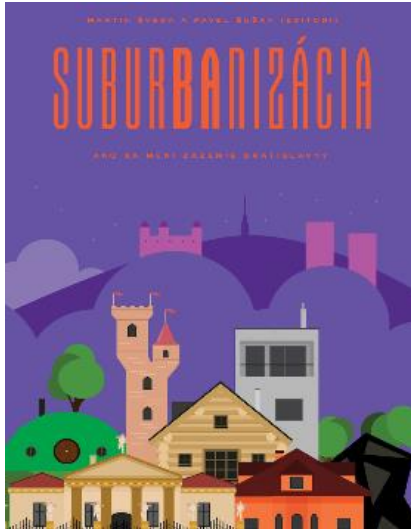
Ak teda hovoríme o komplexnom sociálnom prostredí tohto územia, chceme hovoriť aj o jeho viacvrstevnom obraze, ktorý má, tak ako mesto, svoje špecifické hodnoty. Tu sa opäť vraciame k *obrazu* Kevina Lyncha. Nejde nám pritom iba o prírodné nezastavané plochy, ale aj o obraz samotných suburbií. *Imageability* je v tomto procese podstatným kritériom pri hodnotení krajinných súvislostí a pri formovaní alternatívneho názoru na potenciál nezastavaných častí mesta a jeho zázemia.

Reflexia tejto práce smeruje k definovaniu krajinnno-prírodnej kostry zázemia Bratislavy, ktorá je v predkladanom koncepte chápaná ako „pra-prírodné“ východisko obrazu mestskej a suburbánnej krajiny. Bratislavský *zelený veniec* by mal postupne nadobudnúť štatút uceleného chráneného krajinného prvku, ktorý bude mať potenciál reálne prispieť k usmerneniu a regulácii ďalšej expanzie zástavby.

¹⁰¹ VAUGHAN, Laura, Sam GRIFFITHS, Mordechai HAKLAY and Catherine Emma JONES. Do the Suburban exist? Discovering Complexity and Specificity in Suburban Built Form. *Transaction of the Institute of British Geographers*. New Series, 34 (4). London: Wiley, 2009, 475-488. ISSN 0020-2754

8.11 Komentár ku kapitole

Michal Bogár, 2022

Obr. 83. Kniha Suburbanizácia . Zdroj: Šveda Šuška 2019

Kapitola *Bratislava v zelenom objatí* vznikla na podnet zostavovateľov publikácie *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy* (Šveda, Šuška, 2019). Editori zaradili do knihy viaceré vedecké štúdie zamerané na aktuálne témy predmestských oblastí a suburbanizácie. Autormi jednotlivých kapitol sú predovšetkým prírodovedci z Geografického ústavu SAV. Príspevok *Bratislava v zelenom objatí* vznikol v prostredí Fakulty architektúry a dizajnu (FAD STU), pričom bol prvým čiastkovým výstupom z konzultácií medzi výskumnými pracovníkmi SAV, Prírodovedeckej fakulty UK a doktorandmi Ústavu urbanizmu a územného plánovania FAD STU. Iniciatíva pre takúto spoluprácu vznikla začiatkom roku 2018 v rámci prípravy spomínanej publikácie vydanéj s podporou grantu APVV¹⁰². V období 2018-2019 spracovával svoj výskum vybraných predmestských území aj autor predloženej habilitačnej práce. Výsledky prvej etapy tohto výskumu sú zhrnuté v kapitole *Bratislava v zelenom objatí* (Bogár, 2019), ktorá sa koncentrovala predovšetkým na širší krajinný kontext bratislavského regiónu a na súčasné tendencie v uvažovaní o európskych metropolitných územiach. Autorské reflexie sa dotkli hlavne viedensko-bratislavského cezhraničného regiónu, oblasti Greater London a Veľkého Paríža.

¹⁰² Výskum a vydanie vedeckej monografie ŠVEDA, Martin a PAVEL ŠUŠKA, eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, 2019, s. 20-55. ISBN 978-80-89548-08-8 boli finančne podporené Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0462 (*Suburbanizácia – vývoj a dopady na sociálno-priestorovú štruktúru územia Bratislavy*).

Intenzívna urbanizácia v týchto metropolitných územiach sa odohráva z veľkej časti na poľnohospodárskych a ďalších nezastavaných plochách a spôsobuje tak prevažne nereverzibilné zmeny krajinej pokrývky. Časť aktuálnych výskumov sa zameriava práve na tieto zmeny, pričom ide predovšetkým o získavanie podrobných dát o úbytku výmery ornej pôdy, o narastajúcich plochách rezidenčných a logistických štvrtí, o technických a dopravných infraštruktúrach a ďalších prvkoch, ktoré prináša nová výstavba do predmestských území. Interdisciplinárne tímy rozširujú svoju prácu o analýzy z odborov, ktoré sa doteraz na výskum suburbanizácie nevyužívali. Patria medzi ne napríklad štúdie pracujúce s novými technológiami. Humánni geografi napríklad používajú vo svojich analýzach dáta súvisiace s počtami užívateľov mobilných sietí v európskych metropolách, ktorými účinne upresňujú údaje o pohybe obyvateľstva medzi mestami a ich zázemím (Šveda, 2019). Všetky tieto informácie prispievajú k prehĺbeniu podkladov pre lepšie pochopenie existujúcich procesov a pre uvažovanie o koncepciách terapie a možného vývoja predmestských oblastí.

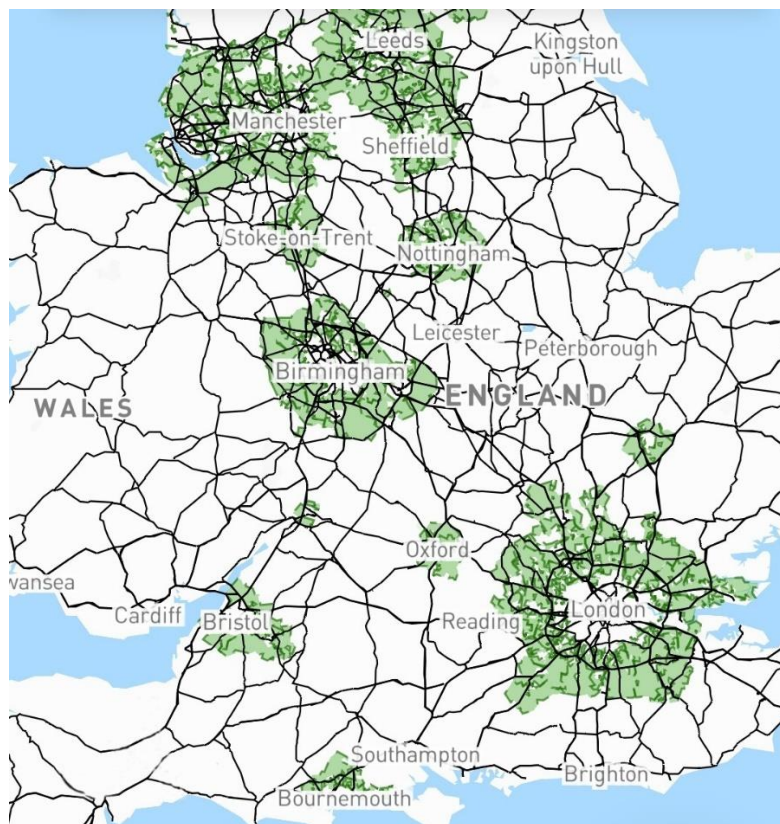
V kapitole Bratislava v zelenom objatí sa nachádzajú aj krátke autorské interpretácie reflexií filozofov Miroslava Marcelliho a Chris Younes zamerané sa vzťah mesta a mestského človeka k prírodnému prostrediu. V textoch sa objavuje aj pohľad Vladimíra Šimkoviča, ktorý sa sústreďuje na fenomenologický prístup v premýšľaní o krajine a jej premenách (Šimkovič, 2013). Všetky uvedené reflexie smerujú k základnej úvahe o podstatnej úlohe prírodného a geografického kontextu vo vývoji obrazu krajiny a pri usmerňovaní urbanizácie v predmestskom prostredí. V sérii spomínaných reflexií hrá dôležitú rolu „pra-príroda“, alebo „archaická príroda“, ako ju nazýva francúzska filozofka Chris Yunes vo svojom texte *Ville contre-nature* (Younes, 2012). Fragmenty dávnej prírody a jej palimpsesty sú stále prítomné v reliéfe, alebo v skrytých vrstvách krajinej pokrývky a v ostatných rokoch sa zreteľnejšie objavujú aj v koncepciách urbanistov a krajinárov.

Londýnsky zelený pás

Prírodné masívy (lesy, lúky, pasienky, nivy, územia riečnych ramien...), ale aj veľké poľnohospodárske plochy obklopujúce urbánne štruktúry poskytujú obyvateľom miest kontakt s autentickou vidieckou krajinou. Ešte nedávno spojité a zelené územia sa prerušujú a vyplňajú zástavbou a príroda sa stále viac vzdáľuje. Dotyk mesta s vidieckym prostredím dostal v súčasnosti nový rozmer a naliehavosť. Pri istej miere zjednodušenia možno povedať, že aktuálne dianie okolo zeleného pásu Veľkého Londýna je esenciálnym prípadom udalostí, ktoré v súčasnosti reprezentujú dianie v predmestských oblastiach európskych miest. Pohľad na aktuálne odborné a občianske

iniciatívy dotýkajúce sa tohto územia nám ukazuje, že v súčasnosti silnejú aktivity smerujúce k obmedzeniu ďalšej urbanizácie a k udržaniu čo najväčšej výmery prírodných a nezastavaných plôch v rámci Green Belt. Blízkosť vidieka pre obyvateľov intenzívne osídlených mestských území v Londýne, a všeobecne v urbánnom prostredí, je podstatná z hľadiska relaxačných a športových aktivít a sociálnej interakcie, ale v ostatných rokoch sa objavil aj nový argument pre posilnenie tohto vzťahu. V čase pandémie sa v mestskom husto osídlenom prostredí postupne definujú nové priority v rámci prípravy kultúrnych a spoločenských aktivít. Uprednostňujú sa voľné nezastavané priestranstvá vo vnútri urbánnej štruktúry, alebo v jej prírodnom zázemí, kde pri dostatočných odstupoch majú účastníci podujatí majú fyzicky (aj psychologicky) poskytnuté podmienky hygienického bezpečia a tento trend sa javí byť dlhodobý. V súvislosti s témou londýnskeho zeleného pásu treba pripomenúť, že v súčasnosti silnejú aj kritiky zo strany oponentov, ktorí žiadajú najmä zmiernenie, alebo zrušenie obmedzení výstavby na území zeleného pásu. Argumentujú tým, že krajina prešla v ostatných rokoch veľkými zmenami a je teda potrebné pozrieť sa novou optikou aj na koncepciu „nedotknuteľného“ zeleného územia obklopujúceho Londýn. Spoločnosť the Council for the Preservation of Rural England (CPRE)¹⁰³ vo svojich výskumoch v roku 2022 sústreďuje pozornosť na vysledovanie podmienok, ktoré môžu prispieť k udržaniu čo najväčšieho spojitého územia Green Belt a zároveň podporiť dôvody pre zníženie rozvojových a stavebných aktivít v zelenom prstenci. Najnovší výskum je pomenovaný *Ned'aleký vidiek* a jeho aktivity sa rozvíjajú v jednotlivých menších sídlach na periférii hlavného mesta, kde nová výstavba ohrozuje spojitosť nezastavanej krajiny. Zástupcovia CPRE London pracujú spolu s miestnymi aktivistami priamo v štvrtiach, ktorých územia sú súčasťou Green Belt. Pri kontakte s obyvateľmi dotknutých štvrtí hovoria hlavne o tom, že potreby novej urbanizácie môžu byť dostatočne uspokojené napríklad aj na pôde brownfield, kde je stále dostatok voľného územia. Jedným z typických príkladov je sídlo Enfield, v ktorom sa výskumom preukázali tisíce metrov štvorcových nezastavaných plôch aktuálne obsadených povrchovými parkoviskami v okolí nákupných centier. Výstupy z uvedeného výskumu odporúčajú využiť na pripravovanú urbanizáciu predovšetkým takéto neehospodárne a neekologicky obsadené pozemky a uchrániť tak pred výstavbou neďaleké poľnohospodárske lokality.

¹⁰³ CPRE, The Countryside Charity, predtým známa pod názvami ako the Council for the Preservation of Rural England (Rada pre ochranu vidieckeho Anglicka) je charitatívna organizácia v Anglicku s viac ako 40 000 členmi a podporovateľmi. CPRE, ktorú v roku 1926 založil Sir Patrick Abercrombie, aby obmedzil rozrastanie sa miest a rozvoj urbanizovaných pásov, deklaruje, že je jedným z najdlhšie fungujúcich environmentálnych zoskupení vo Veľkej Británii.

Obr. 84. Konceptie zelených pásov v okolí britských miest Manchester, Leeds, Birmingham, Nottingham a ďalších, v ktorých pôsobí spoločnosť Council for the Preservation of Rural England (CPRE) Zdroj: Urbanist Architecture, 2022

Pre obyvateľov Enfieldu a ďalších predmestských obcí je výstavba vo vyhradenom zelenom území nevhodným scenárom. Kvôli novej urbanizácii môžu stratiť kontakt s vidiekom, ktorý majú na dosah, pričom výstavba nových domov na periférii neprináša nič zásadné, čo by prispelo k vyriešeniu aktuálnej bytovej krízy... Je potrebné uvedomiť si ešte ďalší rozmer rozširujúcej sa rezidenčnej výstavby v okrajových polohách mesta – spolu s jej nárastom sa stráca vzácna voľná pôda, ktorá je životne dôležitá aj v boji proti klimatickým a prírodným krízam. V tejto súvislosti prezentujú zástupcovia CPRE zelený pás ako zásadný krajinný element, ktorý vytvára pre hlavné mesto *klimatický bezpečnostný pás*.

Konceptie zelených pásov a prstencov sa postupne objavujú aj v iných britských sídlach ako Manchester, Leeds, Birmingham... Spoločnosť CPRE má sieť svojich pobočiek vo viacerých anglických regiónoch. V každej z týchto oblastí sa generuje spolupráca s odbornými kruhmi a zoskupeniami občianskych aktivistov, ktorí participujú na príprave prieskumov a takisto koncepčných dokumentov s cieľom utlmať rozvojové stavebné projekty na území zeleného prstenca a sústreďovať sa na rozvoj krajiny a jej prirodzeného vidieckeho charakteru.

Grand Paris a jeho geografia

Parížsku metropolu, tak, ako aj oblasť Veľkého Londýna, tvorí niekoľko desiatok miest a obcí, ktorých katastrálne územia obsahujú diferencované geografické celky a urbánne štruktúry. Významný podiel na celkovej krajinskej pokrývke majú lesy, polia, záhrady a iné poľnohospodárske a prírodné plochy.

Reliéf parížskeho regiónu modelovali svojimi tokmi rieky Seine, Marne a Oise. Identitu obrazu predmestskej krajiny tvoria charakteristické meandre a mierne svahy klesajúce z náhorných plošín ku tokom riek, ktoré vykresľujú pozdĺž horizontu sústavu línii. Z vyšších polôh, v závislosti od toho, či sa človek nachádza na okraji náhornej plošiny Romainville alebo Aulnoye, na Mont Valérien alebo na terasách Montmartru či Saint-Germain, vidno urbánnu krajinu tak ďaleko, kam sme schopní dovidieť. Niekde je prerušovaná prírodnými plochami, inde orientačnými bodmi, ktoré umožňujú rozlíšiť jednu oblasť, alebo mesto od ostatných: Pleyelova veža, Eiffelova veža, Hertzienova veža a iné výškové objekty, Panteón, Bazilika Sacré Coeur, vyhladkové veže a zvonice a ďalšie orientačné body sa črtajú v panoráme krajiny... Na okrajoch tejto obrovskej zastavanej oblasti sa rozprestierajú lesy a háje a vytvárajú obrovský, metropolitný, zelený pás počínajúc od lesa Bondy po les Notre-Dame, od lesov v Boulogne po Saint-Germain. od zelených masívov Meudon po lesy Malmaison, Fausses-Reposes a Marly. Za nimi v diaľke leží poľnohospodárska pôda Ile-de-France... Tento fragment textu z výskumnej správy ateliéru Apur (Atelier Parisien d'Urbanisme)¹⁰⁴ esenciálne vystihuje črty parížskej aglomerácie.

V ostatných rokoch vzniklo niekoľko podstatných ideových návrhov a projektov viacerých francúzskych a medzinárodných tímov pracujúcich na víziách metropolitnej oblasti Le Grand Paris, pričom sa v nich objavujú viaceré z uvedených krajinných prvkov ako nosné elementy ideových koncepcií ďalšieho rozvoja územia.

Typickým príkladom tohto uvažovania je urbanistická štúdia Seine Métropole vytvorená ateliérom Antoine Grumbach, alebo ďalší z návrhov vytvorených v roku 2009, ktorý priniesol do parížskej aglomerácie zelený prstenec vložený do územia ležiaceho medzi mestskou štruktúrou a okolitými predmestiami (autori: ateliér Rogers, Stirk, Harbour a kolektív).

¹⁰⁴ Apur, Atelier parisien d'urbanisme je nezisková asociácia založená v roku 1967, ktorá združuje 29 partnerov. Je miestom zdieľaných a perspektívnych štúdií spracovávaných v diferencovaných mierkach. Dokumentuje, analyzuje a pripravuje vízie urbánneho a spoločenského rozvoja Paríža, jednotlivých území a metropoly Grand Paris. Informácie o ateliéri Apur a jeho aktuálnych aktivitách v súvislosti s Grand Paris a Grand Paris Express sú dostupné na: <https://www.apur.org/en/our-works/grand-paris-express-station-neighbourhoods>

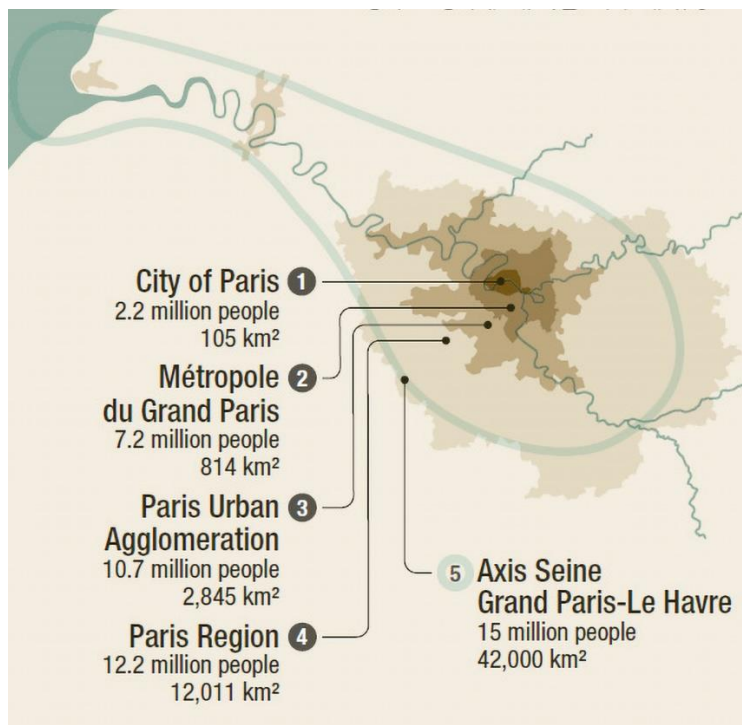
Obr. 85. Ortofoto mapa časti parížskej metropoly z podkladov Atelier parisien d'urbanisme. Zdroj: Apur, 2021

V nasledujúcich rokoch sa rozvojové štúdie ďalej prehľbovali, pričom sa uskutočnilo množstvo kolokvií, workshopov, prednášok a ďalších sprievodných podujatí.¹⁰⁵ Na uvedenú prvú etapu analytických a ideových štúdií desiatich ateliérov, ktorú inicioval v roku 2008 prezident Nicolas Sarkozy, nadviazala ďalšia etapa, ktorá logicky súvisela so zriadením Parížskej metropoly ako samostatného územno-správneho subjektu¹⁰⁶.

Od tohto momentu sa začali pripravovať viaceré štúdie a projekty, v rámci ktorých koordinujú spoločné aktivity zástupcovia jednotlivých predmestských obcí, alebo väčších územných jednotiek. Dôležité aktivity v tomto smere usporadúva Rada medzi-obecnej spolupráce (EPT) pre Grand Paris Est. V júli 2018 odporučili jej členovia, aby bol vypracovaný medzi-komunálny plán miestneho urbanizmu (PLUI).

¹⁰⁵ V novembri 2015 sa uskutočnila séria prednášok a diskusií, ktoré usporiadal Medzinárodný ateliér pre Veľký Paríž (AIGP) v spolupráci s organizáciou European France. Na jednom z podujatí, ktoré sa konalo na École Nationale Supérieure d'Architecture (ENSA) Marne-la-Vallée, vystúpil so svojou prednáškou aj M. Bogár, spracovateľ habilitačnej práce. Témou prednášky bol rozvoj prihraničnej krajiny medzi Bratislavou a rakúskymi obcami a revitalizácia centrálnej rozvojovej osi obytnej štvrte Bratislava – Petržalka zo 60. až 80. rokov 20. storočia, ktorá leží v dotyku s týmto prihraničným územím.

¹⁰⁶ Metropola Veľkého Paríža – la Métropole du Grand Paris - bola zriadená zákonom ako samostatný územno-správny subjekt od 1. januára 2016.

Obr. 86. Mapa prezentujúca diferencované mierky územia Le Grand Paris: 1. Mesto Paríž, 2. Metropola Veľkého Paríža, 3. Parížska aglomerácia, Parížsky región, rozvojová os Seine Grand Paris - Le Havre. Zdroj: Institut Paris Région, 2019

V predbežnom pracovnom harmonograme sa predpokladalo, že roky 2019 – 2020 budú predovšetkým obdobím vyhradeným pre diagnózu územia. Rada EPT požiadala v tejto veci o spoluprácu ateliér Apur, aby sa zúčastnil na spracovaní analýz a projektu trvalo udržateľného rozvoja na základe svojich znalostí územia a skúseností s realizáciou podobných rozsiahlych projektov.

Diagnostická etapa prebiehala čiastočne formou tematických workshopov, ktoré sa konali od marca 2019 do januára 2020. Ich cieľom bolo umožniť spoločnú reflexiu s nadhľadom nad celým územím, na ktorej sa zúčastnili zástupcovia verejných orgánov a zároveň špecialisti pre jednotlivé tematické oblasti s cieľom maximálne obohatiť diagnostickú etapu pre plán miestneho urbanizmu.

Zároveň s analytickou fázou sa rozbehli niektoré čiastkové projekty smerujúce k realizácii strategických objektov a ku skvalitneniu dopravného systému na území Veľkého Paríža.

Jedným z dlhodobých a dominantných projektov, ktorý má pomôcť zosieťovať metropolitné územie, je projekt Paris express, ktorý je v roku 2022 už v realizácii. V rámci tohto projektu sa vytvára po obvode vnútorného mesta okružná línia kapacitnej verejnej dopravy, pričom jednotlivé stanice tohto projektu sa stávajú zároveň jadrami nových centier mestskej a metropolitnej vybavenosti spojenej s parkovými a inými prírodnými plochami ležiacimi medzi hlavným mestom a okolitými sídlami. Veľká časť uvedených aktivít na území Parížskej metropoly je inšpiratívna v

pracovných metódach a v systéme uvažovania o veľkom krajinnom území. Podrobnejšie štúdium ukazuje množstvo oporných bodov, scenárov, výskumných a projektových procedúr, ktorých princípy sú aplikovateľné aj v prostredí strednej Európy, respektíve v Bratislavskej aglomerácii.

9. Závery

Urbanizácia v mestskom aj predmestskom prostredí pokračuje a zaberá stále väčšie výmery prírodných a poľnohospodárskych plôch. Jednotlivé kapitoly habilitačnej práce priniesli čiastkové pohľady na dopady tohto urbanizačného boomu na krajinné prostredie. Autorské reflexie sa pritom sústredili na aktuálne európske tendencie v uvažovaní o vývoji vybraných metropolitných oblastí a mestských periférií. Súčasťou kapitol je j niekoľko výstupov z ideových štúdií a urbanistických súťaží zameraných na niektoré vybrané lokality Bratislavy a jej okrajové a prihraničné územia. Autorským zámerom bolo v uvedených prácach reflektovať tému geografických a prírodných elementov, ktoré v týchto prípadových štúdiách hrajú jednu z kľúčových úloh pri usmerňovaní budúcej urbanizácie. Konceptné formovanie a ochrana spojitého systému prírodných plôch – zeleného krajinného prstenca v bratislavskej aglomerácii – je jedným z podstatných ideových výstupov habilitačnej práce, ktoré sa ďalej prehlbujú v pokračujúcom výskume autora.

Témy predmestských a cezhraničných oblastí sa v ostatných rokoch vkladajú aj do zadaní študentských prác vertikálneho ateliéru Alexy/Bogár FAD STU v Bratislave, kde sa overujú variantné metódy prístupu k týmto krajinným územiám. Lokality v Paríži (Saint-Denis) a v Bratislave (prihraničná časť Petržalky) boli súčasťou zadaní urbanistických a diplomových ateliérov v rokoch 2019 až 2022. Niektoré z týchto tém sa paralelne overovali aj v spolupráci s ateliérom Buček/Horatschke na Fakulte umění a architektury TUL v Liberci, kde spracovateľ habilitačnej práce pôsobí ako konzultujúci pedagóg a člen odborných komisií pri obhajobách a kritikách študentských prác.

Niektoré výstupy z výskumov a publikovaných prác, ktoré sú prezentované v habilitačnej práci, boli použité ako čiastkové podklady pre zadaná ateliérových a diplomových prác. Prepojili sa tak výskumná a pedagogická práca, čím sa vytvoril priestor na testovanie aktuálnych tém v akademickom prostredí, ktoré umožňuje používať experimentálne prístupy a metódy. Témy zamerané na metropolitné oblasti a zároveň na okrajové a „zabudnuté“ územia predmestských zón budú programovo zaradené do zadaní teoretických seminárnych prác a ateliérových projektov aj v budúcich akademických rokoch.

10. Použitá literatúra

ALEXY, Tibor, Ján Kavan, KAVAN a Filip TRNKUS. Bratislava – Záhorie, Urbanistická štúdia obytnej zóny. Projekt, XXIV (6). Bratislava: Vydavateľstvo ZSA, 1982, s. 33-34.

ANDRÁŠIOVÁ, Katarína, Matúš DULLA, Katarína HABERLANDOVÁ, Henrieta MORAVČÍKOVÁ, Laura PASTOREKOVÁ a Peter SZALAY. Plánované neplánované mesto: moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre. *Architektúra a urbanizmus*, XLIX (3-4). Bratislava: Veda – Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 217-239. ISSN 0044-8680

BACOVÁ, Andrea. Suburbanizačný proces Bratislavy alebo Bratislavské urban sprawl. *ARCH*, roč. 15 (10). Bratislava: Eurostav, 2010, s. 50. ISSN 1335-3268

BALÁN, Alois a Jiří GROSSMANN. Regulační studie velké Bratislavy. *Časopis československých architektů SIA*, 25 (3), Praha: SIA, 1926, s. 39-52.

BARLETT, A. Albert et al. *The Essential Exponential! For the Future of Our Planet*. Nebraska-Lincoln, University of Nebraska-Lincoln, 2004, 291 s. ISBN-10 0975897306

BOGÁR, Michal. Ako sa formuje predmestie. Prípadová štúdia obce Miloslavov. In: ŠVEDA, M. a P. ŠUŠKA, eds. et al. *Suburbanizácia 2. Sondy do premien zázemia Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2020, s. 147-170. ISBN 978-80-89548-09-5

BOGÁR, Michal. Plánovanie mesta. In: SZALAY, P., ed., M. BOGÁR, K. HABERLANDOVÁ, N. BARTOŠOVÁ a L. KRIŠTEKOVÁ. *Vojnová Bratislava, 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Marenčin PT., 2020, s. 157-196. ISBN 978-80-569-0131-1

BOGÁR, Michal. Bratislava v zelenom objatí? In: ŠVEDA, M. a P. ŠUŠKA, eds. et al. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, 2019, s. 82-103. ISBN 978-80-89548-08-8

BOGÁR, Michal. Topografické a mentálne vrstvy predmostia na území Vydrice. In: ŠIMKOVIČ, Vladimír a Tatiana VOZÁROVÁ, eds et al. *Vízie Rybného námestia*. Bratislava: SPEKTRUM STU, 2018, s. 22-35.

BOGÁR, Michal. Bratislava, súčasť cezhraničného regiónu. Niekoľko poznámok k suburbanizácii v kontakte troch krajín. In: MOSKVIN, Andriej, ed. a kol. *Bratislava – mesto na križovatke kultúr / Bratysława – miasto na skrzyżowaniu kultur*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2016, s. 231-243. ISBN 978-83-945630-4-2

BOGÁR, Michal a Vladimír ŠIMKOVIČ. Rieka ako inšpirácia architektúry – príklad Petržalka. In: ŠIMKOVIČ, Vladimír a Tatiana VOZÁROVÁ, eds et al. *Bratislava a more. Geológia Bratislavy ako inšpirácia architektonickej tvorby*. 1. vyd. Bratislava: Spectrum, 2019, s. 75-90. ISBN 978-80-227-4908-4

BOGÁR, Michal, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN. Medzipriestor. In: PERRAULT, D., M. BOGÁR, Ľ. KRÁLIK a Ľ. URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 31-54. ISBN 978-80-88757-77-1

CEBECAUEROVÁ, Martina a Michala MADAJOVÁ. Od analýzy priestorovej štruktúry k identifikovaniu trendov vo vývoji poľnohospodárskej krajiny v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 67 (2). Bratislava: SAV, 2015, s. 127-148. ISSN Dostupné na: ISSN 2453-8787 Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02031049Cebecauerova.%20Madajova.pdf> [Cit. 28.8. 2022]

CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2. doplněné vydání. Praha: Dokořán, 2005, 272 s. ISBN 978-80-7363042-7

- DILLINGER, Thomas. Facing suburbanisation in the area of Bratislava. The border between Austria and the Slovak Republic. *Urbani Izziv*, 15 (2). Ljubljana: Urbanistični inštitut, 2004, s. 121-124. ISSN 0353-6483
Dostupné na: https://www.jstor.org/stable/24920647?seq=3#metadata_info_tab_contents
[Cit. 14. 6. 2020]
- DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, 264 s. ISBN 978-80-89396-21-4
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002, s. 94-95. ISBN 80-7145-684-5
- FERANEC, Ján a Ján OŤAHEL. Land cover changes in Slovakia in the period 1970 – 2000. *Geografický časopis*, 60 (2), s. 113-128. ISSN 0016-7193
Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/03121146GC-08-2_Feranec_Otahel.pdf [Cit. 9. 4. 2021]
- FOUCAULT, Michel. *Toto nie je fajka*. Bratislava: Archa, 1994, 79 s. ISBN 80-7115-084-3
- GÁBOR, Anton. *Urbanistická štúdia BAUM*, 2013.
Dostupné na: <http://www.projekt-baum.eu/vyhlasenievysledkov-sutaze-navrhov-us-baum/d-1153/p1=1190>
[Cit. 21. 5. 2021]
- GENNEP, Arnold van. *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, 201 s. ISBN 80-7106-178-6
- GROSS, Kamil. *Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka*. Bratislava: Vydavateľstvo PALLAS, podnik Slovenského fondu výtvarných umení, 1969, 104 s.
- GRUMBACH, Antoine. Seine Métropole. Paris, Rouen, Le Havre. In: DREVON, J. F., ed. et al. *Le Grand Pari(s). Consultation internationale sur l'avenir de la Métropole Parisienne*. Paris: Le moniteur Architecture AMC, 2009, s. 123-144. ISBN 978 2 281 19368 8
- HAGGETT, Peter. *Geography: a Modern Synthesis*. New York: Harper & Row, 1975, 300 s. ISBN 0-06-042576-8
- HANUŠIN, J., IRA, V., OŤAHEL, J. & PODOLÁK, P., 2015. Identification of historical cultural landscape using the example of selected municipalities in the hinterland of Bratislava. *Geografický časopis*, 67, 1. Bratislava: Geografický ústav SAV, pp. 3-24. ISSN 0016-7193
Dostupné: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02031010Hanusin%20et%20al..pdf>
[Cit. 15. 4. 2021]
- HAVBAKER, T. J., RADELOFF, V. C., HAMMER, R. B. et al., 2005. Road Density and Landscape Pattern in Relation to Housing Density, and Ownership, Land cover, and Soils. In: *Landscape Ecology*, Vol. 20, 5, pp. 609-625.
Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s10980-004-5647-0>
[Cit. 28. 5. 2021]
- HNILÍČKA, Pavel. *Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: Host, 2012, 212 s. ISBN 978-80-7294-592-4
- HRDINA, Vojtech a kol. *Podkladová správa pre zhodnotenie regiónu Viedeň – Bratislava*. Bratislava: OECD, 2002, 112 s.
- HRDINA, Vojtech a kol. *Územný plán regiónu - Bratislavský samosprávny kraj*. Bratislava: BSK, 2013. Dostupné na: <https://bratislavskykraj.sk/urad-bsk/uzemne-planovanie-a-gis/uzemny-plan-regionu-bratislavsky-samospravny-kraj/>
[Cit. 19. 6. 2022]

- HRNČIAROVÁ, Tatiana. *Historický obraz Bratislavy a jej okolia na konci 18. storočia s dôrazom na využitie krajiny*. In: Geografický časopis, 68 (1). Bratislava: Geografický ústav SAV, 2016, s. 3-24. ISSN 00167193 Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/05031219Hrnciarova.pdf>
[Cit. 14. 6. 2022]
- HRUŠKA, Emanuel. *Problémy súčasného urbanizmu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 68-74. Dostupné na: <https://www.worldcat.org/title/problemy-sucasneho-urbanizmu-uvahy-nad-novymi>
[Cit. 14. 5. 2021]
- HRUŠKA, Emanuel. *Stavba miest*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970, s. 11-158.
- JÁN PAVOL II. *Homília sv. otca pri sv. omši na vajnorskom letisku*. In: KOLEKTÍV AUTOROV: Svätý Otec v ČSFR. Dokumentácia z návštevy. Bratislava: Lúč pre Kvas, 1991.
- JANKOVICH, Imrich. Urbanisticko-architektonické štúdie spracované pre Bratislavu v ŠPTU. *Projekt, revue slovenskej architektúry*, 25, (4). Bratislava: Vydavateľstvo ZSA, 1983, s. 23-26. ISSN 1335-2180
- JUNGWIRTH, Mathias a iní. *Oesterreichs Donau*. Landschaft-Fisch-Geschichte. Wien: BOKU, Wien, 2014, 420 s. ISBN 978-3-900932-20-6. Dostupné na: <https://www.wau.boku.ac.at/ihg/>
[Cit. 27. 8. 2022]
- KAČÍREK, L. a P. TIŠLIAR. *Petržalka do roku 1918*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. ISBN 978-80-971715-3-7
- KACHLÍK, Rado a Zuzana JANKOVIČOVÁ. *Urbanistická štúdia rozvoja prihraničného územia Bratislavy a susedných rakúskych obcí*. Projekt BAUM, Bratislava – územný management. Bratislava: Magistrát hl. m. SR Bratislavy, 2014. Dostupné na: http://www.projekt-baum.eu/assets/File.ashx?id_org=700028&id_dokumenty=1195
[Cit. 26. 8. 2022]
- KOK, H., KOVÁCS, Z., 1999. The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 14, pp. 119-141. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/BF02496818>
[Cit. 28. 5. 2021]
- KOLEKTÍV AUTOROV. Discover Europe, discover Centrope. In: KOLEKTÍV AUTOROV: *Centrope*. Bratislava: Centrope, 2013.
- KOUCKÝ, Roman a kol. *Územní plán hlavního města Prahy*. Metropolitní plán: koncept odůvodnění. Praha: IPR, 2014, s. 17-149. ISBN 978-80-87931-19-6
- KOUCKÝ, Roman. *Elementární urbanismus*, Praha: Zlatý řez, 2006, s. 21-55. ISBN 80-902810-7-9
- KOVÁČ, Bohumil. Možnosti východného rozvoja Bratislavy. *ALFA*, 2014. Roč. 19, č. 3, s. 28-37. ISSN 11352679
- KOVÁČ, Bohumil a Peter HORÁK. From the iron curtain to the green border. History and visions of western development in Bratislava – Petržalka. 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social sciences and Arts SGEM 2016. Viedeň: SGEM, 2016, s. 287-294. ISBN 978-619-7105-54-4 Dostupné na: <https://sgemsocial.org/ssgemlib/spip.php?article3596&lang=en>
[Cit. 11. 5. 2020]
- KOVÁČ, Bohumil a Lucia ŠTEFANCOVÁ. Človek, stavba, územné plánovanie v diele Emanuela Hrušku. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování*, 10. Praha: ČVUT v Praze, Fakulta stavební, 2017, s. 177-196. ISSN 2336-7695
- KOZÁK, Juraj. *Premostenie Dunaja v Bratislave v širších súvislostiach*. Nový most – symbol 20. storočia. Diel B. Bratislava: SAS a SFVU, 2002, s. 1-11.

- KRAMPL, Bonaventúra. Bratislavská urbanizačná oblasť. *Urbanita*, č. 3. Bratislava: Urbion, 1974, s. 46-48. ISSN 0139-5912
- KREKOVIČ, Miloš. Lanfranconi: ten, čo prvý spútal Dunaj. *SME*, 7.6.2013. Bratislava: Petitpress, 2013. ISSN 1335-4418
- KUBOVÁ – GAUCHÉ, Alena. *Mesto, región, metropola*. Bratislava: Eurostav, 2012, 96 s. ISBN 9788089228324
- KUHN, Ludvik. Rozmach slovenského života. In: FILKORN, Eugen et al. *Pamätník župy Bratislavskej. Z príležitosti 10. Výročia založenia Československej republiky a k zachovaniu pamiatky bývalej župy XV*. Bratislava: Župný výbor v Bratislave, 1928, s. 108-109.
- LYNCH, Kevin. *Obraz mesta*. Praha: Bova Polygon, 2004, 224 s. ISBN 80-7273-094-0
- MACE, Alan, Fanny BLANC, Ian GORDON and Kath SCANLON. *A 21st Century Metropolitan Green Belt*. London: LSE, 2016, 62 s. Dostupné na: https://www.academia.edu/27437201/A_21st_Century_Metropolitan_Green_Belt [Cit. 11. 5. 2020]
- MANNOVÁ, Elena a Gabriela DUDEKOVÁ. Úvod. Komu patrí Bratislava?: multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In: DUDEKOVÁ, Gabriela. *Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: HU SAV, 2012, s. 9-22. ISBN 978-80-89396-21-4.
- MARCELLI, Miroslav. *Mesto vo filozofii*. Bratislava: Kalligram, 2011, 188 s. ISBN 9788081014000
- MARCELLI, Miroslav. Miesto, čas, rytmus. Bratislava: Kalligram. 2014, 192 s. ISBN 978-80-8101-867-1
- MICHALEC, Ivan. Metodický postup, zameranie a systémové začlenenie Projektu urbanizácie SSR do sústavy územnoplánovacej dokumentácie v SSR. *Urbanita*, č. 3. Bratislava: Urbion, 1974, s. 31-44. ISSN 0139-5912
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol. Architektonické a urbanistické aspekty panelovej výstavby v Bratislave. *Urbanismus a územní rozvoj*, IX (1). Praha: Ústav územního rozvoje MMR ČR, 2006, s. 3-8. ISSN 1212-0855
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta a kol. *Bratislava, atlas sídlisk*. Bratislava: Slovart, 2011, s. 210-217. ISBN 978-80556-04787
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Premeny obrazu mesta. Storočie plánovania a výstavby. Bratislavy. In: DUDEKOVÁ, Gabriela. *Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: HU SAV, 2012, 264 s. ISBN 978-80-89396-21-4
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Zrod moderného mesta: zmeny obrazu slovenských miest v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. *Forum Historiae*, 10 (2). Bratislava: HU SAV, 2016, s. 1-11. ISSN 1337-6861
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, Éva LOVRA a Laura PASTOREKOVÁ. Červený, alebo modrý? Začiatok moderného plánovania Bratislavy. *A&U*, ročník LI (1-2). Bratislava: ÚSTARCH SAV, 2017, s. 30-43. ISSN 0044-8680
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, Peter SZALAY, Katarína HABERLANDOVÁ, Laura KRIŠTEKOVÁ a Monika BOČKOVÁ. (Ne)plánovaná Bratislava. Bratislava: HÚ SAV, 2019. ISBN 978-80-224-1851-5. Dostupné na: https://issuu.com/oddelenie.architektury/docs/_ne_planovana_bratislava [Cit. 24. 5. 2021]
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. Zmena hranice a kolektívny trest. In: POLLÁK, Miroslav. *Ploty, múry, hranice*. Levoča: Krásny Spiš, 2017, s. 58-84. ISBN 978-80-972534-3-1
- NORA, Pierre, ed. *Les lieux de mémoire*. 3 zv. Paris: Gallimard, 1984-1992. ISBN 9782070701926

OKAMURA, Osamu. *Pandemie změní naše domy i města*. Rozhovor Matouš Hartman. Praha: CNN Prima News, 2020. Dostupné v: <https://cnn.iprima.cz/pandemie-zmeni-nase-domy-i-mesta-rika-architekt-osamu-okamura-2444>

[Cit. 26. 8. 2022]

OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., 2013. Teoretické přístupy a současná témata výzkumu suburbanizace, In: M. OUŘEDNÍČEK, P. ŠPAČKOVÁ, J. NOVÁK, eds. *Sub urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha: Academia, pp. 13-36. ISBN 978-80-200-2226-4

PAZÚR, R., PAZÚROVÁ, Z., OŤAHEL, J., 2019. Ako sa zmenila vidiecka krajina? Transformácia prímestskej krajiny z hľadiska zmien krajiny pokrývky. In: M. ŠVEDA, P. ŠUŠKA, eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, s. 56-81 ISBN 978-80-89548-08-8

PÉLISSIER, Alain et al.. *Construire la ville sur la ville - European 4*. Transformation de sites urbains contemporains. Paris: Les éditions de l'imprimeur, 1997, 144 s. ISBN 2910735125

PERRAULT, Dominique. Biennale d'Architecture de Venise. *L'Architecture d'Aujourd'Hui*, N°379. Paris: Archipress, 2010, 100 s. ISBN: 10 2918832057

PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Ľubomír KRÁLIK a Ľudovít URBAN, eds. *Bratislava Metropolis*, 1. vyd. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, 267 s. ISBN 978-80-88757-77-1

PIŠŮT, Peter. Channel Evolution of the pre-channelized Danube. River in Bratislava, Slovakia, 1712-1886. *Earth Surface Processes and Landforms*, 27. Bratislava, 2002, s. 369-390. ISSN 1545-5300. Dostupné na: www.interscience.wiley.com

PIUSSI, Lucia. Bratislava moja. *SME*. 2.6.2012. Bratislava: Petitpress, 2012. ISSN 1335-4418

PURGINA, Ján. *Samuel Mikovíni 1700-1750. Život a dielo*. Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku, 1958, 263 s.

RADA EURÓPY, 2000. Európsky dohovor o krajine. Brusel: Rada Európy, p. 8. Dostupné na: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/11/515_2005https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/11/515_2005-Europsky_dohovor_o_krajine.pdf

[Cit. 28. 5. 2021]

ROGERS, R., STIRK, G. & HARBOUR, I. et al., 2009. In: J. F. DREVON, ed. et al. *Le Grand Pari(s). Consultation internationale sur l'avenir de la Metropole Parisienne*. Paris: Le moniteur Architecture AMC, pp. 37-56. ISBN 978 2 281 19368 8

RONCAYOLO, Marcel. *La ville et ses territoires*. Paris: Gallimard, 1997. ISBN 978-2-07-032559-7

SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský Pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava: Perfekt, 2007, s. 65. ISBN: 80-8046-311-5

SLAVÍK, Vladimír, Katarína KOHÚTOVÁ a Michal KLOBUČNÍK. Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990-2009. *Forum statisticum slovacum*, 2011 (6), s. 169-175. ISSN 1336-7420.

SOPIROVÁ, Alžbeta. Rezidenčná suburbanizácia a jej odraz vo vidieckych sídlach ležiacich v zázemí mesta Bratislavy. In: *Človek, stavba a územní plánování V*. Praha: Fakulta stavební ČVUT, 2011, s. 57-65. ISBN 978-80-01-04753-8

SPITZER, Juraj, 2011. Hrad, Katedrála a Rieka – Duša Bratislavy. *Res Publica Nowa*, 204/year XXIV, No 14/2011, Bratislava.

SÝKORA, L., OUŘEDNÍČEK, M., 2007. Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanisation in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Razin, E., Dijst, M., Vázquez, C., eds. *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*. Dordrecht: Springer, pp. 209-233. ISBN 978-1-4020-5761-8. Dostupné na: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5762-5_8 [Cit. 14. 5. 2021]

SÝKORA, L., BOUZAROVSKI, S., 2012. Multiple transformations: Conceptualising post-communist urban transition. In: *Urban Studies*, 49, 1. pp. 41-58.

Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0042098010397402> [Cit. 28. 5. 2021]

SZALAY, P., ed., BOGÁR, M., HABERLANDOVÁ, K., BARTOŠOVÁ, N. & KRIŠTEKOVÁ, L., 2020. *Vojnová Bratislava, 1939-1945*. Bratislava: Marenčin PT., s. 157-196. ISBN 978-80-569-0131-1

ŠIMKOVIČ, Vladimír. Poloha a osud mesta na hranici. In: PERRAULT, Dominique, Michal BOGÁR, Lubomír KRÁLIK a Ludovít URBAN, eds. et al. *Bratislava Metropolis*. 1. vyd. Bratislava: Spolok architektov Slovenska, 2013, s. 55-82. ISBN 978-80-88757-77-1

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR, 2020. *Stav a pohyb obyvateľstva*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Dostupné na: <http://datacube.statistics.sk/>

[Cit. 14. 5. 2021]

ŠVEDA, Martin. Paneláky naležato? Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy. In: ŠVEDA, Martin a Pavel ŠUŠKA, eds. *Suburbanizácia: Ako sa mení zázemie Bratislavy?* Bratislava: Geografický ústav SAV, 2019, s. 20-55. ISBN 978-80-89548-08-8

ŠVEDA, Martin. Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinnej pokrývky. *Geografický časopis / Geographical journal*, 63 (2), 2011. 155173. ISSN 2453-8787

Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/03101353%c5%a0veda.pdf> [Cit. 12. 4. 2021]

ŠVEDA, Martin a Róbert PAZÚR. Priestorové formy rezidenčnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 70 (3). Bratislava: Geografický ústav SAV, 2018, s. 231-258. ISSN 0016-7193

ŠVEDA, Martin, Pavla ŠTEFKOVIČOVÁ a Ladislav TOLMÁČI. Do Rajky, alebo do Kittsee? Rozdielne prostredie cezhraničnej suburbanizácie. In: ŠVEDA, Martin a Pavel ŠUŠKA, eds. et al. *Suburbanizácia 2. Sondy do premien zázemia Bratislavy*. Bratislava: Geografický ústav SAV, 2020, s. 221-240. ISBN 978-80-89548-09-5

TAMMARU, Tiit. Suburban Growth and Suburbanisation under Central Planning: The Case of Soviet Estonia. *Urban Studies*, 2001, 38, s. 1341-1357. ISSN 1341-1357

Dostupné na: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:sae:urbstu:v:38:y:2001:i:8:p:1341-1357>

[Cit. 21. 4. 2020]

TANCER, Jozef. Obraz nie je odraz. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Medzi provinciou a metropolou*. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 23-45. ISBN 978-80-89396-21-4

TÓTH, V. a ŠVEDA, M. Suburbanizácia v zázemí mesta Bratislava z pohľadu migrácie a bytovej výstavby. In: LAUKO, V. et al. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 427-447.

Dostupné na: http://www.regionálnageografia.sk/publikacie/pub/RDS/16_toth_sveda.pdf

[Cit. 11. 4. 2020]

VAUGHAN, Laura, Sam GRIFFITHS, Mordechai HAKLAY and Catherine Emma JONES. Do the Suburban exist? Discovering Complexity and Specificity in Suburban Built Form. *Transaction of the Institute of British Geographers*. New Series, 34 (4). London: Wiley, 2009, 475-488. ISSN 0020-2754

VITKOVÁ, Ľubica a Michal BOGÁR. Územný rozvoj kraja – minulosť a vízia do budúcnosti. In: MIKULOVÁ, A., T. LANGEROVÁ, L. GEMBEŠOVÁ a M. ŠKROVINA, eds et al. *100 rokov Bratislavskej župy, 1919-2019*. Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj, 2019, s. 172-192. ISBN 978-80-99911-02-5

YOUNES, Chris et al. *Ville contre-nature*. Philosophie et architecture. Paris: La Découverte, 2010, 288 s. ISBN 9782707130914

ZIBRÍN, Pavel a Imrich KREMPASKÝ. Metódy a techniky prognózovania urbanizácie a osídlenia v SSR. *Urbanita*, č. 44. Bratislava: Urbion, 1984, s. 20-83. ISSN 0139-5912

11. Prehľad grafických príloh

Obr. 1. Dva dunajské brehy Bratislavy. Titulná fotografia kapitoly Medzipriestor, ktorá je súčasťou publikácie Bratislava Metropolis. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

Obr. 2. Železná opona. Hranica medzi Slovenskom a Rakúskom. Bratislava – devínska Nová Ves (80. roky 20. storočia). Foto c. Peter Krug

Obr. 3. Mapa Európy: hustota osídlenia, podľa regiónu NUTS 3 (2011) v obyvateľoch na km². Poznámka: Hustota osídlenia je vzťahom medzi osídlením (priemerným) a plochou územia. Zdroj: Eurostat, Generálne riaditeľstvo pre regionálnu a mestskú politiku

Obr. 4. Mapa cezhraničného regiónu so schematickým vyznačením viedensko-bratislavskej metropolitnej oblasti. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

Obr. 5. Prázdne a zastavané plochy regiónu a mesta Bratislavy.

1. Bratislavský kraj: plocha: 2.053 km², obyvateľstvo: 612.682, hustota: 298/km², zastavané územie: 7,9%

2. Mesto Bratislava: plocha: 367,65 km², obyvateľstvo: 415.589, hustota: 1.130/km², zastavané územie: 20,3%

Obr. 6. Cezhraničný región Centrope (vpravo hore) so zvýrazneným Bratislavským samosprávnym krajom (žltá plocha) v porovnaní s plošným rozsahom vybraných euroregiónov. Zdroj: Archív ateliéru Bogár Králik Urban

Obr. 7. Euroregión Centrope v kontexte širšieho metropolitného územia. V súčasnosti je evidentné postupné formovanie cezhraničného regiónu medzi Viedňou, Brnom, Bratislavou a Budapešťou. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

Obr. 8. Územný plán regiónu Bratislavského samosprávneho kraja. Zdroj: Bratislavský samosprávny kraj, 2013

Obr. 9. Vľavo: Mapa Bratislavy a vnútrozemskej delty Dunaja. 1. vojenské mapovanie z r. 1782 – 1784.

Zdroj: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest, Térképtár

Obr. 10. Vpravo: Mapa Bratislavy s regulovaným tokom Dunaja, r. 1930. Zdroj: Archív mesta Bratislavy

Obr. 11. Vľavo: Mapa Bratislavy s regulovaným tokom Dunaja, rok 1959. Zdroj: Archív mesta Bratislavy

Obr. 12. Vpravo: Mapa Bratislavy s vodným dielom na Dunaji, rok 2013. Zdroj: Archív mesta Bratislavy

Grafická úprava schém mesta Pressburg/Pozsony/Bratislava: BKU. Zdroj: Perrault, Bogár a kol., 2013

Obr. 13. Úbytok ornej pôdy a ďalších zelených plôch na Slovensku, 2000 – 2012. Zdroj: Envoriportál, 2013

Obr. 14: Obálka knihy Bratislava Metropolis, Perrault, Bogár a kol, 2013

Obr. 15. Dva dunajské brehy Bratislavy. Titulná fotografia kapitoly Zelený pás, ktorá je súčasťou publikácie Bratislava Metropolis. Zdroj: Perrault, Bogár et al., 2013

Obr. 16. Zelený pás naprieč Európou. Zdroj: ateliér BKU

- Obr. 17 (vľavo) Mikovíniho mapa, výrez.
- Obr. 18. Ideový návrh nového ramena Dunaja. Zdroj: ateliér BKU
- Obr. 19. Rurálna krajina a priehľad na Bratislavský hrad z rakúskeho územia. Zdroj: ateliér BKU
- Obr. 20. Cezhraničná krajina s prírodnými a poľnohospodárskymi územiami. Zdroj: ateliér BKU
- Obr. 21. Rurálna krajina a priehľad na Bratislavu z rakúskeho územia. Zdroj: ateliér BKU
- Obr. 22 Obálka knihy Bratislava Metropolis. Zdroj: Perrault, Bogár a kol, 2013
- Obr. 23. Dva dunajské brehy. Letecká fotografia Zdroj: Margareta Musilová a ateliér BKU
- Obr. 24. Najstarší zachovaný pôdorys Bratislavy na okraji tzv. Albertínskeho plánu Viedne z polovice 15. storočia. Zdroj: SEGEŠ, 2005
- Obr. 25. Emanuel Hruška: kresba priestoru Bratislavy a Žitného ostrova. Zdroj: archív autora
- Obr. 26. Ortofoto-mapy, ktoré vytvorila spoločnosť Eurosense v rokoch 2006 a 2013, ukazujú v preložení cez seba rýchly úbytok prírody a poľnohospodárskych plôch v časti Bratislavského samosprávneho kraja. Grafické spracovanie: Barca a ateliér BKU. Zdroj: Archív autora
- Obr. 27. Ideový návrh na územie medzinárodného projektu BAUM. Autor: BOGÁR KRÁLIK URBAN, 2013
- Obr. 28. Obálka knihy Bratislava, mesto na križovatke kultúr. Zdroj: Moskwina a kol., 2016
- Obr. 29. Slovensko-rakúske cezhraničné územie. Kresba: Michal Bogár, 2021
- Obr. 30. Sprístupnenie Mosta SNP v Bratislave, 27. augusta 1972. Zdroj: Archív TASR, foto: J. Lofaj
- Obr. 31. Návrh Antala Palócziho z roku 1917 dotýkajúci sa hlavných princípov regulácie a rozšírenia Bratislavy zakreslený do mapy z roku 1894. Autor obrázka: Laura Pastoreková. Zdroj: ÚSTARCH SAV
- Obr. 32. Súťažný návrh výstavby slovenských vysokých škôl predložený do medzinárodnej súťaže na univerzitné mesto v Bratislave, 2. cena. Autori: Ernesto a Attilio La Padula, 1942. Zdroj: Szalay a kol., 2020
- Obr. 33. Víťazný súťažný návrh z medzinárodnej ideovej súťaže European 4 na územie Vydrice. Autori Guendalina Salimei, Roberto Grio a kol. (Taliansko), 1996. Zdroj: Archív autora
- Obr. 34. Ocenené návrhy z medzinárodnej súťaže na Bratislavské podhradie. 2002. : 2. cena zvýšená: Ivan Matušík a kol., 2. cena: Jozef Košťál a kol., 3. cena : Ateliér BKU (BOGÁR KRÁLIK URBAN), odmena: Lubomír Závodný, Peter Vodrážka a kol., odmena: Boris Hrbáč a kol., 2002. Zdroj: Archív autora
- Obr. 35. Obálka knihy Vízie Rybného námestia. Zdroj: Šimkovič a kol., 2018
- Obr. 36. Predstava mora v Bratislave, K. Vnučko, 2018. Zdroj: Šimkovič a kol., 2019
- Obr. 37. Predstava stredovekej Bratislavy v kresbe Albína Brunovského z knižnej ilustrácie. Zdroj: Dvořák, 1978
- Obr. 38 (vľavo). Ludwig Rohbock, J. Carl Varrall: Bratislava 1857, SNG Bratislava, inventárne č. 3990. Zdroj: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G 3990>
- Obr. 39 (vpravo). Langhans, A.: Bratislava, 19. stor., SNG Bratislava, inventárne číslo G8150. Zdroj: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G 8150>

Obr. 40. Porovnanie stredovekého a súčasného zregulovaného priebehu toku Dunaja. Zdroj: Šedivý a kol., 2012

Obr. 41 a 42. Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. III. cena (prix): George Vernon Russel, Anton Jemric, spolupráca: John Mc Keown Jr., Lynne Paxton, Los Angeles, California, USA. Celková situácia a detail - súťažný návrh rešpektuje prírodný krajinný ráz a architektonické objekty navrhuje v kontakte s pôvodnými, alebo novými vodnými plochami.

Obr. 43 (vľavo). Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. III. cena (prix): Shoyjiro Yamane, Denji Ogura, Yoshimasa Okuma, Masashi Miyakawa, Hiroshi Taniguchi, Jiro Onuma, Osamu Myojyo, Tsunehico Hongo, Tokyo, Japonsko. Návrh novej mestskej štvrte s vodnými plochami a zelenými masívmi.

Obr. 44: Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava Petržalka. Odmena: Dipl. Ing. Merete Mattern, Dipl. Ing. Manfred Waltz, Dipl. Ing. J. Akui, Mike Matt, Prof. Hermann Mattern, Berlin, Nemecko.

Obr. 45. Jeden z mapových listov z publikácie Bratislava - minulosť a budúcnosť (Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru). Zdroj: Šimkovič a kol., 2019

Obr. 46. Návrh systému vodných plôch v pohraničí. Autor: V. Hrdý, M. Kedrovič a kol., 2004. Zdroj Šimkovič, 2019

Obr. 47. Súťažný návrh z medzinárodnej súťaže na Centrálnu rozvojovú os Petržalky. Autor: Michal Bogár, Ľubomír Králik, Ľudovít Urban (Ateliér BKU), spolupráca M. Marcelli, P. Szalay. Zdroj: Archív autora

Obr. 48. Obálka knihy Bratislava a more. Šimkovič, Vozárová a kol., 2019

Obr. 49. Mapa územia Bratislavskej župy vyhotovená v roku 1923. Zdroj: Archív autora

Obr. 50 (vľavo). Povodie rieky Moravy s vyznačením výstavby ochranných hrádzí v priebehu rokov 1918 – 1928. Zdroj: FILKORN, Eugen, 1928. Pamätník župy Bratislavskej. Bratislava: Župný výbor v Bratislave

Obr. 51. Jeden z ocenených návrhov z medzinárodnej súťaže na Regulačný plán Bratislavy z roku 1929. Autori: architekti Alois Balán, Jiří Grossmann a inžinier Arnošt Suske. Zdroj: CHOCHOL, 1930

Obr. 52. Automapa pohraničnej časti Bratislavskej župy z roku 1940 ukazuje výrazné anektovanie slovenského územia. Maďarsko slovenská hranica bola trasovaná až pri Senci. Petržalka, Devín a časť Karlovej Vsi boli súčasťou nemeckej Tretej ríše. Zdroj: Archív autora

Obr. 53. Priestor Bratislavy a Žitného ostrova. Kresba prof. Emanuela Hrušku (60. roky 20. stor.). Zdroj: KOVÁČ, B. a L. ŠTEFANCOVÁ. Človek, stavba a územné plánovanie v diele Emanuela Hrušku. In: Človek, stavba a územní plánování, 2017. Praha, ČR. Praha: ČVUT

Obr. 54. Makroregión Bratislava. Kresba prof. Emanuela Hrušku, 2. polovica 50. rokov 20. storočia. Zdroj: Kováč, Štefancová, 2017

Obr. 55 (hore). Rozvinutie koncepcie pásového mesta – Podkarpatský rozvojový pás v štúdií prof. Hrušku a jeho žiakov. Urbanistická štúdia. Zdroj: Archív L. Vitkovej

Obr. 56. Rozvinutie koncepcie pásového mesta – Podkarpatský rozvojový pás v štúdií prof. Hrušku a jeho žiakov. Krajinná panoráma. Zdroj: Archív L. Vitkovej

Obr. 57. Koncepcia lokalizácie oblastí rekreačných. Širší územný plán rekreačných oblastí Bratislavy. Autori: Svetlík, J., Kavan, J., Kodoň, M., Marenčák, V., Trnkus, F. 1963. Zdroj: Archív B. Kováča

Obr. 58. Záhorský rozvojový pás - štúdia prof. Hrušku z r. 1976. Zdroj: Archív SNG

- Obr. 59. Štúdia zameraná na prognózu rozvoja bývania na Záhorí. Autori: Tibor Alexy, Ján Kavan, Filip Trnkus. Zdroj: Archív L. Vitkovej
- Obr. 60. Projekt a model z medzinárodnej súťaže na Petržalku: Autori: Alexy, Kavan, Trnkus. Zdroj: Archív L. Vitkovej
- Obr. 61. Návrhy na koncepciu urbanizácie Slovenska a urbanizácie Bratislavskej oblasti v 70. rokoch. Prezentujú úvahy o rôznej miere rozvoja Bratislavského kraja. Zdroj: Archív L. Vitkovej
- Obr. 62. Variantné štúdie: viacsmerový-lineárny a okružno-lineárny variant rozvoja Bratislavy a jej okolia v rámci štúdií územnej prognózy. Autori: Svetko, Š, Hauskrecht, J, Ďurkovič, Š. Zdroj: Archív L. Vitkovej
- Obr. 63. Zmena stavu krajinného rámca medzi obcami Čuňovo a Hamuliakovo medzi rokmi 1950 a 2010. Historická ortofotomapa bola vytvorená v rámci projektu Centra excelentnosti pre podporu rozhodovania v lese a krajine, Technická univerzita vo Zvolene. Zdroj: <http://mapy.tuzvo.sk>
- Obr. 64. Urbanistická štúdia Bratislavského regiónu. Autori: Bohumil Kováč a kol., 1991. Zdroj: Archív Ústavu urbanizmu a územného plánovania STU Bratislava
- Obr. 65. Rozvojová koncepcia prihraničnej oblasti BSK od architektov Vladimír Hrdý, Vladimír, Miloš Kedrovič. Urbanistická štúdia, 2004
- Obr. 66. Prírodná koncepcia prihraničnej oblasti od architektov Bogár, Králik, Urban, 2013. Obe štúdie uvažujú s vytvorením ramena Dunaja v blízkosti hranice s Rakúskom. Zdroj: Archív autora
- Obr. 67. Rozvojový koncept prihraničného územia BSK od autorov Vojtech Hrdina, Ľubomír Klaučo, Hannes Shaffer. Zdroj: Archív autora
- Obr. 68. Súťažný návrh, v ktorom autori pracujú s prírodnými prvkami (súťaž BAUM). Autor: Ľubomír Mezovský, 2013. Zdroj: Archív autora
- Obr. 69. Pripravovaná výstavba v priestore vinohradov v meste Svätý Jur. Investori postupne skupujú jednotlivé parcely vinohradov (šedá farba), ktoré sú v zapätí preklasifikované na kategóriu trvalých trávnatých porastov. Po scelení lokality sa začne výstavba. Tento postup spôsobuje úbytok charakteristických lokalít s vinohradmi v uvedenom území a zároveň zmenu mierky krajinného prostredia a vidieckeho sídla. Zdroj: Archív Martina Švedu
- Obr. 70. Územný plán Bratislavského samosprávneho kraja (BSK). Spracovateľ: Aurex, 2013. Zdroj: Archív BSK
- Obr. 71. Ideová štúdia zeleného pásu okolo Bratislavy - prírodného predelu medzi mestom a krajinou s predmestskými obcami. Táto prírodno-krajinná kostra obsahuje zalesnené územia Karpát, podunajskú krajinu, nivu Moravy, časť povodia Malého Dunaja a zelený pás v cezhraničnom území medzi Slovenskom a Rakúskom. Výkres predstavuje jednu z alternatívnych štúdií vytvorenú v rámci projektu dizertačnej práce na ÚUUP, Fakulta architektúry STU Bratislava. Autor: Michal Bogár, 2018. Zdroj: archív autora
- Obr. 72. Obálka publikácie 100 rokov Bratislavskej župy.
- Obr. 73. Ideová štúdia Zeleného venca okolo Bratislavy. Zdroj: Šveda, Šuška, 2019
- Obr. 74. Niva Moravy v slovensko-rakúskom cezhraničnom území – súčasť „pra-prírodnej“ krajiny bratislavského regiónu. Kresba: Michal Bogár, 2021
- Obr. 75. Dunajské ramená v slovensko-maďarskom území. Relikt vnútrozemskej delty. Kresba: M. Bogár, 2022
- Obr. 76. Ideová štúdia Zeleného pásu okolo Londýna, ktorého úlohou je limitovať rast mesta. Zdroj: Bogár, 2019

- Obr. 77. Ideový návrh *Seine Métropole*, ktorý predstavil francúzsky architekt a urbanista Antoine Grumbach ako víziu rozvoja Veľkého Paríža (*Le Grand Paris*) v území okolo rieky Seiny smerom na západ až po prístavné mesto Le Havre, 2009. Zdroj: Grumbach et al. 2009
- Obr. 78. Jeden z desiatich princípov pre metropolu Paríž: prírodný prstenec ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirk, Harbour et al. 2009
- Obr. 79. Prírodný prstenec v metropole Paríža ako limit expanzie mesta. Zdroj: Rogers, Stirk, Harbour et al. 2009
- Obr. 80. Štúdiá prepojenia cezhraničného územia medzi Petržalkou a Kittsee. Autori / Zdroj: Kováč. a kol., 1993
- Obr. 81. Cezhraničná krajina v trojhraníčí Slovenska, Rakúska a Maďarska. Zdroj: Šveda, Šuška, 2019
- Obr. 82. Bratislava so zázemím a kresba ideového konceptu zeleného prstenca. Kresba: Michal Bogár, 2021
- Obr. 83. Kniha *Suburbanizácia*. Zdroj: Šveda Šuška 2019
- Obr. 84. Konceptie zelených pásov v okolí britských miest Manchester, Leeds, Birmingham, Nottingham a ďalších, v ktorých pôsobí spoločnosť Council for the Preservation of Rural England (CPRE) Zdroj: Urbanist Architecture, 2022
- Obr. 85. Ortofoto mapa časti parížskej metropoly z podkladov Atelier parisien d'urbanisme. Zdroj: Apur, 2021
- Obr. 86. Mapa prezentujúca diferencované mierky územia Le Grand Paris: 1. Mesto Paríž, 2. Metropola Veľkého Paríža, 3. Parížska aglomerácia, Parížsky región, rozvojová os Seine Grand Paris - Le Havre. Zdroj: Institut Paris Région, 2019